

Kleio Didactica nr. 12

Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

25e jaargang nr. 10
december 1984

De lange weg naar Ulongué
Een kleine geschiedenis van Mozambique

Inhoud

Mozambique, een land in de Derde Wereld (docentenhandleiding)	1
W. Bossema, H. van den Hoogen	
De lange weg naar Ulongué (leerlingenmateriaal)	
W. Bossema en H. van den Hoogen	
VGN Nieuws, o.a. uitnodiging Jaarvergadering en afdelingsvergaderingen.	8
Kroniek	9
Recensies	9

Redactie Kleio Didactica

Mw. J. Rijken, Maasstraat 72A III, 1078 HL Amsterdam, tel. 020-715133
Mw. M. Hielkema, Amsterdam, tel. 020-644060

Redactie Kleio Didactica no 12

W. Bossema
H. van den Hoogen
C. Bogaerts
Mw. J. Rijken

Adressen VGN

Algemeen Bestuur

Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424

Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.

F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108 - 67 95

T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, *Sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.

Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697

K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

Sectie (2) Mavo/Lbo

E. Keurentjes, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

Sectie (3) Havo/Vwo

H. Ketelaars, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

Sectie (4) Tertiair Onderwijs

H.J.M. van der Geest, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Didaktiekcommissie

H. van Duysen, van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Onderwijsadviescommissie

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

Commissie Volwasseneneducatie

Mevr. M. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren. Tel. 050-34 62 12.

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging schriftelijk meedelen aan: administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te geven tot welke categorie van docenten men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en tertiair onderwijs	f 90
2.docenten Mavo/Lbo	f 65
3.buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs)	f 60
4.studenten (niet langer dan 5 jaar)	f 60
- Leden die minder dan 16 uur per week lesgeven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks voor 1 dec. een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een abonnement op Kleio, het orgaan van de vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio (incl. porto) f 7.50
Kleio Didactica (incl. porto) f 7.50
De prijzen van het leerlingenmateriaal in Kleio Didactica variëren afhankelijk van het aantal pagina's.
Het verschuldigde bedrag dient *te voren* overgemaakt te worden op giro 128701 tnv. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer(s). De overmaking geldt als bestelling.

Mozambique, een land in de Derde Wereld

W. Bossema en H. van den Hoogen

Inleiding

Deze Kleio Didactica gaat over Mozambique, maar nog meer over de zo vaak vergeten geschiedenis van de gewone man in de Derde Wereld. Het gaat over het lange verhaal dat vooraf ging aan de treurige foto's in de krant van hongerende Afrikaanse kinderen. Het gaat ook over de Europese betrokkenheid bij de lange geschiedenis van onderontwikkeling, maar het uitgangspunt was steeds het dagelijks leven van de gewone man. Aangezien deze in een hoofdzakelijk agrarische maatschappij leeft, zullen we ons bezighouden met boeren, met die in Mozambique als voorbeeld. Hun leven wordt geschetst aan de hand van de geschiedenis van het dorp. Het gaat eigenlijk om vijf verschillende dorpen: het gemeenschapsdorp in oprichting Murupu in hoofdstuk één, het traditionele dorp in Zuid-Mozambique van hoofdstuk twee, het dorp op de prazo en het plantagedorp van hoofdstuk drie, en Ulongué, het dorp in het laatste hoofdstuk. We hadden ook één dorp door de eeuwen heen kunnen volgen, maar wij hadden niet het geschikte materiaal voor zo'n verhaal. De aanpak die wij nu gevolgd hebben geeft bovendien een indruk van de enorme diversiteit van de samenlevingen en volken in Mozambique.

We hebben geen volledig overzicht van de Mozambikaanse geschiedenis willen geven. We hebben een aantal thema's die wij van essentieel belang vinden in de Derde Wereld-geschiedenis aan de hand van het voorbeeld Mozambique uitgewerkt. Voor hoofdstuk één: de problemen waarmee een nog niet zo lang onafhankelijk Derde Wereldland kampt. Voor hoofdstuk twee: het feit dat er voor de komst van de Europeanen samenlevingen bestonden in de Derde Wereld met een eigen geschiedenis en cultuur. Voor hoofdstuk drie: de diepgaande invloed van de Europese (slaven-)handel en het daarop volgende koloniale bestuur op die samenlevingen. Voor hoofdstuk vier: de invloed van het streven naar nationale onafhankelijkheid, de bevrijde gebieden als 'proeftuinen van de nieuwe samenleving', en tenslotte de harde realiteit na de onafhankelijkheid en de perspectieven op ontwikkeling.

Onze keuze om de nadruk te leggen op het dagelijks leven van de Mozambikanen heeft geleid tot het weglaten van stukken geschiedenis die sommigen misschien als essentieel zien. Zo is de geschiedenis van Portugal, de koloniale macht, vrijwel ge-

Alfabetisering in Mozambique (foto Marie Reehorst).

heel buiten beschouwing gelaten. Waarom gingen de Portugezen op ontdekkingsreis? Wat was de rol van de koningen? Wat was de rol van de republiek en later de diktatuur onder Salazar in onze eeuw? Al dit soort vragen komen niet aan de orde, of maar heel zijdelings. Ook de geschiedenis van Zuid-Afrika en de trekarbeid vanuit Zuid Mozambique naar de mijnen in dat land blijven achterwege. Alsook de rivaliteit tussen de koloniale machten en het kongres van Berlijn van 1884. Al deze stukken 'grote' geschiedenis hebben wij opgeofferd om stukjes 'kleine' geschiedenis te kunnen presenteren. Wij denken dat de verhalen uit de geschiedenis van de gewone Mozambikanen de betekenis van die 'grote' geschiedenis des te duidelijker maken.

Doelgroep

Deze Kleio, 'De lange weg naar Ulongué' is geschreven voor de derde klassen MAVO, en ook HAVO en VWO. Het zou als onderwerp goed passen bij het thema kolonialisme en imperialisme. In veel geschiedenisboeken wordt dit thema tamelijk abstrakt behandeld. Dit boekje daarentegen laat de leerlingen konkreet zien wat kolonialisme voor de gekoloniseerden betekende en wat voor enorme gevolgen het voor hen had.

Het kan eventueel ook in de bovenbouw gebruikt worden. De docent en de leerlingen kunnen dan dieper op de teksten ingaan en er ander materiaal bij zoeken. De literatuurlijst geeft hiervoor aanknopingspunten. Verder is er bijvoorbeeld (aktueel) materiaal te vinden in de documentatiemappen van de Landelijke Bibliotheek Centrale.

In maart 1985 zal de Nieuwe Geografenkrant van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap een special uitbrengen met onderwijsmateriaal over de regio Zuidelijk Afrika, waartoe Mozambique behoort. De opzet zal enigszins vergelijkbaar zijn met dit Kleio nummer, omdat het eveneens samengesteld wordt door mensen rondom de Mondlane Stichting. Samen met deze Kleio biedt dit een mogelijkheid om de vakken geschiedenis en aardrijkskunde op elkaar af te stemmen, of om een project te doen.

Het is mogelijk om het niet bij het behandelen van deze Kleio te laten. De Mondlane Stichting in Amsterdam heeft allerlei extra materiaal dat kan worden geleend, zoals fototentoonstellingen, dia's, en films. Ook kunt u via de Mondlane Stichting in contact komen met Nederlanders die in Mozambique gewerkt en gewoond hebben, en die graag bereid zullen zijn in de klas er over te vertellen. Zie voor nade-

re informatie het kadertje over de Mondlane Stichting op de laatste pagina van het leerlingmateriaal.

Beginsituatie

We zijn ervan uitgegaan dat de leerlingen niets afweten van het onderwerp. Wel veronderstellen we enkele algemene begrippen als bekend, zoals: ontdekkingsreizen, Derde Wereld, ontwikkelingslanden, Afrika. Het lijkt ons goed om de ideeën die leerlingen bij dit soort begrippen hebben vooraf te peilen. Dat kan bijvoorbeeld op papier, waarbij de leerlingen hun associaties bij een gegeven lijst begrippen opschrijven, of door middel van een klasgesprek.

Opzet van het leerlingmateriaal

'De lange weg naar Ulongué' bestaat voor het grootste deel uit bronteksten. Naast de teksten die het lopende verhaal vormen, zijn illustratieve teksten opgenomen. Deze dienen voor verdieping van het verhaal, en kunnen eventueel overgeslagen worden. Dit biedt de mogelijkheid om naar nivo te differentieren. De bronteksten worden door inleidende en verbindende teksten aan elkaar gekoppeld. De opdrachten zijn zo dicht mogelijk bij de betreffende tekst afgedrukt. Verder is er veel beeldmateriaal, dat soms een uitlegende tekst vervangt, soms dient ter illustratie.

De docentenhandleiding geeft hieronder achtereenvolgens: een korte omschrijving van de inhoud en het doel van een hoofdstuk; dan per onderdeel van het hoofdstuk de leerdoelen, eventueel gevolgd door suggesties voor aanvullende opdrachten en werkvormen. Elke hoofdstukbespreking wordt afgesloten met aanvullende informatie voor de docent.

Hfd. 1. Mozambique, een land in de Derde Wereld

De leerlingen maken kennis met Mozambique. Ze inventariseren de problemen waarmee het land te kampen heeft. Ze maken zich enige elementaire geografische kennis eigen, zoals de ligging van het land, de voornaamste steden, rivieren, buurlanden, het klimaat en het landschap. De leerlingen maken kennis met het verschijnsel gemeenschapsdorp en leren dat dat een wezenlijk element is in de politiek van de Mozambikaanse regering. Het is erg moeilijk om in een arm land als Mozambique enige ontwikkeling tot stand te brengen, en de leerlingen stellen zich de vraag hoe dat komt: hoe is de armoede ontstaan?

Murupu

Deze tekst laat zien dat veel Mozambikanen verspreid over het land wonen en dat de regering en de eenheidspartij Frelimo daar verandering in wil brengen. De partijsecretaris legt uit waarom. Tussen de ideeënwereld van het Frelimo en van de bevolking zit een groot verschil.

– U kunt de teksten laten lezen en een uitgesproken interessante voorlezen om zo een klasgesprek te starten dat kan dienen als schakel naar hoofdstuk 2.

– U kunt een carroussel-discussie laten voeren (de klas in twee cirkels (binnen- en buitencirkel) zó dat de leerlingen tegenover elkaar zitten. In de eerste ronde zijn de binnenste leerlingen Nederlandse thuisblijvers die de 'afgevaardigde' leerlingen ondervragen over hun bezoek aan Murupu, in de tweede ronde wisselen de rollen. Na zo'n 3/4 rondes wordt de carroussel gestopt en volgt een klasgesprek (hoe ging het – wat merkte je)/onderwijsleergesprek (wat weten we nu eigenlijk: wat weten we nog heel gebrekkig: traditionele dorpen, de invloed van de Portugese periode) als schakel naar hoofdstuk 2.

Mozambique

De tekst en het staatje geven de leerlingen algemene informatie. Met behulp van de atlas kan bekeken worden in welke klimaatzone Mozambique ligt, wat het reliëf is, etc. De docent maakt de leerlingen opmerkzaam op de loop van de spoorwegen: die lopen bijna allen van west naar oost, van het binnenland naar de kust. Ze dienen om de producten naar de exporthavens te vervoeren. Mozambikanen kunnen heel moeilijk in hun land van noord naar zuid en vice versa reizen. De spoorwegen zijn in de koloniale tijd aangelegd. Maputo en Beira zijn uitvoerhavens voor Zimbabwe en Zuid-Afrika. Dit geeft de afhankelijkheid van Mozambique aan. De hoofdstad Maputo ligt in het uiterst zuidelijke puntje van het land: ook een koloniale erfenis. De illustraties bij deze tekst geven het dualisme van de samenleving aan: moderne steden en traditionele dorpen.

De fotopagina's

De foto's geven een beeld van de belangrijkste problemen waarmee Mozambique te kampen heeft. Met behulp van opdracht twee inventariseren de leerlingen deze problemen. Maar ook de gebieden waarop al veel bereikt is in Mozambique, zoals onderwijs en gezondheidszorg.

Opdracht drie is bedoeld als samenvattend vraag voor het gehele hoofdstuk. Het succes van deze opdracht hangt voor een groot deel af van het inlevingsvermogen van de leerlingen. Het vertonen van dia's

zou een manier kunnen zijn om de leerlingen met het land en de levenswijze kennis te laten maken: een land van voornamelijk kleine boeren die in familieverband leven. Overigens is een belangrijk doel van dit hoofdstuk vragen op te werpen, die niet alle onmiddellijk beantwoord hoeven te worden. In hoofdstuk vier, het laatste, komen we op een deel van de problemen terug.

Aanvullende informatie

Hiernaast geven we een krantenartikel uit Trouw, dd 31-3-1984, van de hand van Jan Halkes. Het gaat dieper in op de actuele problemen van Mozambique. Het is vooral bedoeld als extra informatie voor de docent. Maar ook kan het artikel gebruikt worden als extra stof voor leerlingen die snel werken, of voor leerlingen in de bovenbouw. De leerlingen kunnen door middel van een schema de tekst samenvatten. De trefwoorden zijn: burgeroorlog, MNR, droogte, Zuid-Afrika, traditionele rolpatronen, privé-akkers, banditisme, staatslandbouw, machines, regeringspolitiek ten aanzien van landbouw.

Mozambique zoekt water en boeren

Jan Halkes

Het socialistische Mozambique wil nauwer gaan samenwerken met het blanke apartheidsbewind in Zuid-Afrika. Besprekingen over economische samenwerking zijn al in een vergevorderd stadium, maar de problemen in Mozambique zijn daarmee nog niet van de baan.

De droogte duurt voort en het tekort aan deviezen is groot. En de Mozambikaanse verzetsbeweging Renamo blijft het land nog onveilig maken, ondanks het onlangs gesloten nietaanvalsverdrag met Zuid-Afrika. Dat houdt onder meer in dat het blanke bewind zijn steun aan de Renamo stopzet.

De provinciehoofdstad Xai-Xai is zo ongeveer het verste punt dat zonder veel gevaar vanuit de hoofdstad Maputo per auto bereikt kan worden. Een afstand van 200 kilometer. Verder naar het noorden of meer naar het binnenland is de kans op een ontmoeting met het 'Mozambikaanse Nationaal Verzet' (MNR of Renamo) nog steeds groot. Het minste dat je dan kan gebeuren is dat je de kleren van het lijf worden geroofd.

Streekbus

Onderweg naar Xai-Xai zijn er ver schillende controleposten van het Mozambikaanse leger.

De soldaten vragen naar de reisvergunning, de werkpapieren en de identiteitskaart. Wie zijn aanwezigheid daarmee niet kan rechtvaardigen wordt als landloper of werkloze gearresteerd en overgebracht naar de voor dit doel gebouwde 'gemeenschapsdorpen' in het hoge noorden. Daar krijgen ze dan huisvesting en werk bij de katoenplantages.

Die maatregel, Operatie Produktie genoemd, is nu bijna een jaar oud en moet een einde maken aan de trek naar de grote steden, Maputo en Beira, en de overbevolking daarvan. Zonder beheersing van het inwonertal van de stad is het onmogelijk de stedelingen hun maandelijkse portie rijst, bonen, meel, pinda's, suiker, bakolie, azijn en zeep te verschaffen. Die voedseldistributie is doorgaans slechts voldoende voor twee weken. Ook in de stad heerst honger, maar anders dan in het binnenland hoeft er geen stedeling aan te sterven.

Boerenstand

Niet alleen de al drie jaar durende droogte is de oorzaak van het voedselgebrek. Landbouw is het voornaamste middel van bestaan, maar Mozambique kent geen echte boerenstand. Traditioneel werken vooral de vrouwen op het land, met de hak of andere eenvoudige middelen. Naast de huishoudelijke taak hebben ze hooguit vijf tot zes uur per dag om hun kleine lapje grond te bewerken.

Na de onafhankelijkheid van 1975 heeft Mozambique daar snel verandering in willen brengen. Met Oosteuropese hulp werden gigantische staatslandbouwbedrijven opgezet.

Dat is een groot fiasco geworden. Kostbare tractoren, maai- en dorsmachines stonden al snel aan de kant omdat de berijders bijvoorbeeld de betekenis van het rode olielampje niet kenden.

Arbeiders met twee klassen lagere school behoren in Mozambique tot het hoger geschoold personeel. Iemand die vier klassen of meer heeft wordt al gauw ergens directeur. De massale uittocht van de Portugese kolonisten, kort voor en na de onafhankelijkheid, liet het land praktisch zonder geschoold kader achter. Vrijwel de hele economie was in blanke handen, tot zelfs de schoenpoetsers toe. Onder het Portugese bewind hadden de zwarte Mozambikanen slechts toegang tot de missieschool waar de Portugese geschiedenis belangrijker was dan rekenen of taal.

Kinderen

Vanuit de traditionele opvoeding krijgen de Mozambikanen weinig begrip voor moderne techniek bijgebracht. Kinderen helpen moeder met waterdragen, werken met de hak op het land of spelen rond de hut. 'In Nederland speelt een kind met de blokkendoos en leert zo al vroeg modelmatig denken, in oorzaak en gevolg,' zegt in Xai-Xai de Nederlandse landbouwingenieur Paul Hassink. 'Werken met moderne technologie is een groot probleem, maar ook de aanpassing in een bedrijfsorganisatie is moeilijk. De problem, maar ook de aanpassing in een bedrijfsorganisatie is moeilijk. De Mozambikanen die vroeger bij een Portugese boer werkten, die zijn erg goed. Die kunnen

het de anderen ook uitstekend leren. Maar daar zijn er maar heel weinig van.'

Het vierde congres van de staatspartij, het Frelimo, bracht vorig jaar een belangrijke ommekeer. De mogelijkheid tot kritiek op de falende overheid werd in het hele land met vele handen aangegrepen. Met als resultaat dat voortaan de nadruk zou komen te liggen op kleinschalige projecten.

'Maar ook dat gaat niet zo eenvoudig', zegt Paul Hassink. Hij heeft een kleinschalig windmolenproject helpen opzetten, enkele kilometers buiten Xai-Xai. Tussen de maïsvelden staat een moderne Nederlandse windmolen. Het ding moet water uit een irrigatieka-

A PONTUALIDADE

O Rui acorda sempre a horas certas. Lava-se, veste-se, toma o pequeno almoço com tempo. Não precisa de ir a correr para a Escola. Quando as aulas começam já ele lá está. É um aluno pontual.

Ser pontual é nunca chegar atrasado. O Rui sabe que a pontualidade é uma regra de disciplina. Nunca precisou de desculpas por não chegar a horas certas, nunca fez esperar os outros.

Em todos os locais de produção, nas escolas, nas fábricas, nos campos ou nos hospitais, há horários que devem ser respeitados. É que quando chegamos atrasados prejudicamos os nossos colegas de trabalho e a nós mesmos. Desta forma fazemos baixar a produção e contrariamos uma das palavras de ordem da nossa organização de vanguarda, a Frelimo.

O Rui compreende isto muito bem. Por isso ele prepara todas as suas coisas com tempo e nunca chega tarde à Escola.

Illustratie uit mozambikaans leesboekje: de punctualiteit (4e klas).

naaltje in een betonnen bekken pompen. Van daaruit wordt het verder geleid langs de moestuintjes, twee hectare in totaal. De molen draait, maar het bekken staat droog. Paul is zichtbaar teleurgesteld.

'Eigenlijk moet dit project veel beter worden begeleid. Maar ik krijg er geen tijd voor, voor die twee hectare is dat te kostbaar. Kleinschaligheid heeft dan wel een politieke prioriteit maar ze kunnen de grote bedrijven niet zomaar stilleggen, daarvoor is er te veel in geïnvesteerd.

Het lijkt alsof er toch nog heel wat groeit op de moestuintjes. Maar Paul wijst naar de maïs verderop, die er zonder windmolen zichtbaar beter bijstaat. 'Dat is hun eigen grond. Daar eten ze zelf van, dus daar doen ze meer hun best op. Dit hier is van de coöperatie, dat moet naar de markt. Dat interesseert ze minder.'

Merical

'Het is logisch dat ze liever voor zichzelf produceren dan voor de markt', zegt Paul op de terugweg. 'Met geld kunnen ze niets doen.' De Mozambikaanse munt, de metical, is praktisch waardeeloos. De economie is zover gekelderd dat in de gewone winkels vrijwel niets meer te krijgen is. Eigen industrie heeft Mozambique nauwelijks en de buitenlandse deviezen gaan op aan benzine, reserveonderdelen en wapens voor de strijd tegen het Renamo.

Terug in Xai-Xai krijgt Paul bezoek van Mieke Oldenburg, een Nederlandse ontwikkelingswerkster uit de buurt. Ze is ongerust over haar vriend die 's ochtends een generator zou installeren ergens op de savanne en nog steeds niet terug is. De controlepost op de brug naar Xai-Xai is plotseling bijzonder ijverig geworden en ze vreest dat de bandieten weer actief zijn.

Hyena

In Mozambique wordt het Renamo zelden bij zijn naam genoemd. Iedereen spreekt van 'gewapende bandieten' of 'quizumbas, een Afrikaans woord voor Hyena. Geruchten over de bandieten veroorzaken doen ook in Xai-Xai zo af en toe paniek. Sommige ontwikkelingswerkers zetten dan hun koffer klaar 'voor het geval dat'. Gelukkig komt de vriend nog voor het donker thuis. De generator had het eerst goed gedaan en daarna was het erg gezellig geworden. Maar toen viel hij plotseling stil en was met geen moge lijkheid weer

op gang te brengen.

's Avonds raken we in gesprek met Sergio Mateus, een van de weinige Mozambikanen die meer dan vier jaar onderwijs achter de rug hebben. Hij zit op de journalistenschool in Maputo en brengt nu zijn vakantie bij zijn ouders door. Liever zou hij geschiedenis studeren op de Universiteit. Maar het Ministerie van Onderwijs plaatst studenten waar ze het meeste nodig zijn, meestal kan met voorkeur geen rekening worden gehouden.

Het gesprek komt al snel op de onderhandelingen van Mozambique met Zuid-Afrika. Sergio steekt zijn mening niet onder stoelen en banken: 'De onderhandelingen komen op het goede moment. Want de mensen hier in de provincie waren het zat. Vroeger had men hier een redelijke welstand omdat ieder wel een man, oom of verre neef had die in de mijnen van Zuid-Afrika werkte. Doordat de betrekkingen met Zuid-Afrika nu verbeteren is er weer hoop dat de oude tijden terugkomen. En natuurlijk ook dat er een einde komt aan het banditisme.'

President Samora Machel is nog wel populair, maar de Frelimopartij staat niet in hoog aanzien. 'Wij zijn een zachtmoedig volk,' zegt Sergio. 'We zeggen altijd ja en amen, kunnen het onrecht heel lang verdragen, tot een bepaald punt. Maar dan is het ook afgelopen.'

Terug in Maputo, komt het nieuws van een aanslag op een *machimbombo*, vanuit het noorden op weg naar Xai-Xai. Het was de dag voordat Mieke zo ongerust werd over haar vriend. De bus werd om half negen 's ochtends vanuit de bosjes langs de weg lek geschoten, kantelde en vloog in brand. De passagiers die via de ramen probeerden te vluchten vormden een gemakkelijk doelwit voor het automatisch vuur van de bandieten. Zevenentwintig doden en 23 gewonden. Een aantal vermisten werd waarschijnlijk meegevoerd naar Renamo-kampen in het binnenland.

Wervelstorm

Nog een paar dagen later, eind januari, is Xai-Xai helemaal onbereikbaar geworden. De wervelstorm Domoina heeft de drie grote rivieren in het zuiden laten overstromen, bruggen weggeslagen en wegen vernield. Het groen dat er zo veelbelovend bijstond is weggespoeld naar zee. Vele hectaren maïs

zijn door de wind tegen de vlakke geslagen. Bijna de hele citrusproductie ging verloren. Duizenden mensen zijn dakloos door de overstromingen. Het aantal doden moet in de honderden lopen. In Maputo staan we opnieuw in de rij, voor drinkwater. Door de wervelstorm is de drinkwatervoorziening op drie plaatsen vernield.

De stranden van Maputo werden vroeger druk bezocht door Zuidafrikaanse blanken. Nu zijn er nauwelijks blanken meer en druk is het ook niet. Zaterdagmiddag zoeken we met de auto het meest afgelegen punt. Even voor het verste punt is een groot hotel in aanbouw; dat was het al vóór de onafhankelijkheid. Dankzij de onderhandelingen met Zuid-Afrika zal het nu wel niet lang meer duren en komen straks de blanken weer terug met hun waardevolle Rand.

Hfd. 2. De traditie: de Thonga's

In dit hoofdstuk maken de leerlingen kennis met de dorpsamenleving, zoals die eeuwenlang in Mozambique bestond, en waarvan belangrijke elementen nog steeds bestaan, met name in de organisatie van de familiale landbouw. De leerlingen ontdekken de voornaamste kenmerken van het traditionele Mozambikaanse dorp, en maken een vergelijking met dorpen in Nederland. Mannen en vrouwen hebben de werktaken verdeeld, en dat tekent de machtsverschillen in het dorp. De leerlingen krijgen een idee van de landbouwproducten en van de landbouwmethoden. De landbouwsamenleving in het voor-koloniale Mozambique wist een redelijk evenwicht te bewaren met de natuur. In het volgende hoofdstuk zullen we zien hoe dat evenwicht verstoord werd onder het kolonialisme.

Als voorbeeld hebben we de Thonga's genomen, een volk in het zuiden van Mozambique.

De vroegste bewoners

Deze leestekst geeft een kort overzicht van de ontstaansgeschiedenis van de traditionele Mozambikaanse boerensamenleving. Het geeft de grote lijnen waarbinnen de beschrijving van een traditioneel dorp, die de rest van dit hoofdstuk vult, past: van jagers en verzamelaars, naar veehouders naar landbouwers. Er ontstonden zelfs grote koninkrijken op basis van handel tussen volkeren.

De docent kan verwijzen naar de stof uit de brugklas over de vondsten van Leakey in de Olduvai kloof in Tanzania, van beenderen van de vroegste bewoners van de

wereld.

De leerlingen zullen een groot aantal voedselgewassen niet kennen. Ze zullen het op moeten zoeken in de encyclopedie. De docent wijst erop dat het menu erg gevarieerd was. In het volgende hoofdstuk komt de verslechtering van het voedselpakket onder het kolonialisme aan de orde.

Overigens: ook al werd de landbouw het belangrijkste middel van bestaan, vee bleef belangrijk, en jagen en verzamelen biedt een waardevolle aanvulling op het voedselpakket: tot op de dag van vandaag.

Lobola

Deze illustratieve tekst geeft een beeld hoe de bruidsprijs, de lobola, werkt. De lobola is waarschijnlijk ontstaan als een schadevergoeding van de ene familiegroep aan de andere, die in de uitgehuwelijkte vrouw een belangrijke arbeidskracht verloor. De lobola werd meestal betaald in vee. Rond 1900 werd vee schaars door allerlei ziekten en ijzeren hakken en ook geld werden de gangbare betaalmiddelen.

Een dorp in Nondwane

In dit verhaal maken de leerlingen kennis met een traditioneel dorp in zuid Mozambique, dat als exemplarisch kan gelden. Deze beschrijving is ontleend aan de Zwitserse zendeling Henri Junod, die meer dan 20 jaar in het gebied van de Thonga's – zowel in Mozambique als in Zuid-Afrika – werkte. De informatie die we hier geven dateert rond 1900. Niettemin geeft Junod een levendige beschrijving van de traditionele samenleving zoals die eeuwenlang in Mozambique bestond. In tegenstelling tot oudere bronnen van ontdekkingsreizigers was Junod zeer geïnteresseerd in het leven van de Afrikanen, toch blijft het zo dat hij door een Europese bril kijkt.

De docent kan over de aard van het bronnenmateriaal vragen stellen. Er zijn nauwelijks schriftelijke bronnen van voor 1900 van de Mozambikaanse bevolking zelf. Welke andere bronnen van de bevolking zou je kunnen gebruiken om iets over de Mozambikaanse geschiedenis te weten te komen? Hoe betrouwbaar zijn de schriftelijke bronnen van de Europeanen?

Vrouwen en hun werk; de taken van mannen

Deze teksten geven een beeld van het dagelijks leven in het dorp. Het wordt duidelijk dat de meeste produktieve taken bij de vrouwen liggen. Voor de meeste leerlingen en docenten zullen deze rolpatronen nogal vreemd overkomen. Vandaar dat we een illustratieve tekst van dominee Bach-

man over de provincie Niassa opnamen. De leerlingen begrijpen dat het vertrek van vrouwen een groot verlies aan arbeidskracht is voor een klein familiedorp.

Zwerflandbouw

Als gevolg van de 'slash and burn' landbouwmethode zijn de akkers na vijf tot tien jaar uitgeput. Om dat te voorkomen ontginnen de boerenfamilies elk jaar een nieuw stuk grond. De akkers komen steeds verder van het dorp af te liggen zodat op een gegeven moment het gehele dorp wordt verplaatst. De landbouwmethode zorgt dus voor een semi-nomadische samenleving. Dit verklaart misschien waarom niet alle boeren staan te springen om in gemeenschapsdorpen te gaan wonen, tegenwoordig (zie: hoofdstuk 1).

Regen

De tekst probeert de samenhang tussen de natuur en de religie duidelijk te maken. Allerlei rituelen moeten de komst van de regen bewerkstelligen. Droogtes kwamen ook toen regelmatig voor. In die tijden gingen de mensen weer jagen en verzamelen. Over het algemeen hadden ze voldoende reservevoedsel om een paar jaar te doorstaan. Ook ruilden ze bijvoorbeeld vee met buurvallen die wel voldoende voedsel hadden geoogst. Duurde de droogte langer, dan was het een ramp en trokken de mensen meestal weg.

In hoofdstuk drie zullen we zien dat het kolonialisme deze weerstand verkleinde en ondermijnde. In hoofdstuk vier blijkt dat de regenriten nog steeds in zwang zijn.

Aanvullende informatie

Er is weinig informatie over de vroege geschiedenis van Mozambique. En het meeste dat er is is in het Portugees. Verreweg het beste boek is dat van Henri Junod. Het boek van Alpers gaat over de voor-koloniale handel in het noorden van Mozambique, en in Tanzania.

Hfd. 3. Kolonialisme in de Zambezi vallei

In dit hoofdstuk volgen de leerlingen vijf eeuwen Europese bemoeienis met Mozambique. We hebben de Zambezi vallei als voorbeeld genomen, omdat dit gebied al die eeuwen het hart van de Portugese koloniale aanwezigheid was. De leerlingen zien hoe het leven voor de Mozambikanen steeds moeilijker werd. Met de komst van kolonisten uit Portugal verloren zij een deel van hun land en moesten diensten verlenen aan de Portugezen. De slavenhandel nam in de achttiende eeuw een enorme aanvang aan. Na de afschaffing van de slavernij werden de Mozambikanen onderworpen aan allerlei vormen

van dwangarbeid. Maar de Mozambikanen verzetten zich op veel manieren. De leerlingen krijgen inzicht in hoe het leven in de Afrikaanse dorpen veranderde onder het kolonialisme.

Het dorp op de prazo

De leerlingen zien wat er veranderde voor de Mozambikanen met de komst van de prazo-eigenaren. Ze krijgen een beeld van de prazo als een zichzelf in stand houdende eenheid, waar de Afrikanen het werk moeten doen. Tegelijkertijd gaat het werk in de traditionele familiedorpen gewoon door.

Export uit de Zambezi vallei, in 1806

Met dit staatje zien de leerlingen het mondiale verband waarin de Zambezi-vallei staat. Ze zien de aard van de exporten: plundering van goud en ivoor. Alleen rijst is een landbouwprodukt, dat onder dwang op de prazo's werd verbouwd. Ze zien het verband tussen de export van slaven en van rijst: rijst was het voedsel voor slaven op de plantages op de eilanden Mozambique en Mauritius.

De slavenhandel

Slavenhandel was er al lang in het gebied, maar onder invloed van de Portugezen nam het grote vormen aan. De leerlingen beseffen onder wat voor omstandigheden de slavenreizen werden gemaakt. De docent kan ingaan op de waarde van statistieken uit die tijd, en de methodes om de ware omvang te verdoezelen.

Gevolgen van de slavenhandel

Doel van deze tekst is om te laten zien dat de slavenhandel niet alleen enorm menselijk leed met zich meebracht, maar ook ontwrichtend werkte op het achterland. Het land bleef onbewerkt, en de voedselproductie daalde. De jacht op ivoor daalde. De rijkdom van enkele prazo-eigenaren was gebaseerd op uitverkoop. Arbeidskrachten werden aan het gebied onttrokken.

De bloei van de Afrikaanse landbouw

Deze tekst, en het staatje, laten zien dat de Afrikaanse boeren goede resultaten behaalden, als ze met rust gelaten werden, en de opbrengst aan henzelf ten goede komt. Dit strookte niet met het vooroordeel dat de meeste Portugezen over de Afrikanen hadden.

De kompagnieën

De oude prazo's kwamen binnen een grotere eenheid: de kompagnie. Aan het kaartje kunnen de leerlingen zien hoe de prazo's zich tot de kompagnieën verhoudten. De veranderingen in het dagelijks leven in de dorpen die onder het prazo-

systeem was ingezet, zetten zich voort. Uit het verhaal van de Engelse journalist blijkt de oppermacht van de kompaniën. Ze dwongen een monopolie in de lokale handel af. Zij bepaalden de prijzen in de winkels. De Mozambikanen verloren hun inkomsten uit die lokale handel.

De draagstoel

Deze tekst is vooral bedoeld om de inleving in de relatie tussen blanke heren en zwarte knechten. Verder valt eruit op te maken dat er verschillende karweitjes zijn voor de knechten.

De docent kan de tekst laten lezen, in rollen. Of hem laten naspelen.

Het plantagedorp

Met de plantagebouw veranderde het oude prazo-systeem definitief. Onder het prazo-systeem waren de traditionele dorpen en landbouw gemarginaliseerd, maar voor de plantages werden de arbeiders uit hun dorpen weggehaald. De leerlingen krijgen inzicht in dit verschil en wat voor gevolgen dat had voor veel Afrikanen. Er ontstaat een nieuw soort dorpen, die meer op kampen lijken. De beschrijving van een dag op de plantage is bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven. Het geeft een indruk van de omvang van zo'n plantagedorp, en de leefomstandigheden.

De docent zou er op kunnen wijzen dat de traditionele familiedorpen niet verdwijnen. De plantagedorpen komen erbij, maar verreweg de meeste mensen bleven wonen in de familiedorpen in Mozambique. Tot vandaag aan toe.

Loon voor werk

De dwangarbeid werd vervangen door loonarbeid, in de jaren 30 van deze eeuw. Dat kon omdat de plantagearbeiders vreemd waren van hun oorspronkelijke dorpen. Die dorpen zelf waren bovendien te ver gemarginaliseerd om eventueel terugkerende plantagearbeiders – veelal met hun gezinnen – weer op te nemen. Voor de plantagehouders, de kompaniën, had loonarbeid ook een voordeel: zij zorgden niet meer voor (een deel van) het levensonderhoud van de arbeiders. De lonen waren meestal te laag om het hele gezin van te voeden, laat staan de uitgebreidere familie. De eigen akkers van de vrouwen van de arbeiders zorgden hiervoor, zodat de lonen zeer laag konden blijven.

Ruy komt: wegwezen!

Dat de afschaffing van de dwangarbeid geen principele maatregel was, blijkt uit deze tekst. Als er geen arbeidskracht voor loon kon worden gevonden, vielen de Portugezen gewoon terug op dwang. In de jaren vijftig werden de Mozambikanen

gedwongen de handelsgewassen katoen en rijst te verbouwen op de gronden die zij voor de zelfvoorziening gebruikten. Het waren dus vooral de vrouwen die de klos waren. Opkopers van de kompaniën terroriseerden hen. Het toneelstuk geeft daar een levendig beeld van.

De leerlingen zien de betrekkelijkheid van de regeringsmaatregelen in: eerst de afschaffing van de slavernij, gevolgd door dwangarbeid, dan de afschaffing van de dwangarbeid zonder dat er in de praktijk veel veranderde. Voor de Afrikaanse boeren was er meer continuïteit dan verandering in de regeringspolitiek. Dat verklaart voor een belangrijk deel hun diepgewortelde argwaan tegen de overheid, en landbouwhervormingen zelfs van het Frelimo. De docent kan hier nog eens verwijzen naar Hoofdstuk 1, de eerste tekst over Murupu, een nieuw gemeenschapsdorp.

Verzet

Met deze tekst leren de leerlingen dat de Mozambikanen het kolonialisme niet lijdzaam over zich heen hebben laten komen, maar veel verzet pleegden, op verschillende manieren. Het jaartallen staatje en het bijbehorende kaartje laten zien dat de ene opstand nog niet onderdrukt was of ergens anders begon een volgende alweer. Erg belangrijk is de ontwikkeling: de verschillende Mozambikaanse volken gaan steeds meer samenwerken. Er groeit iets van een nationaal bewustzijn. Alleen met veel militair machtsvertoon, én hulp van het Britse leger, konden de Portugezen het verzet breken. Er volgden ongeveer dertig jaar van betrekkelijke rust, waarin echter een nationalistische beweging ontstond. Die wist in de jaren vijftig een nieuwe vorm van verzet te organiseren, uitmondend in het Frelimo.

Hfd. 4. Weer onafhankelijk

De gewapende vrijheidsstrijd bleek de enige manier om onafhankelijk te worden. De leerlingen maken kennis met de bevrijde gebieden, de proeftuinen van het nieuwe Mozambique. Maar na de overwinning van het Frelimo en de onafhankelijkheid in 1975 zijn de problemen niet voorbij. De leerlingen kennen die problemen al uit hoofdstuk één, maar kunnen die nu in een historisch perspectief plaatsen. Is er een perspectief op ontwikkeling, op een uitweg uit vijfhonderd jaar onderontwikkeling? Dat perspectief is te vinden in moei-zame, schijnbaar kleine veranderingen. De verbetering van de landbouw en de levensstandaard van de kleine boeren staat daarbij centraal. Het gebied dat wij als voorbeeld hebben genomen is vooral de provincie Tete, bij de bovenloop van de Zambezi rivier. Dit was

gedeeltelijk een bevrijd gebied, en er vindt een experiment plaats met voorlichtingscentra voor kleine boeren.

Vrijheidsstrijd

Deze teksten geven een indruk van wat voor mensen meededen aan de vrijheidsstrijd, en hoe die zich via mondelinge reclame verspreidde. Vrouwen kregen voor het eerst een volwaardige positie.

De docent kan ingaan op de redenen waarom de Mozambikanen de vrijheidsstrijd begonnen, met argumenten uit hoofdstuk drie.

Poster van het Frelimo

Deze twee tekeningen laten de verschillen tussen het koloniale systeem en de bevrijde gebieden zien.

De docent kan de plaatjes laten vergelijken met het schema dat de leerlingen ter afsluiting van hoofdstuk drie maakten. De opdracht bij de poster is om onderschriften te schrijven. Hier volgen de oorspronkelijke onderschriften.

I In het gebied van de Portugezen:

Onderdrukking

Dit is het echte leven in de 'beschermde dorpen'. Het is niet waar wat de Portugezen zeggen. Die dorpen zijn plekken waar de Portugese kolonialisten ons volk onderdrukken en uitbuiten met dwangarbeid, met de zweep en de knuppel. De bevolking kan niet vrij leven onder het juk van de Portugezen. Die Portugese regering is er niet voor het welzijn van het Mozambikaanse volk, van ons land. Dat is de reden waarom Frelimo vecht om een eind aan die regering te maken. Opdat ons volk onafhankelijk zal zijn in vrijheid kan leven.

II In het gebied van het FRELIMO:

Vrijheid

Het belangrijkste doel van de vrijheidsstrijd van het Frelimo is om een eind te maken aan de onderdrukking, aan de uitbuiting, aan de dwangarbeid, aan de zweep, aan de knuppel. Opdat het volk in vrijheid zal leven, zijn eigen toekomst zal bepalen, voor zijn eigen welzijn zal werken. Dat soort leven hebben we al in de bevrijde gebieden. We hebben scholen, ziekenhuizen, gemeenschappelijke akkers, koöperaties, die het volk dienen. Het Frelimo werkt aan de vrijheid van de bevolking van Mozambique. Daarom moet het hele volk zich bij Frelimo aansluiten.

Onafhankelijkheid

De vrijheidsstrijd had succes. Deze tekst geeft een korte samenvatting van de problemen waarmee Mozambique in de eerste negen jaar na de onafhankelijkheid te kampen kreeg.

De docent kan hoofdstuk één er bij halen,

Hans van den Hoogen
Wim Bossema
(medewerker Eduardo
Mondlane Stichting)

De lange weg naar Ulongué

Een kleine geschiedenis
van Mozambique

Kleio Didactica 12 (1984)
leerlingenmateriaal

Een uitgave van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting in
Nederland (VGN)

Inhoud

Waar gaat deze Kleio over?

Hoofdstuk 1

Mozambique, een land in de Derde Wereld

Murupu, een nieuw gemeenschapsdorp
Wat voor land is Mozambique?
Waarom is Mozambique arm?

Hoofdstuk 2

De traditie, de Thonga's als voorbeeld

De vroegste bewoners
Een dorp in Nondwane

Hoofdstuk 3

Kolonialisme in de Zambezi-vallei

Portugese avonturiers
De slavenhandel
De bloei van de Afrikaanse landbouw (1880-1900)
De kompaniën
Het plantagedorp

Hoofdstuk 4

Mozambique weer onafhankelijk

De vrijheidstrijd
De onafhankelijkheid
Twee en een half jaar in Ulongué

Illustratie voorzijde omslag: De hoofdstraat van het dorp Ulongué, foto: Marie Reehorst

De Nationale Commissie voorlichting en bewustwording ontwikkelingssamenwerking (NCO) gaf de Mondlane Stichting subsidie voor het schrijven van deze Kleio.

Waar gaat deze Kleio over?

In Afrika wordt honger geleden – dat zie je vaak op de tv en je leest erover in de krant.

Er is in grote delen van dat werelddeel al jarenlang onvoldoende regen gevallen.

De regeringen van de landen daar zijn te arm om het nodige voedsel dan maar te importeren. Ontwikkelingshulp is in zo'n situatie niet meer een kwestie van luxe, maar vaak een zaak van leven of dood.

Zulke hulp wordt niet alleen gegeven in de vorm van geld of voedsel, maar ook in de vorm van 'mensen', ontwikkelingswerkers, die hun kennis ter beschikking stellen.

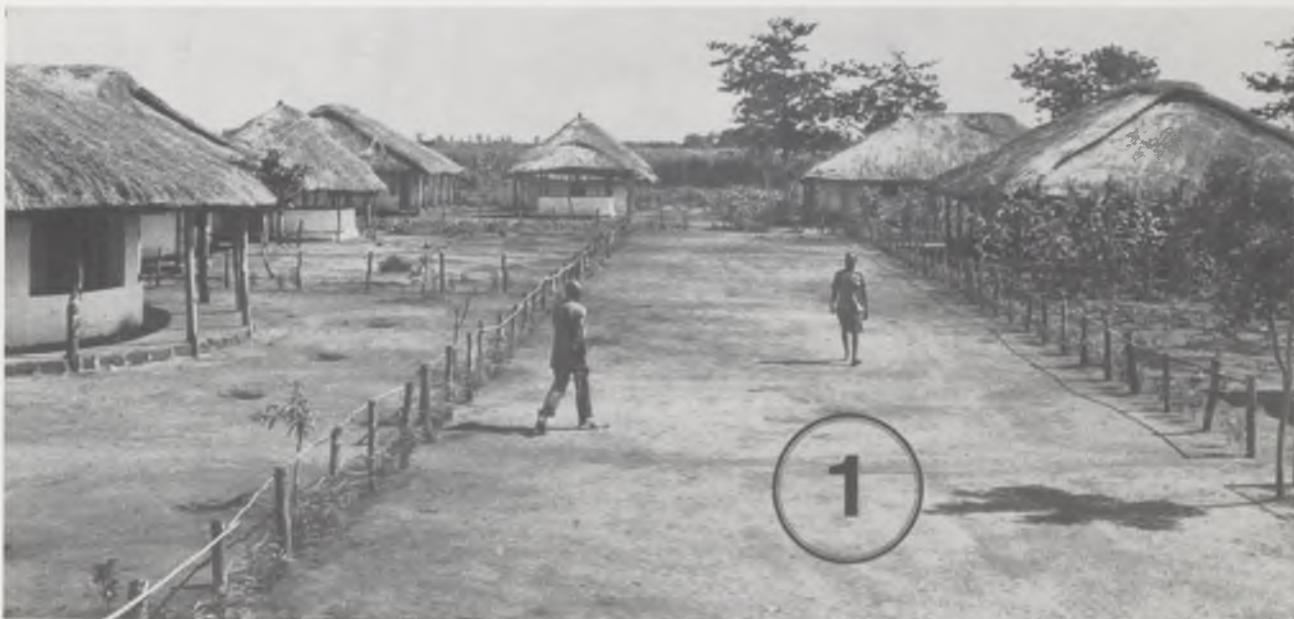
In dit boekje over Mozambique zul je er een paar ontmoeten. Uit hun brieven zal wel duidelijk worden wat er zoal aan de hand is op het platteland en in de dorpen van Mozambique. We gaan ons in dit boekje vooral daarmee bezig houden.

De grote politiek hebben we er bewust zoveel mogelijk buiten gelaten. In plaats van veel geschiedenis over de Portugese kolonisatie en de bevrijdingsstrijd van de Frelimo-onafhankelijkheidsbeweging, bieden we je hier de 'kleine' geschiedenis van het leven van de plattelanders, de gewone Mozambikanen.

In elk hoofdstuk gaat het om het leven in

een dorp. In hoofdstuk 1 leer je in het tegenwoordige Mozambique het 'gemeenschapsdorp' Murupu kennen, in hoofdstuk 2 maak je kennis met de traditionele Thonga-dorpen zoals ze in de 19e eeuw door de Zwitser Junod beschreven zijn en in het derde hoofdstuk leer je wat de Portugese kolonisatie betekende voor het leven op het platteland. In het laatste hoofdstuk over Ulongué vind je, 'in een notedop', veel informatie over de economische stilstand en crisis die Mozambique net als zoveel Afrikaanse landen op het ogenblik teistert.

1. Een model voorbeeld van een gemeenschapsdorp. (Uit: De handleiding voor de bouw van huizen in gemeenschapsdorpen. Uitgave van de overheid.)

1. Mozambique, een land in de derde wereld

Murupu, een nieuw gemeenschapsdorp

Ko ter Hofstede werkte als landbouwkundige in de Mozambikaanse provincie Nampula. In juli 1983 schreef hij het volgende verhaal:

Angoche is een gebied van eindeloze kokosplantages, uitgestrekte open land- schappen met struikgewas, cashew-noten en maniokveldjes. Op de oevers van de vele stroompjes groeien rijst en zoete aardappelen.

In dit gebied heeft de partijsecretaris vele dagen rondgezworven, gebivakkeerd in de bush, dagenlang gelopen, gesproken met de bevolking, overtuigen, diskussiëren.

Uiteindelijk heeft hij een groep mensen bij elkaar gebracht, die een nieuw gemeen- schapsdorp zullen gaan bouwen en andere mensen daarvoor enthousiast zullen ma- ken. Ze hebben al een nieuwe plek voor het dorp uitgekozen: in de schaduw van een bomengroep, vlakbij bronnen voor drinkwater en met redelijke landbouw- gronden rondom.

Deze aanpak, waarbij de bevolking zelf de plaats van een dorp kiest, moet missers voorkomen zoals die in het verleden zijn gemaakt. Al te vaak bleek achteraf dat het dorp kilometers verwijderd lag van goed drinkwater en te midden van onvruchtba- re zandvlaktes.

Drie maanden later

De landbouwgronden worden uitgereikt aan de families. Als het nieuwe dorp vorm begint te krijgen gaat de partijsecretaris op bezoek. Hij heeft een aantal ambtena- ren bij zich, waaronder wij, een groep bui- tenlandse landbouwkundigen. Op de plaats van het toekomstige dorp hebben zich zo'n 250 toekomstige bewoners ver- zameld. Nadat iedereen de gebruikelijke leuzen heeft geroepen, brengen de mensen hun problemen naar voren. Een oude man haakt in op het feit dat de dorpingen één hektare maniok moeten verbouwen om te verkopen aan de overheid: 'Wij willen graag de richtlijnen van de partij opvol-

MORADIA TIPO VC1
1^a etapa (2 quartos)

MORADIA TIPO VC1
2^a etapa (3 quartos)

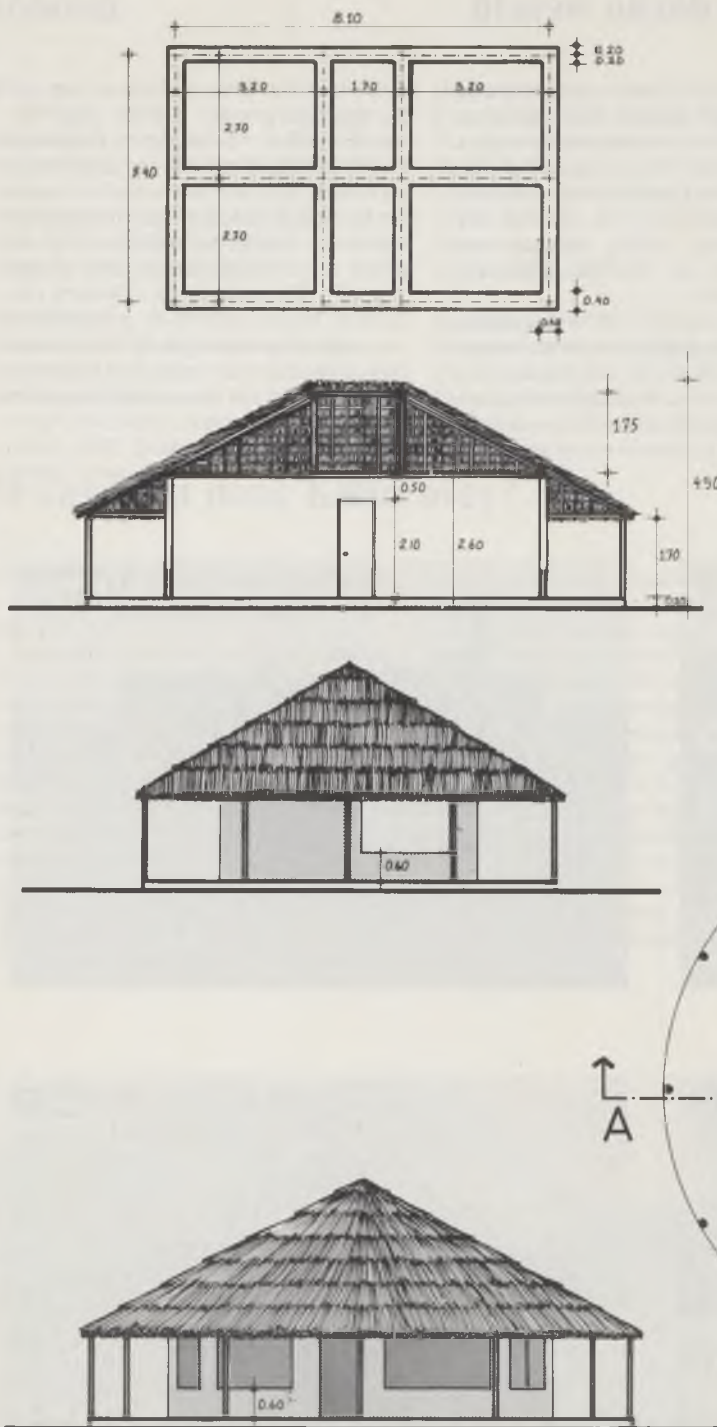

MORADIA TIPO VC2
1^a etapa (2 quartos)

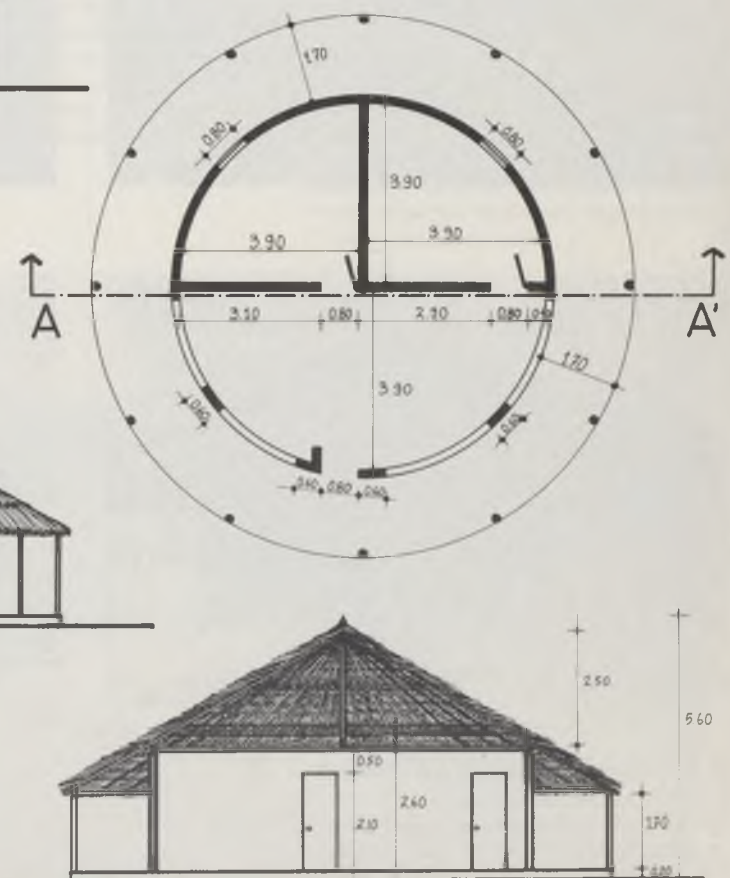
MORADIA TIPO VC2
1^a etapa (2 quartos)

2. Hier zie je de verschillende stadia bij de bouw van een gemeenschapsdorp. (Uit: De handleiding voor de bouw van huizen in gemeenschapsdorpen. Uitgave van de overheid).

gen, maar de varkens vernielen de maniok. Vroeger at de Portugese baas op wat de bevolking produceerde. Nu eten we dat zelf op, maar iets extra's kunnen we niet produceren vanwege die varkens. Kan de partijsekretaris daar wat aan doen?', vraagt de oude man. Hij krijgt veel bijval. Het is opmerkelijk dat de eigen familie-akkers geen last hebben van de varkens. Nu staat de partijsekretaris op en neemt het woord. Hij spreekt wel drie uur, terwijl honderden witte ogen hem onafgebroken, maar een beetje glazig aankijken. 'Jullie denken dat jullie geen één hectare maniok kunnen produceren vanwege de varkens? Onjuist!'. 'Onze arbeid is de basis van onze rijkdom. We moeten samenwerken. Ik wil hier geen verhalen horen van: "deze grond is van mij want hier ligt mijn overleden grootmoeder". Ik wil geen verhalen horen van: "deze grond is van mij, want hier staan mijn cashew bomen". Oké, het graf van je grootmoeder is van jou, maar niet de grond waarin ze ligt. Die cashewbomen zijn van jou, maar niet de grond waarop ze staan. De grond is hier van iedereen. Ook wil ik géén verha-

3. De tekeningen laten zien hoe de traditionele ronde en vierkante hutten verbeterd kunnen worden. Er wordt alleen van plaatselijke aanwezige bouwmaterialen gebruik gemaakt. (Uit: De handleiding voor de bouw van huizen in gemeenschapsdorpen. Uitgave van de overheid.)

len horen van: "wij kunnen niet samenwerken met die mensen van Muruquini of van Quruquite". Wij zijn allen Mozambikanen en wij gaan hier een nieuw dorp maken . . . Over een half jaar wonen jullie allemaal in een gemeenschapsdorp. In 1990 woont heel Mozambique in zulke dorpen!"

Gemeenschapsdorp

'Gemeenschapsdorpen . . . weten jullie eigenlijk wel wat dat betekent?'. En nu wordt de partijsekretaris echt lyrisch. 'Een gemeenschapsdorp', zo vervolgt hij, 'heeft allerlei voorzieningen, zoals: een winkel voor de konsumentenkoöperatie, een landbouwkoöperatie, een groentetuin, irrigatiedammen, ossen en ploegen, een gezondheidspost met een verpleger, een krêche, een school met onderwijzers, alfabetisatie-kursussen voor volwassenen, een postkantoor, een pers om bakolie te maken, een timmerwerkplaats, een smederij. Een gemeenschapsdorp: dat is onze toekomst'.

Dan staat een oude man aarzelend op en zegt: 'Dat moet een ander land zijn dat u daar beschrijft, meneer de partijsekretaris!' De partijsekretaris antwoordt: 'Nee, nee. Dat is hier, dat land heet Mozambique'.

Bevolkingsomvang: 12,5 miljoen
Bevolkingsgroei: 4,1 procent
BNP per hoofd: 230 dollar
ODA per hoofd: 11,5 dollar

4. De ligging van Mozambique in Afrika. Let op de loop van de spoorlijnen. (Uit: Aspecten, 1984.)

5. Een staatslandbouwbedrijf in Limpopo-vallei: met grote, kostbare, geïmporteerde machines werd geprobeerd de landbouwproductie te verhogen. Het onderhoud van de machines bleef vaak achterwege en machine-onderdelen waren niet altijd voorhanden. (Foto: Marie Reehorst)

Mozambique

Mozambique is een land in de Derde Wereld. Het ligt in de uiterste zuid-oostelijke hoek van Afrika. Het is twintig keer zo groot als Nederland maar er wonen in

totaal ongeveer evenveel mensen als bij ons.

Mozambique is een mooi land. Omdat het zo groot is en langgerekt, vind je er allerlei landschappen. In het noorden de uitgestrekte vlakten van de savanne, met hoog gras en kleine bomen en struiken. Het land gloeit er zacht. In het midden van het land zijn enorme bossen. Er loopt een grote rivier, de Zambezi, met vruchtbare dalen. Mozambique heeft nog zo'n brede rivier, de Limpopo in het zuiden. Het dal is één groot landbouwgebied. Langs de kust heeft Mozambique schitterende stranden, precies zoals je je dat voorstelt bij een tropisch land met wuivende palmbomen.

De Mozambikanen wonen voor meer dan negentig procent op het platteland. Ze bebouwen hun familie-akkers met vaders, moeders, broers, zusters, ooms, tantes, grootvaders, grootmoeders, neven en nichten en wat er nog meer bij een familie kan horen. Vaak woont zo'n familie in een groep hutten bij elkaar. De verschillende families wonen verspreid over het land. Soms zijn er dorpen waarin meerdere families bij elkaar wonen. De regering van Mozambique en de enige partij, het Frelimo, willen graag dat de mensen meer bij elkaar in dorpen gaan wonen. Ze zouden dan allerlei voorzieningen kunnen krijgen, en samen, in koöperaties, het land kunnen bebouwen met meerdere families. Zulke dorpen heten in Mozambique gemeenschapsdorpen. Er zijn een paar duizend van die dorpen, en het inwonertal loopt uiteen van een paar honderd tot een paar duizend mensen. Mozambique heeft eigenlijk maar enkele echte steden: de hoofdstad Maputo, de havenstad Beira en

6. Een dorp in de provincie Niassa. (Foto: Marie Reehorst)

7. De hoofdstad Maputo is een 'moderne' stad met veel hoogbouw. Op de voorgrond garnalenvissers, die met een oude, beproefde methode garnalen vissen. (Foto: Marie Reehorst)

Nampula. Daar vind je flats en moderne straten. De andere steden lijken meer op grote dorpen: eenvoudige lage huizen, straten van zand, geen straatverlichting. Mozambique is een Derde Wereldland. Het is een van de armste landen van Afrika. Dat zou niet nodig zijn want de Mozambikanen hebben een vruchtbaar land. Maar Mozambique kampt met een aantal grote problemen.

Waarom is Mozambique arm?

Driehonderd jaar geleden was er veel minder hongersnood in Mozambique dan nu. Toen waren er perioden met droogte, net zoals nu. Maar de Mozambikanen konden zich er meestal wel doorheen slaan met de reservevoorraden die ze aangelegd hadden. Hoe leefden de Mozambikanen toen? Daarover gaat hoofdstuk twee. En wat gebeurde er daarna dat het leven van de Mozambikanen zo veel moeilijker heeft gemaakt? Daarover gaat hoofdstuk drie. En tenslotte: hoe proberen de Mozambikanen om uit de moeilijke situatie te raken? Daarover gaat hoofdstuk vier.

8. De bijna droge bedding van de Limpopo-rivier in 1984. Meestal is de rivier bevaarbaar tot ver landinwaarts. In grote delen van Mozambique heeft het al drie jaren nauwelijks meer geregend: de voed-

selvoorraden zijn op. Veel mensen verlieten hun dorpen op zoek naar water en voedsel. (Foto: AIM, Algemeen Informatiebureau van Mozambique)

9. In 1976 en 1984 viel in sommige delen van het land zoveel regen dat de rivierdalen overstromden. Hier op de foto de overstromingen in de Limpopo-vallei in 1976. (Foto: AIM)

10. Na de onafhankelijkheid in 1975 kreeg Mozambique al spoedig te maken met aanvallen en aanslagen van de Mozambikaanse verzetsbeweging (MNR). Staatslandbouwbedrijven waren vaak doelwit van aanvallen van de MNR. Hier een staatslandbouwbedrijf in de provincie Manica na een MNR-aanval. (Foto: AIM)

11. Veel burgers werden slachtoffer van de akties van de MNR. Huizen werden in brand gestoken, mensen ontvoerd. (Foto: AIM)

Algemene informatie

Staatshoofd:

Samora Machel

Regeringsleider:

Samora Machel

Staatsvorm:

éénpartijstaat met als partij het Frelimo (Front voor de Bevrijding van Mozambique) die voortkomt uit een bevrijdingsbeweging.

Onafhankelijkheidsdag:

25 juni 1975

Bevolkingsomvang:

13.2 miljoen op 31-12-1983

Oppervlakte:

799 380 km²

Hoofdstad:

Maputo

Taal:

Portugees is de officiële taal; er zijn in Mozambique 35 Afrikaanse talen in omloop

Voornaamste Invoerprodukten:

halffabrikaten voor landbouw en industrie; machines, vervoermiddelen en onderdelen; olieprodukten; konsumptiegoederen en textielprodukten

Voornaamste Uitvoerprodukten:

cashewnoten; garnalen; katoen; copra; citrusvruchten; textielprodukten; cement; olieprodukten; thee; suiker; steenkolen

Natuurlijke hulpbronnen:

steenkolen; aardgas (nog niet geëxploiteerd); hout; koper; bauxiet; marmer; witte-steenkool; diverse mineralen

Munt:

Metical (MT); meervoud Meticais (MTS) in 1983 was 1 MT gemiddeld f 0.07

Bruto Nationaal Produkt:

82.2 miljard MTS in 1980

12. Het gebrek aan medische voorzieningen was zeer groot. Met succes werd in Mozambique een inentingscampagne georganiseerd. Meer dan 10 miljoen mensen werden tegen ziekte zoals tbc, polio, geelzucht en tyfus ingeënt. (Foto: AIM)

13. Dit affiche werd gebruikt om de bouw van latrines (eenvoudige toiletten) te stimuleren. (Foto: Ministerie van Volksgezondheid van Mozambique)

14. Drie procent van de Mozambikanen kon in 1975 lezen en schrijven. Na 1975 is het onderwijs met voortvarendheid aangepakt: meer dan 3 miljoen mensen (25%) volgden na de onafhankelijkheid een schoolopleiding, vaak onder primitieve omstandigheden. Op het bord staat: 'Mijn vader is 21 jaar; ik heb 2/3 van de leeftijd van mijn vader. Hoe oud ben ik?' (Foto: AIM)

Opdrachten

1. Ontwikkelingswerkers merken vaak het best hoe ingewikkeld modernisering op het platteland verlopen: dat is logisch want zij zitten er midden in. Ko ter Hofstede beschrijft duidelijk hoe de regering van Mozambique aanstuurt op de vorming van gemeenschapsdorpen. Men verwacht er veel goeds van.
 - a. Om zijn brief goed te begrijpen is het nodig dat je op blz. 0 de tekst 'Mozambique' opzoekt, hoe de mensen op het platteland gewend zijn te wonen en te werken.
 - b. Zoek in de Algemene Informatie op wat

voor soort ambtenaar de 'partijsekretaris' waarover Ko het heeft, nu eigenlijk is. Noteer in je schrift wat je bij a en b hebt gevonden!

- c. Lees de brief van Ko ter Hofstede. Schrijf op, hoe de mensen in Mozambique over gemeenschapsdorpen denken en noteer wat gemeenschapsdorpen in de ogen van de regering eigenlijk moesten zijn.
2. Bekijk de foto's bij dit eerste hoofdstuk. Met welke problemen heeft Mozambique momenteel te kampen?

3. Stel je voor dat jij door je school een week naar Mozambique gestuurd was om daar polshoogte te nemen. Je spreekt daar met ontwikkelingswerkers, regeringsfunctionarissen en met gewone Mozambikanen. Je maakt een reisverslag over je ervaringen tijdens de reis. Je schrijft over de natuurlijke omstandigheden, het leven op het platteland en over andere zaken die op dit moment in Mozambique spelen. Wanneer je een 'echt' reisverslag maakt, denken we dat je er wel twee kantjes voor nodig hebt.

2. De traditie: De Thonga's

De vroegste bewoners

De vroegste bewoners van Mozambique leefden van jacht, visvangst en het verzamelen van voedsel. In de loop der tijden gingen zij over op landbouw. Met eenvoudige stenen en later ijzeren werktuigen werden granen (gierst, sorghum, rijst) en groenten verbouwd (aardnoten, erwten, bonen, zoete aardappelen, pompoenen, meloenen, nkakana en tjeke (inheemse bladgroentes), tomaten, ui en ananas). Zo ontstonden kleine dorpsgemeenschappen.

Ook werden runderen en geiten getemd. Het vee was een welkome aanvulling op het overwegend plantaardige menu. De belangrijkste dieren waren runderen en geiten. Schapen waren minder belangrijk. In de 19e eeuw werden ook varkens ingevoerd. Vee was een aantrekkelijke bron van reservevoedsel, die in tijden van misoogsten kon worden aangesproken. Het houden van vee was een mannenaangelegenheid en de mannen beschikten zo over een belangrijk instrument om de wisselvalligheid van de natuur het hoofd te bieden. De veestapel breidde zich bovendien tamelijk makkelijk uit, waardoor de rijkdom van de mannen voortdurend kon toenemen. Ook diende vee oorspronkelijk als betaalmiddel om een vrouw te kopen van een andere familie. De *lobola* werd aan de 'schoonfamilie' uitbetaald als een soort schadevergoeding voor het verlies van een waardevolle arbeidskracht.

Tussen de verschillende dorpen ontstond ook een handel in schaarse artikelen. IJzer en zout bijvoorbeeld kwamen niet overal voor. Zo ontstond er in handel in ijzeren voorwerpen, zoals hakken, maar ook in goud. Sommige volkeren wisten aanzienlijke rijkdommen te verwerven met die handel en zo hun macht uit te breiden. Er ontstonden grote rijken zoals de koninkrijken Zimbabwe en Monomotapa. Dit laatste rijk ontstond in de 15e eeuw en de restanten bleven nog tot in de 19e eeuw voortbestaan.

De volkeren die in Mozambique woonden kenden geen schrift. Het is dus moeilijk er achter te komen hoe zij over hun manier van leven dachten. Wat de schriftelijke bronnen betreft zijn we dus afhankelijk van wat blanken over die volken geschreven hebben. Pas in de 19e eeuw gebeurde dat wat uitvoeriger.

15. Keuken met inventaris in het dorp.
(Uit: H. A. Junod, *The life of a south african tribe, I*, New York 1962.)

16. In de bergen in de provincie Manica worden op vele plaatsen rotstekeningen gevonden. Ze zijn waarschijnlijk 4000 jaar oud. (Uit: C. Serra, *Historia de mocambique I*, Maputo 1982, p. 22.)

Een dorp in Nondwane

De meeste mensen woonden in familieverband in kleine dorpen bij elkaar. We gaan zo'n dorp eens nader bekijken. De Zwitserse dominee Henri Junod leefde en werkte vanaf het einde van de vorige eeuw in het zuiden van Mozambique. Hij maakte veel studies van de Thonga-stam die daar woonde. Hier onder volgt een beschrijving van een dorp in het distrikt Nondwane ten noorden van de huidige hoofdstad Maputo. Junod schrijft hierover als volgt:

'Rond het dorp ligt een haag, die gemaakt is van takken, de meeste met doornen, maar ook andere. Het hek is niet gebouwd als bescherming tegen vijanden. Bij de Thonga's worden de dorpen niet versterkt en als er een oorlog uitbreekt is vluchten de enige manier voor de bewoners om zich te redden. Als we de poort binnengaan zien we aan de linkerkant de Bandlera, de plaats waar de mannen vergaderen of gewoon bij elkaar komen (21). Recht tegenover de opening ligt de hut van het dorpshoofd, of beter gezegd de hut van zijn eerste vrouw (1). Als we over het centrale plein van het dorp, de hubo (22), naar de hut van het hoofd lopen, passeren we de runderkraal (18). De geiten staan opgesteld in een open hut naast de kraal

(19). De varkens hebben nog geen eigen plaats in het dorp veroverd, want ze zijn pas kort ingevoerd: ze worden in een kraal achter de hutten gehouden (20). In het voorbijgaan groeten we de heilige boom (25). Nu komen we bij de hut van Gidja, het hoofd. In de hutten die er naast staan wonen zijn drie andere vrouwen (3, 4, 5). Het dorpshoofd heeft ook nog zijn eigen, kleine hut (2), waar geen vrouw mag slapen en waar hij soms bezoekers ontvangt. Soms slaapt hij hier zelf ook, maar meestal slaapt hij liever bij een van zijn vrouwen, een maand lang bij elke vrouw.

Aan de zijanten van het dorp wonen de jongere broers van Gidja. Een van zijn broers heeft twee vrouwen (7, 8). De andere twee broers hebben ieder maar één vrouw (9, 10). Verder woont in een van de hutten een getrouwde zoon (11) en ook woont er in het dorp nog een vreemdeling, die toestemming heeft gevraagd om in het dorp te mogen wonen (13). In de hutten naast de ingang slapen de ongetrouwde jongens (14) en meisjes (15). De jongens hebben als taak om de poort te bewaken en die 's nachts te sluiten (16). Dicht bij de hutten staan ook de voorraadschuren. Dit zijn kleine hutten met rieten wanden voor de maïs, of lemen voor aardnoten en gierst. Vaak worden de hutten op palen gebouwd of aan de boomtakken opgehan-

gen. De leden van het dorp vormen een eenheid. Dit blijkt vooral bij het eten van het avondmaal. Iedere vrouw bereidt in haar eigen keuken een maaltijd. De een maakt een meelpap klaar met een sausje, de ander zoete aardappelen of maniok. Als de zon ondergaat verdeelt ze het eten over de verschillende aardewerken en houten borden. De grootste bord is voor haar man, die samen met de andere mannen van het dorp op z'n eten zit te wachten in de bandla. Het eten wordt door een van de kinderen naar de mannenplaats gebracht. De mannen eten de hen gebrachte schalen gezamenlijk een voor een leeg. Intussen heeft de moeder andere, kleinere borden volgeschapt met eten voor de kinderen en voor haar zelf. Ook naar de andere vrouwen in het dorp laat ze eten brengen om ook hen van haar kookkunsten te laten genieten. De andere vrouwen op hun beurt laten haar eten brengen'.

De mensen woonden dus in familieverband bij elkaar, meestal in kleine groepen. Alle leden droegen de naam van de voorouder die het dorp had gesticht. Zo'n familiesamenleving noemt men wel een clan. Junod beschrijft hoe het werk in zo'n dorp was verdeeld.

17. De plattegrond van de in de tekst beschreven dorp. (Uit: H. A. Junod, *The life*, I, p. 312.)

18a. Het rijk van Monomotapa op het hoogtepunt van haar macht (rond 1500).

18b. Het rijk van Monomotapa getekend door J. Teixeira Albernaz in 1677. (Uit: E. Axelson, *Portugese in south-east Africa 1600-1700*. Johannesburg, 1960, p. 189.)

19. De hoofdingang van het dorp, gefotografeerd door Henri Junod. (Uit: H.A. Junod, *The life*, 1, p. 419.)

Vrouwen en hun werk

'Van de runderkraal tot de hutten, van het dorpsplein tot het kreupelbos, overal is een gewirwar van mensen. Iedereen lijkt bezig. Er wordt gelachen, gepraat, gespeeld en gewerkt. Vooral de vrouwen zijn druk in de weer. Als de zon opkomt, komen ze uit hun hutten, wassen hun gezichten en steken het vuur aan. De meelpap, die ze met opzet van het vorige avondmaal hebben overgehouden, wordt opgewarmd. In een pot wordt een nieuwe pindasaus gemaakt. Inmiddels is de rest van het gezin ook opgestaan en gezamenlijk eet men het ochtendmaal. Daarna gaan de vrouwen naar het veld met de hak op hun schouders, de mand op het hoofd en soms met een kind op de rug. De hele morgen werken ze op het veld. Al naar gelang de tijd van het jaar zijn ze bezig met zaaien, wieden of het oogsten van sorghum, bonen of zoete aardappelen. Op het heetst van de dag keren ze terug naar het dorp om het avondmaal klaar te maken. Soms als de akkers te ver weg liggen of als de vogels uit de gierstvelden verjaagd moeten worden, blijven de vrouwen de hele dag op het veld. Daar op het veld wordt dan het avondmaal klaargemaakt, dat 's avonds mee naar het dorp wordt genomen. 's Middags knappen de vrouwen ook diverse karweitjes op. Om de veertien dagen gaan ze naar de naburige moerassen om klei te halen. De klei wordt vermengd met koeiemest. Hiermee wordt de vloer van de hut bestreken. Zo verdwijnen ongedierte en stof onder dit nieuwe vloertje. Het is wel zaak om genoeg mest onder de klei te mengen.

Gebeurt dit niet dan komen er barsten, de klei raakt los en wordt tot stof gelopen. Is de klei van de juiste samenstelling, dan is de hut weer voor twee weken van een mooie vloer voorzien.

Een andere vrouw gaat met een bijl het bos in om droog hout te kappen. Op haar hoofd brengt ze de takkenbundel naar het dorp. Andere vrouwen halen uit de voorraadhutten het eten dat ze nodig hebben. De maïs wordt gestampt, andere vrouwen pellen pinda's of halen de gierst van de halmen. Ritmisch slaan twee of drie vrouwen de gierst op de bodem van de vijzel plat: gu-gu-gu-gu. Van ver kun je dit geluid horen. Dit zware werk is gezond, het geeft de vrouwen een recht en slank postuur.

Met de kruiken op hun hoofd lopen de vrouwen naar de dorpsput, die met een doornenhaag is omringd om vervuiling door het vee te voorkomen.

De zon gaat onder. De schaduwen van de bomen worden steeds langer op het dorpsplein. De weinige zonnestralen werpen licht op de vrouwen die de vuren hebben aangemaakt. Ze duwen stukken dor hout onder de potten en als het hout in het midden is weg gebrand, duwen ze het verder onder de pot. Als iedereen heeft gegeten wassen de vrouwen af en vegen het erf.

De taken van de mannen

'De mannen staan op, eten het maal dat door de vrouwen is klaar gemaakt en gaan vervolgens aan het werk. Iedere man heeft zijn eigen akker, die hij zelf heeft ontgonnen en ingezaaid. Het wieden en oogsten

laat hij echter aan de vrouwen over. Verder knapt hij allerlei klusjes op: hij bouwt de opslaghutten, vlecht de matten waarop de noten worden gedroogd en hij graaft het gat achter de hutten, waarin het zaai-goed wordt bewaard. Een van zijn belangrijkste taken is het bouwen van hutten. Vooral het maken van het dak is een zwaar karwei. Gelukkig hoeft dit maar een keer in de vier jaar te gebeuren.

Hij bekommert zich verder om de verzorging van het vee. De jongens uit het dorp melken de koeien en repareren de kraal. De hele kleine jongens hoeden de geiten. De mannen maken en repareren ook al het gereedschap en de andere benodigdheden in het dorp, behalve de potten en de rest van het keukengerei. Zo snijden ze de mortieren uit boomstammen. Ze zetten stelen aan de hakken en de bijlen. Ook zijn ze heel handig met naald en draad: zij maken bijvoorbeeld de baby uitzet klaar. Jacht en visserij zijn favoriete bezigheden van de mannen. Een groot deel van de dag besteden de mannen aan het afleggen van visites. Ze zijn dol op het voeren van gesprekken en vaak leggen ze grote afstanden af om vrienden en verwanten te bezoeken. Ze zijn vaak weken aan het onderhandelen over de verkoop van een koe en voeren daarover eindeloze discussies in de bandla. Ze laten al hun handigheid zien bij het afpoeieren van schuldeisers. Ook het bespreken van de dorpspolitiek vult menig mannen-uur.

20. Vrouwen stampen gierst in de mortieren. (Uit: H.A. Junod, *The life*, II, p. 132.)

21. Voorraadhutten. De zijwanden zijn gemaakt van tegen elkaar aan gebonden stokken. (Uit: H.A. Junod, *The life*, II, p. 26.)

22. De wanden van deze voorraadhutten zijn besmeerd met klei. Voor de hutten zit rechts het trotse dorpshef. (Uit: H.A. Junod, *The life*, II, p. 27.)

De Lobola

Hoe de lobola in de praktijk werkte laat het volgende verhaal uit 1893 zien:

Gidhlana was de dochter van Ngwetsa en een zuster van Mubene. Zij werd tegen betaling van een lobola uitgehuwelijkt aan Kandhela. Het huwelijk vond plaats in 1893. Het was echter geen goed huwelijk. Gidhlana had vaak ruzie met haar man. Waarom? Dat weet niemand. Ze pakte op een gegeven moment haar spulletjes en ging weer terug naar haar dorp, naar haar vader. Kandhela bleef een tijdje op haar terugkeer wachten, maar toen ze alsmat niet kwam, ging hij naar haar dorp. Hij vroeg of ze weer met hem meeging. Ten lange leste ging Gidhlana met hem mee, vooral op aandrang van haar vader.

Spoedig begonnen de ruzies opnieuw en weer ging ze naar haar vader terug. Beslist weigerde ze nu om nog naar Kandhela terug te gaan, hoezeer haar vader ook aandrang. Na een tijdje raakte Gidhlana bevriend met Gudu, een jongen uit een naburig dorp. Deze wilde wel met haar trouwen en Gidhlana stemde toe. Toen kwam echter Kandhela naar Ngwetsa om de lobola, die hij voor Gidhlana betaald had, terug te eisen. Ngwetsa zat nu in de problemen. Hij had die bruidsschat inmiddels gebruikt om een vrouw voor zijn jongere zoon Mubene te kopen. Wat moest hij doen?

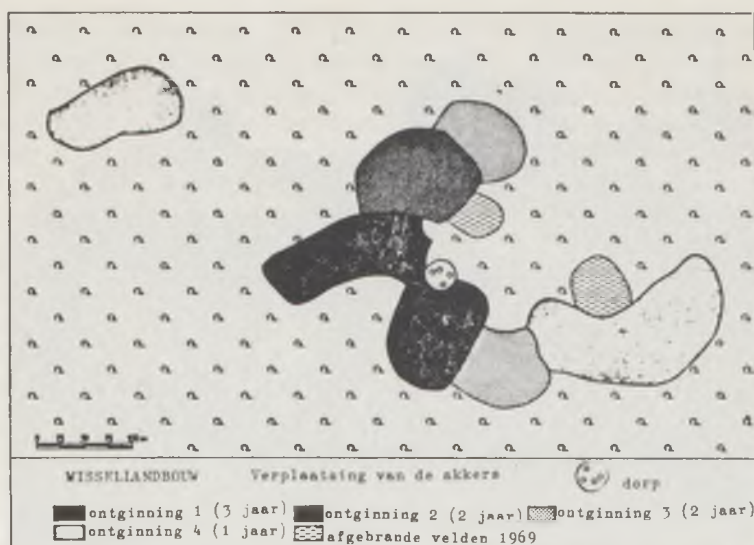
Ngwetsa ging naar de familie van

Mubene's vrouw, de familie Moyane. Die familie zei op haar beurt, dat ze het geld al hadden uitgegeven. Zij hadden het geld gebruikt om van de familie Madjieta een vrouw voor hun jongste zoon te kopen. Moyane ging dus naar de familie Madjieta en legde het probleem voor. Madjieta zei: "er zit niets anders op, dan dat wij het geld weer terug betalen". Aldus geschiedde. De familie Madjieta betaalde het geld terug aan Moyana en de dochter keerde weer terug in de familiegelederen. Moyane betaalde het geld weer terug aan Nowetsa en Mubene raakte zijn vrouw kwijt. Maar Ngwetsa kon uiteindelijk Kandhela terugbetalen...

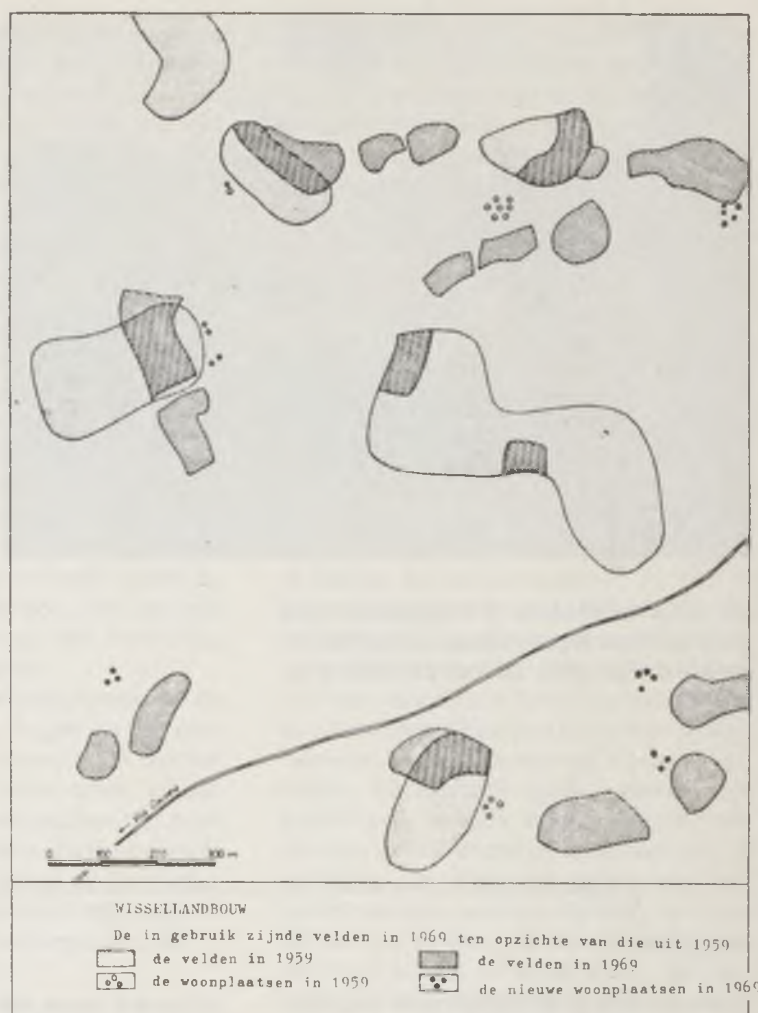
(vrij naar H.A. Junod, *The life of a South African tribe*. New York 1962, dl I, p. 341)

Opdrachten

4. Wat is: sesam, gierst, sorghum, aardnoot, pompoen?
Heb je ze wel eens gegeten? Wat is de voedingswaarde?
5. Een bruidsschat kennen we in Nederland bijna niet meer.
Tegenwoordig is de bruidsschat (lobola) ook in Mozambique verboden.
 - a. Leg in je eigen woorden uit waarom die lobola in de traditionele Mozambikaanse maatschappij zo belangrijk was.
 - b. Noem enkele voor- en nadelen van de lobola.
6. Lees het verhaal van Ngwetsa aandachtig door.
Vijf personen spelen nu een klein rollenspel, de rest van de klas is toehoorder. Het rollenspel gaat over het volgende: Kandhela gaat naar Ngwetsa om zijn lobola terug te vragen. Hij zet bij Ngwetsa zijn mening over de hele affaire uiteen. Vervolgens overlegt Ngwetsa met zijn vrouw en daarna praten ze met Gidhlana. Zij geeft natuurlijk uitgebreid haar kijk op het geheel. Ook Mubene, de broer van Gidhlana, geeft zijn visie.
Voor je het spel gaat spelen denken de spelers over hun rol na. Probeer zo veel mogelijk in de huid van de persoon die je moet spelen, te kruipen. Zet ook de hoofdpunten van je betoog op papier.

23. Ieder jaar wordt een nieuw stuk land ontgonnen, dat vier tot vijf jaar in gebruik blijft. Deze tekening laat het dorp zien drie jaar na de stichting. (Uit: P. Weber, *Die agrargeografische Struktur in Mittel-Mosambique*, Marburg, 1971, p. 151.)

24. De ligging van de akkers is verplaatst in een periode van 10 jaar. De afstand van het dorp naar de akkers wordt steeds groter en daarom wordt het dorp of een deel na een aantal jaren verplaatst. (Uit: P. Weber, a.w., p. 152.)

Wie doet wat?

Dominee Th. Bachmann, die werkte in de provincie Niassa rond 1900, schreef het volgende verhaal:

'Op een dag, toen het hard regende zag ik Walussango met zijn vrouw Leya van hun akker terug komen. Leya liep voorop met een stevige bundel hout op haar hoofd. Bovenop die bundel stond weer een mandje met maïs, komkommers en daarin ook de hak. Op haar rug droeg Leya haar jongste kind. De rest van de kinderen volgde en pa sloot de rij. Hij droeg enkel een paraplu. Ik was geschokt door dit beeld en besloot om er wat aan te doen in het belang van de vrouw. Zondag's sprak ik in de kerk de mensen vermanend toe. Maar mijn preek had niet het verwachte effect: de mannen leken in verlegenheid te zijn gebracht en de vrouwen waren verontwaardigd.

Een week later zat ik op de veranda en keek naar de lichtflitsen van een onweersbui. En daar kwam weer de familie Walussango terug van het veld. Precies in dezelfde volgorde als de week daarvoor: Leya voorop met een bundel hout en een mand met groenten op haar hoofd en een kind op de rug, dan de rest van de kinderen en de rij werd weer gesloten door vader met zijn paraplu. Mijn preek had blijkbaar niet geholpen en dus besloot ik om nog een keer over hetzelfde onderwerp te preken, in nog vermanender woorden. De volgende zondag kwam Leya, me opzoeken. Ze zei het volgende: "U kijkt naar ons en u verbaast zich over bepaalde dingen. Wij kijken naar u en we zien dingen, die wij niet kunnen begrijpen. Wanneer uw vrouw de was doet, staat u erbij, maar u steekt geen hand uit! Bij ons

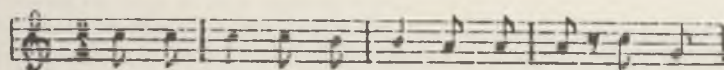
wassen de mannen de kleren! Wanneer uw vrouw kleren voor u en de kinderen maakt, kijkt u toe maar u doet niets! Bij ons maken de mannen de kleren"! Toen ze dit gezegd had, pakte ze twee luciferdoosjes die op tafel lagen en zei: "Kijk zo hebben uw voorvaderen het werk verdeeld. Dit doosje stelt het werk van de mannen voor en het andere het werk van de vrouwen. Onze voorvaderen hebben precies hetzelfde gedaan: dit is het werk van vrouwen en dat het werk van mannen... Dat moet ook zo blijven. De dominee moet zich hier niet mee bemoeien. We willen niet de naam hebben van lui te zijn en de dominee wil zelf die naam ook niet hebben". (Vrij naar H.A. Junod, *The life of a South African tribe*. New York 1962, dl. I, p. 506 ev.)

Zwerflandbouw

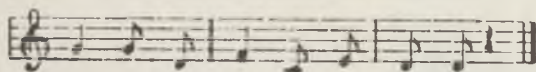
Het land werd als volgt door de mannen ontgonnen. Bomen en struiken van een stuk land werden gekapt, alleen de waardevolle bomen, zoals vruchtbomen, lieten ze staan. Vervolgens werd het stuk land afgebrand. De as bleef liggen en diende als meststof. Wanneer de regentijd aanbrak maakten de vrouwen met de hak de grond los en werd er gezaaid. Tijdens de groei van de gewassen werd er nog twee tot drie maal gewied. Wanneer de regens op tijd en in voldoende mate vielen leverden de akkers in het algemeen genoeg voedsel om de familie te voeden. Het geoogste graan werd in speciale hutten bewaard.

Regen

De oogsten waren dus in het algemeen voldoende. Ze leverden vaak een overschot op, dat soms aan een stam of dorp in de buurt kon worden verkocht. Vielen de regens niet op tijd of – wat nog erger was – bleven ze helemaal uit, dan dreigde er een hongersnood voor de stam. Junod schreef: 'Het kan zeven maanden niet regenen en niemand maakt zich ook maar enige zorgen. Als echter de regens in november en december uitblijven, dan komt er een gevoel van angst over de mensen'. Hoe komt het dat de regens uitblijven? De Thonga's hebben daar hun verklaringen voor. 'Psi kwembu psi nisa mpfula'. Dit betekent: 'de geesten van onze voorvaders zorgen voor het vallen van regen'. Wanneer de lente-regens uitblijven is het eerste wat ze doen, offers brengen aan de geesten van hun voorvaders. Men gaat dan naar het heilige bos, waar de voorvaders begraven liggen en men zingt dan het volgende treurlied:

Hi ba - na ba Nhu - mba ya nti - ma Hi ba -
We are sons of the house, the black house.

na ba Ma - la - la ni ngo - be.

Soms is een medicijnman, die beschikt over magische krachten, de oorzaak van het uitblijven van de regens. Meestal zijn andere dingen de oorzaak. Junod vertelt ons hierover het volgende: 'Ik zal nooit vergeten met welke ernst en overtuiging Mankhelu, een medicijnman uit Nkuna, ons het volgende vertelde: "Wanneer een vrouw een miskraam heeft gehad en het doodgeboren kind op een onbekende plaats heeft begraven, dan is dit voldoende reden om de droge winden te laten waaien en om het hele land te laten verdorren. Het kan dan gewoonweg niet regenen

want de regens zijn bang voor die plaats. Die vrouw is héél erg schuldig. Ze heeft het land verontreinigd. Wat ze gedaan heeft is taboe, is verboden. Het veroorzaakt honger. Die plaats moet gereinigd worden met een magische drank. Dan pas kunnen de regens weer vallen ..."

Desondanks kwamen er periodes van droogte voor. Uit onderzoek van het weer van de afgelopen honderd jaar is gebleken, dat er gemiddeld eens in de vijf jaar de regens uitblijven of in onvoldoende mate vallen.

Oprachten

7. Henri Junod beschrijft het dorp Nondwane.
 - a. Hoeveel mensen wonen er ongeveer in het dorp?
 - b. Waar wonen de kinderen? Maak bij het beantwoorden onderscheid tussen jonge kinderen en de oudere.
 - c. Van wie krijgt de hoofdman van het dorp eten?
 - d. Wiens eten krijgt de eerste vrouw van de hoofdman?
 - e. Bekijk de plattegrond van het dorp; nummer 29 is de 'plaats van de jaloezie'. Hoe zou je die naam kunnen verklaren?
 - f. Waar zouden de zusters van het dorpshoofd wonen?
8. Er bestaat in het dorp een taakverdeling tussen mannen en vrouwen:
 - a. Maak twee kolommen. Zet in de ene kolom de taken van de vrouwen, in de andere de taken van de mannen.
 - b. Welke verschillen vallen op als je bovenstaande taakverdeling vergelijkt met de taakverdeling, zoals die vaak bij ons tussen mannen en vrouwen bestaat? Welke overeenkomsten zijn er?
 - c. Wie heeft volgens jou de zwaarste taak in Mozambique? Leg je antwoord uit.
9. Bekijk de tekening over de zwerf-landbouw. Kijk goed naar de akkers rond het dorp bij tekening I.
 - a. Wat zou het gevolg voor de natuur kunnen zijn van deze vorm van landbouw?
 - b. Ieder jaar wordt er een nieuw stuk grond in gebruik genomen? Waarom zou dat gebeuren?
 - c. De akkers liggen rond het dorp. Na een aantal jaren is de grond rond het dorp in gebruik of in gebruik geweest. Wat moet er dan gebeuren?
10. Op tekening II zie je wat erover een periode van 10 jaar verandert. Kijk goed naar de ligging van de dorpen.
 - a. Wat gebeurt er met de dorpen?
 - b. Zouden de dorpen bij zulk een landbouwsysteem van metselsteen gebouwd kunnen worden?
 - c. Zou je de mensen die in zulke dorpen wonen 'nomaden' mogen noemen? Leg je antwoord uit.

3. Kolonialisme in de zambezi-vallei

Portugese avonturiers

In 1498 verscheen er een vreemd schip voor de kust van Mozambique. Het was het schip van de Portugese ontdekkingsreiziger Vasco da Gama, die op weg was naar India om er specerijen te kopen. De Portugezen gingen aan land in Inhambane, in het zuiden van Mozambique. Ze verwoestten en plunderden de stad. Mozambique bleek een goede tussenlanding voor de Portugese zeevaarders, en ze vestigden langs de kust handelsposten. De belangrijkste was het eiland Mozambique in het noorden. In de zeventiende eeuw trokken Portugese avonturiers het binnenland in. Voor een groot deel waren het misdadigers die voor straf uit Portugal gedeporteerd waren. Zij trokken langs de Zambezi rivier, op zoek naar het legendarische goudland van Monomotapa. Maar er bleek veel minder goud te vinden in het binnenland dan ze hadden gedacht. Daarom vestigden zij zich langs de vruchtbare oevers van de Zambezi, om landbouw te gaan bedrijven. Ze onderwierpen de Afrikanen die er leefden. Het gebied waarover een Portugees de baas was heette een 'prazo'.

Het dorp op de prazo

De nieuwe prazo-eigenaren bouwden een huis temidden van verschillende Afrikaanse dorpen. De dorpen in de Zambezi-vallei bestonden uit een grote familie, soms uit meerdere families. Elke familie had buiten het dorp een stuk land waar ze van leefden. Ze verbouwden allerlei gewassen zoals maïs, cassave, bonen en groenten. Ze hielden geiten en koeien. Hun manier van leven leek veel op die van de Thonga's, waar het vorige hoofdstuk over ging. Maar er was een belangrijk verschil: sommige families hadden slaven. Dat waren andere Afrikanen die in een oorlog gevangen waren genomen. Ook kon je slaven kopen van volken die op slavenjacht gingen. Deze volken leefden meer naar het noorden. De slaven hielpen bij het bewerken van het land en bij allerlei huishoudelijke karweitjes. Ze leefden als lid van de familie, maar wel in een ondergeschikte positie, zoals de zoons en dochters.

26. Het huis van de prazo-eigenaar op prazo Mahindo in 1889. (Uit: L. Vail en L. White, *Capitalism and colonialism in Mozambique*, London 1980, p. 61)

25. Hollandse schepen voor de kust van Mozambique. Na Vasco da Gama kwamen ook de Hollanders. Na gevechten op zee vestigden de Hollanders zich in Zuid-Afrika en de Portugezen zich in Mozambique. (Uit: E. Axelsson)

Met de komst van de prazo-eigenaren veranderde het leven in het dorp. De Afrikaanse families moesten een deel van hun oogst afstaan. Sommige mannen en soms vrouwen moesten werken op het land van de prazo-eigenaar. Zo bleef er minder tijd over om op hun eigen akkers te werken.

De prazo-eigenaren werden een soort kleine koningen in hun gebied. De Portugese regering had alleen handelsposten aan de kust, zoals Quelimane.

De macht van de Afrikaanse dorpsoudsten brokkelde af. De prazo-eigenaren inden belasting en deden de rechtspraak. Zij hadden eigen legertjes en politieagenten. Dat waren meestal slaven.

In 1806 beschreef de Portugese gouverneur van de provincie Tete, Villas-Boas Truao het leven op de prazo's: 'Terwijl de slaven, mannen en vrouwen, in de goudmijnen werken, trekken de Afrikaanse handelaren door de bush, en de Afrikaanse boeren bewerken het land. De prazo-eigenaar – lui en sloom, en die niet de kleinste gedachte aan zijn zaken hoeft te wijden – brengt de dag door met slapen, roken en thee drinken. Soms verlaat hij zijn huis, als de zon ondergaat, en hij vertoont de mensen de idiote aanblik van zijn stompzinige lapzwannerij en namaak weelde. Hij ligt in een hangmat die gedragen wordt door twee of vier slaven, op wie ik niet jaloers ben.'

De slavenhandel

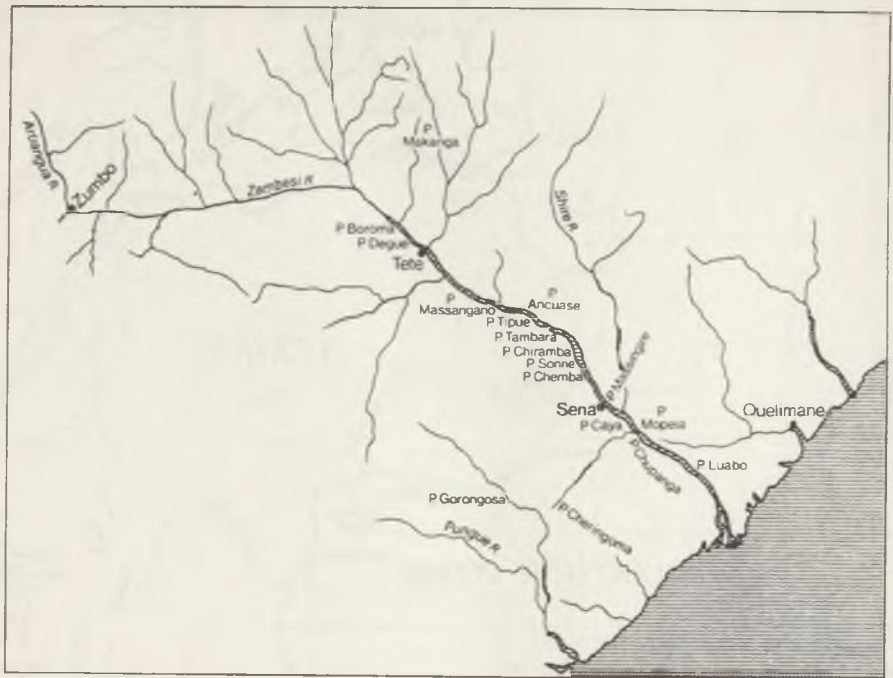
Slavernij was er al eeuwen in de Zambezi vallei. Sommige slaven werden door Arabische handelaars opgekocht. Ze moesten naar de kust lopen, en daar werden ze verscheept naar de eilanden Mozambique en Mauritius, waar ze op de Arabische plantages moesten werken. Maar in de negentiende eeuw breidde de handel in slaven zich enorm uit. De Portugezen verscheepten Afrikaanse slaven naar Brazilië in Zuid-Amerika. Dat was ook een Portugese kolonie, en de slaven moesten er hard werken op de suikerplantages.

In die tijd werden er weinig statistieken bijgehouden, maar we hebben toch wat cijfers over de omvang van die slavenhandel.

Tussen 1814 en 1819 verlieten 15.055 slaven de haven van Quelimane. Volgens officiële cijfers van de Portugezen.

Van 1820 tot 1830 waren er dat gemiddeld 12.000 tot 15.000 per jaar. Volgens een schatting van een Britse onderzoekskommissie.

Daarna probeerde de Engelsen de slavenhandel te verhinderen door slavenschepen van Arabieren en Portugezen op zee tegen te houden. Van 1830-1846 werden er gemiddeld 10.000 slaven verscheept. Weer volgens Engelse schattingen.

27. De prazo's langs de Zambezi in 1750. Elke P staat voor een prazo. De grootte van de prazo's liep uiteen van 400 km² tot 30.000 km². Hoe verder je van de rivier af kwam hoe kleiner de macht van de prazo-eigenaren was over de Afrikaanse dorpen. (Uit: A. Isaacman, *The tradition of resistance in Mozambique*, London, 1976, p. xviii)

Opdrachten

11. Neem de kaart in je schrift over. Neem een atlas en zoek op door welke tegenwoordige landen de Zambezi stroomt. Teken die landen in het kaartje in je schrift in.
12. Wanneer een boerendorp in de macht van een prazo kwam te liggen, veranderde er veel voor de boeren. Op de prazo Maganja woonden in een klein dorp Dzingwe, zijn vrouwen Ngala en Kolola en hun acht kinderen. Bij hen komt Ndebene, een familie-lid die zelf niet op een prazo woont, op bezoek. Ndebene wil graag weten hoe het er zo aan toe gaat op een prazo: 'maakt het veel verschil om op zo'n prazo te leven?' Een aantal leerlingen spelen wat Dzingwe, Ngala, Kolola en de anderen aan Ndebene vertellen.

28. Een traditioneel Afrikaans dorp in Tete. (Uit: A. Sousa e Silva, *Distrito de Tete*, p. 35)

29. De Atlantische Oceaan, Afrika en de Indische Oceaan. Zoek de plaatsen op waarheen de slaven uit Mozambique werden vervoerd. (Uit: E. Axelson)

30. Een slavenschip van binnen, op een negentiende eeuwse prent. In werkelijkheid waren de schepen nog voller. (Uit: B. Davidson, *Africa*, London 1967, p. 224)

In 1846 verbood ook Portugal de slavenhandel officieel, en zijn er geen cijfers meer. Maar in 1866 schreef een Britse marineofficier nog: 'De slavenhandel afgeschaft in het Portugese gebied! Het is nooit zo uitgebreid geweest als nu, en het is verergerd door schokkende wreedheden. Het is zelfs nog weerzinwekkender vanwege de valsheid en het sarkasme dat spreekt uit de naam die ze geven aan die arme menselijke wrakken: "vrije negers".'

Een Engelse ambtenaar beschreef een slavenschip dat uit Quelimane vertrok in 1818: '...de hoogte tussen de bodem en het dek was maar is maar twee voet, en die ongelukkige slaven worden gedwongen te gaan liggen met het hoofd op de schoot van de volgende, en zo gaat dat door tot aan het eind van het schip. Het aantal slaven dat op deze manier in een zo'n klein schip gestouwd wordt is ongelofelijk.'

Een veel groter schip, de 'Vooruitgang', had een slavendek van 11,25 meter bij 7,16 meter. De hoogte was maar 1 meter 14. Er werden 445 slaven in gestouwd.

Gevolgen van de slavenhandel

Wat waren de gevolgen van de slavenhandel voor de Afrikanen die achterbleven in de Zambezi-vallei? In 1825 schreef de gouverneur-generaal van Mozambique:

'In Quelimane en Sena worden de prazo-eigenaren verleid door de snelle en gemakkelijke winst in de slavenhandel, en zijn over gegaan op deze handel in plaats van hun land te bewerken. Zij gaan uit op barbaarse rooftochten, precies zoals de Afrikanen zelf doen als ze negers van een andere stam willen stelen. Ze gaan zelfs zover dat ze de Afrikanen van hun eigen prazo verkopen, alsof het hun slaven zijn. Zo blijft het land onbewerkt, en bovendien is de jacht op nijlpaarden en olifanten voor het ivoor sterk afgenomen. Heersers in naburige streken worden rijk, omdat veel van deze prazo-boeren naar hen toevluchten om te ontsnappen aan de slavenhandel. Tarwe, rijst en andere landbouwproducten gaan zo hard achteruit dat, terwijl Quelimane en Sena vroeger graan exporteerden naar het eiland Mozambique, zij nu diezelfde goederen uit Mozambique moeten importeren. Vier of vijf kapitalisten profiteren van deze ellende en zijn nu de rijkste mannen van heel Oost-Afrika.' En de beroemde Engelse ontdekkingsreiziger David Livingstone merkte in 1856 op:

'Toen de slavenhandel begon leek het veel handelaren een snellere manier om rijk te worden door een uitverkoop van slaven te houden dan om goud en ivoor te verhandelen. En ze gingen door met hen te verkopen totdat ze geen hand meer over hadden om hun land te bewerken of voor hen te vechten. Het was precies zoals in het sprookje van de gans met de gouden eieren. De koffie- en suikerplantages en de goudmijnen werden verlaten, omdat de arbeiders naar Brazilië waren geëxporteerd. Veel Portugezen gingen toen maar hun slaven achterna.'

De bloei van de Afrikaanse landbouw

In 1888 schreef de gouverneur van Queli-

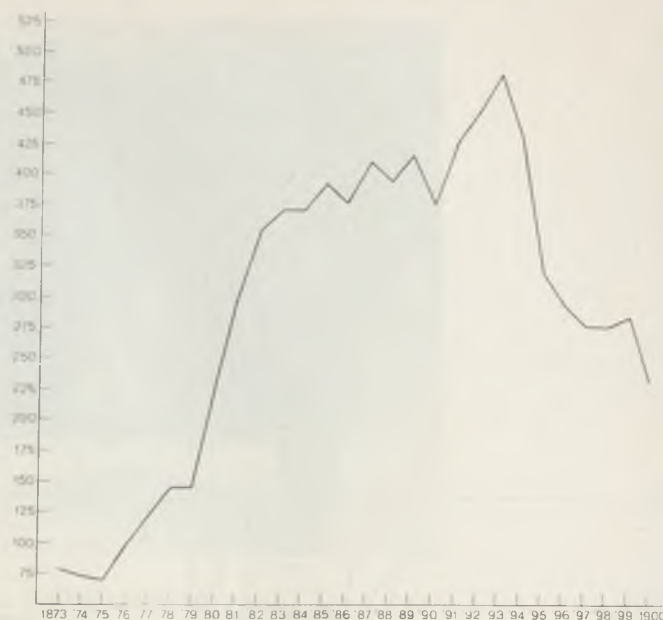
mane, d'Amorim: 'De landbouw ontwikkelt zich want tegenwoordig hebben de boeren tijd om hun land te bebouwen, nu ze niet meer verplicht zijn om voor de Prazo-eigenaar te werken. En het leidt geen twijfel dat zij hun goederen verkopen aan de hoogste bieder, iets wat nog niet eerder is gebeurd.'

De situatie die de gouverneur beschrijft was het gevolg van een nieuwe Portugese politiek, om hun macht verder land inwaarts uit te breiden. De Portugezen wilden van Mozambique een welvarende landbouw-kolonie maken, waarvan de opbrengst ten goede moest komen aan Portugal, en niet alleen aan de prazo-eigenaren. Daarom bestreed de Portugese regering de slavenhandel, verbood de prazo-eigenaren om de Afrikaanse boeren onder dwang voor zich te laten werken, zonder ze te betalen, en voerde een succesvolle oorlog tegen de Afrikaanse volkeren die leefden van de jacht op en de verkoop van slaven.

In plaats van slaven verhandelde de haven van Quelimane nu landbouwproducten zoals, sesam, aardnoten, rijst, gierst, bonen en sorghum. Hoe goed het ging met de Afrikanen laat het staatje zien.

De kompaniën

De Portugese regering was toch niet tevreden over de bloei van de Afrikaanse landbouw. Ze vond dat zij er te weinig aan verdiende en dat de Afrikanen niet de juiste produkten verbouwden. Rond 1900 ontvinge de regering de oude prazo's en ver-

31. De bruto waarde van de export uit Quelimane, 1837-1900. (in miljoenen reïs, een Portugese munt uit die tijd) (Uit: L. Vail en L. White, p. 67)

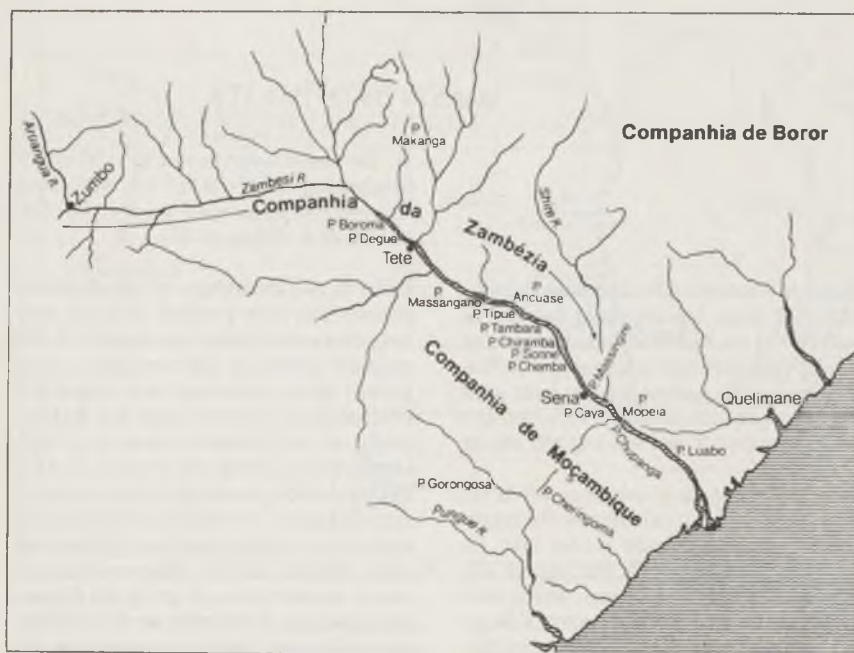
kocht ze aan individuen en bedrijven. De nieuwe bedrijven strekten zich uit over een groot aantal prazo's en werden 'Kompagniën' genoemd. Die vestigden op de prazo's grote plantages met suikerriet, kokospalmen, sisal en later ook katoen, omdat er in Portugal vraag naar was. Opnieuw veranderde het leven in de Afrikaanse dorpen. Sommige dorpen moesten zelfs helemaal verdwijnen om plaats te maken voor de plantages van de kompaniën. Andere dorpen moesten mensen, vooral mannen, leveren om op die plantages te werken. Het leven werd zwaarder: de Afrikaanse boeren werden naar de slechtere gronden verdreven en beroofd van hun beste arbeidskrachten. Het werd steeds moeilijker voor de families om genoeg gewassen te verbouwen om van te kunnen leven. Het voedselpakket werd daardoor ook eenzijdiger. Maniok of cassave, dat uit Zuid-Amerika stamt en rijk is aan zetmeel, werd meer en meer gegeven. Het was namelijk makkelijk te verbouwen. Van het zorgen voor reservevoedsel voor droge jaren kwam vaak niets meer terecht. Een droog jaar betekende steeds vaker hongersnood.

De kompaniën werden nog machtiger dan de prazo-eigenaren voor hen. De Afrikanen mochten zelfs niet meer zomaar voedsel en spullen ruilen op de dorpsmarkten. Een Engelse journalist schreef in 1902:

'De kompaniën hebben verschillende handelswinkels door het hele gebied met als enige doel alle produkten van de inlan-

32. De Zambezi kompagnie. Vrouwen worden gedwongen op de rijstvelden te werken. Een foto uit 1900. (Uit: Vail en White, p. 159)

33. Kaartje van de kompaniën in de Zambezi-vallei. Hoeveel prazo's vielen er ongeveer onder de verschillende kompaniën? (Uit: Isaacman, p. xviii)

ders op te kopen. Ze houden grote aantallen soldaten die ze rondom de marktplaatsen opstellen, om te zorgen dat ze beslag kunnen leggen op alle produkten die de inlanders op de markten hadden willen verkopen. In veel gevallen worden de inlanders gewoon beroofd van hun produkten, of ten minste gedwongen die te verkopen aan de kompagnie, die zelf bepaalt wat hij er voor wil betalen'.

De journalist vertelt verder dat de Boror Kompagnie uitbetaalde in eigen geld van tin, dat waardeloos was en dat je alleen kon besteden in de winkels van de kompagnie.

De Afrikanen moesten vaak dagenlang lopen om zo'n winkel te bereiken, en eenmaal aangekomen 'moesten ze maar kopen wat er toevallig in de winkel lag tegen de prijs die de kompagnie bepaalde'.

De draagstoel

Hoe de zwarte bevolking het leven op de kompagnie zag, wordt verduidelijkt door het volgende lied.

Dit lied gaat over een draagstoel. De ene zanger speelt de blanke die in de stoel ligt; de andere een van de dragers:

refrein:

Je huilt, je slaapt verstijfd, wanneer je oud bent.

O-o

Je huilt, je slaapt verstijfd wanneer je oud bent.

O-o

De witte:

Pak het snel op, kom, snel.

De draagstoel moet snel voortgedragen worden.

Je zult nu geholpen worden, zeker.

Je zult zo meteen geholpen worden.

Kom op nou, je zult geholpen worden.

Knechts! Waar zijn jullie, knechts?

Zeg het de dragers!

Deze groep moet die andere gaan helpen Jij daar, schiet op!

(de drager: We laten hem vallen!)

De witte mensen zijn gekomen om voor

34. De Boror kompagnie in 1929. Afrikanen moeten kokosnoten open breken: tweeduizend per uur gedurende vijf uur per dag. (Uit: Vail en White, p. 255)

zich te laten werken!

(de drager: *Dikke witte mannen.*

De mensen moeten voor hen werken, inderdaad ja!)

Kom, snel, kom, snel!

Veeg het erf! Jij daar! Veeg het erf!

Die blanke mensen komen hier vandaag.

Drager,

Houd je ruggegraat rechtop,

loop door!

Tegen de middag zullen we in Mochema aankomen

In Mochema, in Mochema!

(de drager: *Schiet op. Ik laat hem vallen*)

35. Een draagstoel uit 1900 (Uit: *Vail en White, p. 291*)

Opdrachten

13. Je herinnert je misschien nog wel hoe het toeging op een domein in de Middeleeuwen in Europa. Op zo'n domein leefden horigen en lijfeigenen, boven hen stond een heer. Het leven op een prazo in Mozambique lijkt op een aantal punten wel op zo'n Middeleeuws Europees domein. Welke overeenkomsten en verschillen kun je vinden?
14. Neem de kaart in je schrift weer voor je. Teken op deze kaart de routes in die de slavenshipen namen, die vanuit het vaste land van Mozambique vertrokken.
15. Met de slavenhandel was veel geld te verdienen. De meeste slaven uit Mozambique gingen naar Brazilië. In de tekst wordt zo'n slavenship beschreven. Ga met je klas naar het schoolplein en meet het schip 'De Vooruitgang' uit. Teken met krijt de omtrek van het slavendek uit. En ga er met de hele klas inliggen en kijk hoe je al die 445 slaven kwijt kunt. Hoe moet het verder onderweg met het naar de WC gaan. En hoe zou het gaan met mensen die ziek werden? Veel mensen overleefden de overtocht niet. Noem een aantal oorzaken.
16. Wat bedoelde Livingstone toen hij de prazo-eigenaren vergeleek met de eigenaar van de 'kip met de gouden eieren'?
17. Niet alle boeren in de Zambezi-vallei werden slaaf gemaakt. Toch werd ook hun levens een stuk moeilijker. Waarom eigenlijk?
18. Het tekstje over de Gouverneur (uit

1880) en de grafiek over de export uit Quelimane horen bij elkaar.

- a. Waarom?
- b. Wat geeft volgens jou de meeste informatie, de grafiek of de tekst? Waarom?
- c. Er waren veel mensen als slaaf weggevoerd, toch steeg de landbouwproductie van de Afrikaanse landbouw enorm? Hoe kun je dat verklaren?
19. Na 1880 nam de produktie van de Afrikaanse landbouw enorm toe zoals we gezien hebben.
 - a. Welke produkten werden er vooral verbouwd?
 - b. Wie profiteerden er vooral van deze stijging van de produktie tussen 1880 en 1900 en van de toegenomen export? Leg je antwoord uit!
20. Na 1900 werd de teelt van een aantal 'nieuwe' gewassen in Mozambique ingevoerd.
 - a. Welke nieuwe produkten deden hun intrede? Zoek op wat voor soort gewassen dat zijn.
 - b. Waarom werden die verbouwd? Wie had daarvan het meeste voordeel?

Het plantagedorp

Bij de plantages van de kompaniën ontstonden nieuwe dorpen. De mannen die gedwongen werden op de plantages te werken konden en mochten 's avonds niet naar huis. Het leven in de nieuwe plantagedorpen was wel heel anders dan thuis in het dorp waar de rest van de familie woonde.

Een dag uit het leven op een plantage

De werkdag voor een plantage begon vroeg, om half vijf in de morgen. De opzichter dreef de arbeiders naar de velden. Daar kregen ze een taak voor die dag. Het kappen van struiken om nieuwe akkers schoon te maken. Spitten. Geulen graven. Planten. Schoffelen. Suikerriet kappen. Opladen van het riet. Voortduwen van de volgeladen karren. De hele dag kregen ze niets te eten. Sommigen werkten door tot het begin van de middag, anderen moesten tot de avond werken. Na het werk werd aangetekend hoe veel een ieder gewerkt had en kregen de arbeiders een voedselbon, die ze tegen een maaltijd konden inwisselen: 850 gram maismeel, 160 gram bonen en wat zout. Eens in de twee weken was er wat gedroogd vlees of gedroogde vis bij. 's Avonds gingen ze terug naar hun hutten, die ze zelf hadden gebouwd van bamboe, stroo en modder. Ze woonden er soms wel met zijn tien in een hut. Sommige plantages hadden wel 2000 mannen. In de jaren dertig kwamen daar steeds meer vrouwen en kinderen bij, die hun mannen en vaders achterna kwamen. Zij begonnen rond het dorp kleine akkers aan te leggen om hun voedsel op te verbouwen.

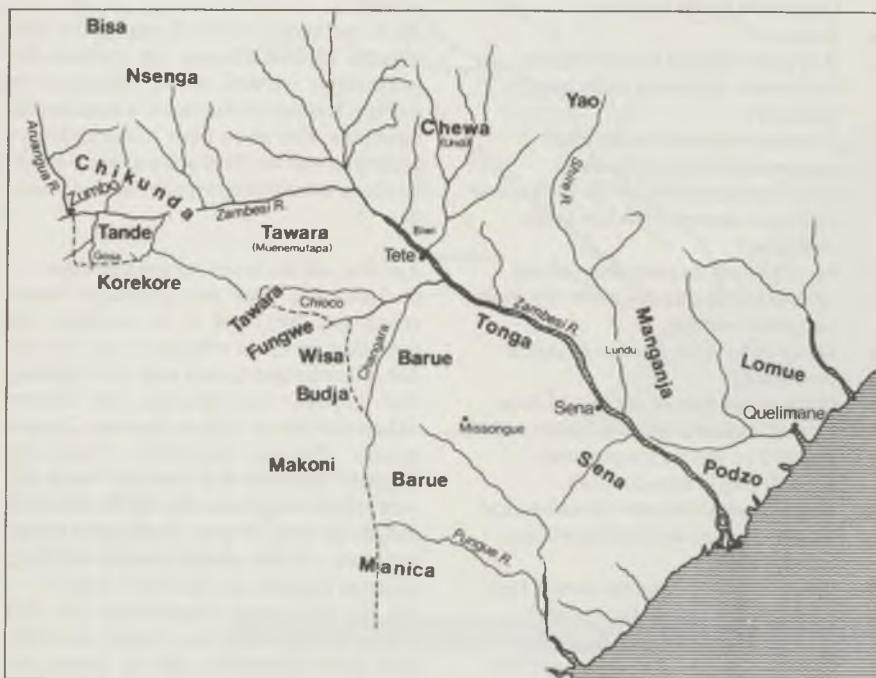

36. Een plantage dorp van de Zambezi kompagnie in 1929. (Uit: Vail en White, p. 250)

37. De arbeiders van een plantage gaan onder de douche. Foto uit 1943. (Uit: Vail en White, p. 327)

38. De volken die langs de Zambezi rivier woonden (1600-nu) (Uit: Isaacman, p. xvi)

Verzet en opstand

De Mozambikanen in de Zambezi-vallei verzetten zich op allerlei manieren tegen de Portugezen. Als een belastinginner gesignaleerd was, verlieten de mensen hun dorp totdat hij weer weg was. Vaak weigerden ze de dwangarbeid te verrichten, maar de Portugezen straffen hen zwaar met de zweep. Soms vluchtten ze ver het

binnenland in, waar de politie en het leger moeilijk konden komen. Dwangarbeiders die wegen moesten bouwen of op de plantages werken, vluchtten in het holst van de nacht weg. Op de plantages zelf hielden ze langzaam-aan-akties, maar ook vernielden ze werktuigen en staken opslagschuren in brand. Boeren en boerinnen die verplicht werden om handelsgewassen, zoals katoen en rijst te verbouwen, trokken

's nachts de plantjes een eindje uit de grond, zodat ze niet groeien wilden.

Maar het bleef niet bij dit alledaagse verzet. Er ging bijna geen jaar voorbij of een van de volken langs de Zambezi greep de wapens en kwam in opstand. Ze hadden geweren die ze van de Portugezen hadden gekocht, en soms vochten ze met speer en schild. De Portugezen konden de opstanden uiteindelijk altijd neerslaan, omdat ze veel beter bewapend waren en een groter leger hadden, dat voor een groot deel bestond uit Afrikaanse huursoldaten. Het staatje geeft een overzicht van de opstanden.

Om de Portugezen het land uit te krijgen moesten de Mozambikanen van ver schillende streken en volken met elkaar gaan samenwerken. De eersten die dat inzagen waren de jonge mensen die naar de missiescholen waren geweest. Op de scholen hadden ze andere Mozambikanen van andere volken leren kennen en zij begrepen dat zij landelijk moesten samenwerken. Daarom noemden zij zichzelf 'Nationalisten'. Zij wilden dat Mozambique een onafhankelijk land zou worden met een eigen regering. De Portugese regering wilde niet naar hen luisteren. Integendeel, ze was woedend en zette veel van de nationalistische leiders in de gevangenis. Hun organisatie en kranten werden verboden. In 1962 kwamen de verschillende ondergrondse organisaties bij elkaar en besloten samen de gewapende strijd te beginnen. Hun bevrijdingsbeweging noemden ze het Frelimo (het front voor de bevrijding van Mozambique).

Gewapende opstanden van de Mozambikanen in de Zambezi-vallei tegen de Portugezen

Jaar	Opstand
1878-1879	Boerenopstanden in Quelimane distrikt
1881-1882	De bende van Moave valt landhuizen van Portugezen aan
1884	Opstand van de Manganja
1886-1887	Boerenopstand in Quelimane distrikt
1887	Oorlog van de Tonga tegen de Portugezen
1888	Opstand van de Cheqa
1889	Oorlog met de Yao
1891-1893	Opstanden in de Quelimane, Sena en Tete distrikten
1893	Oorlog van de Cheqa; Tonga-strijders overvallen een Portugees fort

1895	Boerenopstand in Sena distrikt; strijders van het stamhoofd Mapondera overvallen Portugeese landhuizen posten in Tete distrikt
1896	Het leger van de Tande verslaat het Portugeese leger; De Chikunda behalen een overwinning bij Zumbo
1897	Boerenopstand in Sena distrikt; opstand van de Cheqa onder de leider Cambuimba; opstand van de Tawara
1898	Opstand in Quelimane distrikt
1900	Gezamenlijke opstand van de Tande, de Chikunda en de Nsenga
1901	Boerenopstand in Tete distrikt
1902	Opstand van de Barue
1903-1907	De bende van

1917	Dambukaschamba valt Portugeese posten aan in Tete distrikt Grote opstand onder leiding van de Barue. De Barue, de Tonga, de Tawara, de Chikunda, de Nsenga en de Sena vochten samen. Een tijd lang was het hele gebied ten zuiden van de Zambezi bevrijd. De Portugezen kregen een aantal zware nederlagen te verwerken. En alleen met Britse hulp konden zij het gebied opnieuw bezetten. Na 1917 werd de onderdrukking van het Portugeese leger zo groot dat er geen grote opstand meer van de grond kon komen.
------	--

39. Een krijger van de Manganja in 1889. (Uit: Vail en White, p. 80)

Loon voor werk

De slechte arbeidsomstandigheden op de plantages in de Zambezivallei veroorzaakten in de jaren twintig en dertig van deze eeuw wereldwijde verontwaardiging. Onder internationale druk verbood de Portugese regering de dwangarbeid. De Afrikanen waren nu officieel vrij om te

gaan en te staan waar ze wilden. Ze waren geen dwangarbeiders meer en kregen loon voor hun werk. Daar stond tegenover dat ze geen voedsel meer kregen van de kompaniën, en veel meer belasting moesten betalen. De helft van hun loon ging daaraan op.

De meeste arbeiders bleven toch op de plantages werken. Hun familie in de traditionele dorpen was te arm geworden om hen weer terug laten komen. Velen hadden hun vrouw en kinderen al naar de plantage laten komen en woonden er. Het stukje land dat zij bebouwden in de buurt van de plantage was ook te klein om het hele gezin te eten te geven. Dus de dwangarbeiders werden loonarbeiders.

Ruy komt rijst halen

Dwangarbeid bleef wel in een andere vorm bestaan. De Mozambikanen werden gedwongen bepaalde gewassen te verbouwen die voor de export bedoeld waren. De Portugese regering verdiende aan de export vanuit Mozambique. Rond 1950 was er een goede internationale markt voor katoen en rijst. De Portugese regering wilde dat Mozambique die zou gaan verbouwen. De bevolking die in de gewone familie-dorpen leefde, werd verplicht een bepaalde hoeveelheid rijst of katoen te verbouwen. Ze moesten al hard werken op hun akkers om genoeg voedsel voor hun familie te kunnen oogsten, en dit kwam er nog eens bij.

De koloniale regering zorgde er niet zelf voor dat de Mozambikaanse boerenfamilies de katoen en de rijst ook echt verbouw-

den en haalde de produkten niet zelf bij de mensen weg. Ze besteedden dat uit aan de bestaande kompaniën en aan een aantal nieuwe bedrijven.

Een Afrikaanse vrouw vertelt hoe Ruy, een gehate rijstopkoper, de vrouwen van haar dorp zo ver kreeg om rijst voor hem te verbouwen:

'Lang geleden werkten we voor Ruy. We werkten niet uit vrije wil voor hem. Het was een straf . . .

Een vrouw moest in haar eentje een grote akker bebouwen. Als je niet zoveel deed, kwamen ze en ze gaven je een hard pak slaag. Het was geen grapje. De kinderen waren de hele dag alleen thuis zonder eten. Als de vogels de rijst die ze je gegeven hadden om te planten opaten, sloegen ze je en zeiden: "Waar was jij toen de vogels de rijst opaten?"

Als je eindelijk vijf of zes zakken rijst had geoogst, kwam Ruy en hij betaalde je maar 200 of 300 escudos, en je had zelf geen voedsel en leed honger. Als je maar een of twee zakken had geoogst, werd je meegenomen door Ruy's soldaten en ze verkrachtten je, zelfs als je man erbij was. Je man kon niet klagen: "Hé, soldaten, waarom slapen jullie met mijn vrouw?" Als hij dat deed werd je man in elkaar geslagen en verdween hij in de gevangenis. Zo deed Ruy dat!

En een andere vrouw: 'Als de mensen een stoomboot op de rivier aan hoorden komen, riepen ze: "Dat moet Ruy zijn!" Maak dat je wegkomt! Maak dat je wegkomt! Maak dat je wegkomt! Ruy komt eraan! Maak dat je wegkomt!" En

iedereen vluchtte de bush in.'

De vrouwen van de Zambezi hadden hierover een toneelstuk gemaakt, dat ze nog steeds spelen:

1e vrouw: (fluisterend) De witte man komt eraan.

2e vrouw: Sh! sh! De politiechef!

Kijk uit voor zijn geweer!

1e vrouw: Wie zijn het? Wie zijn het? Joaqui? Wie heeft ze gestuurd?

2e vrouw: Hij komt van de regering. Het is Rodrigues!

1e vrouw: Maar het is vandaag zondag. Onze mannen gingen suikerriet halen.

2e vrouw: Laten we maar net doen of we aan het werk zijn.

1e vrouw: Maar, zou er een inspectie zijn vandaag?

Vandaag zullen we hier gearresteerd worden.

Ren weg. Met de kinderen, met de vrouwen, met iedereen, ren weg naar de rietvelden!

(De mensen gaan er vandoor.)

Het is Rodrigues, daar komt hij aan.

We zullen vastgebonden worden.

Vijf liter, tien liter, we dragen de flessen in onze handen.

We moeten slapen in een schuilplaats.

Nu gaan ze ons arresteren.

2e vrouw: Als we daar komen, zullen we in elkaar geslagen worden.

Ze zullen ons bij het hoofd pakken en ze zullen onze hoofden tegen de cementen muur slaan.

We krijgen een pak slaag, na al dat andere.

Thump Thump Verdomme Verdomme

Allen: Maag dat je wegkomt! Het is Ruy's stoomboot!

A-a-ay

Maak dat je weg komt!

A-a-ay

Maak dat je wegkomt, jullie daar, die op het land werken

(honden blaffen, steeds luider)

Soldaten (schreeuwen): Waar is het spul?

Waar is het spul? Wat? Niets?

Die zakken zijn niet genoeg, het lijkt er niet op!

Geen zakken, het lijkt nergens naar!

We willen de hele hoeveelheid.

Breng die zakken naar buiten. Zakken! Zakken!

1e vrouw: Zakken. Dit is de mijne.

2e vrouw: Dit is de mijne.

(een luide fluit van Ruy's stoomboot)

3e vrouw: Maar de rijst zal opraken. O, jee, vader!

Soldaat: Wat heb jij?

3e vrouw: Er is geen rijst! Er is geen rijst! (de soldaat slaat haar, honden blaffen)

Soldaat: Jullie soort mensen weet ook niets. Jullie weten niets. Kom op. Kom op.

Breng de zakken naar buiten. De zakken.

Kom op, beweeg je eens.

Schiet op. Jij moet rennen. Lopen! Lopen!

Smerige hond. Smerige duivel!

2e vrouw: Eee!

Soldaat: Jullie weten niets, stomme idioten!

(honden blaffen, de stoomboot fluit ongeduldig)

2e vrouw: Jij begrijpt niet dat zakken een groot probleem zijn dit jaar.

Er zijn geen zakken.

Dit jaar is een groot probleem.

Er zijn geen zakken.

3e vrouw: Nee, niets.

(de soldaat slaat haar nog een keer, honden blaffen, snikkende geluiden)

40. Een blanke koloniaal en zijn soldaten op de Zambezi kompagnie. (Uit: *Historia de Mozambique*, Maputo, 1983, p. 101)

den blaffen, snikkende geluiden)

Allen: Maak dat je weg komt, het is Ruy's stoomboot!

A-a-ay

Maak dat je wegkomt!

A-a-ay

Maak dat je wegkomt!

A-a-ay

Maak dat je weg komt, jullie op het land.'

Opdracht

21. Onderstaande opdracht omvat dit hele hoofdstuk. Het is een beetje een puzzel opdracht: je zult waarschijnlijk de tekst een aantal keren moeten

doorbladeren. De bedoeling is dat je onderstaande woorden en begrippen op de juiste plaats in het schema zet. Neem daarvoor het schema in je schrift over. Veel succes!

Dwangarbeid; sisal; kokos; huis van Prazo-eigenaar; cassave; prazo; plantage; mais; gierst; slaven; thee; kompagnie;

familie-akker; hut; draagstoel; suikerriet; loonarbeider; rijstopkoper; soldaat

DE KOLONIALE TIJD IN MOZAMBIQUE

TIJD	PORTUGEES SYSTEEM	AFRIKAANS SYSTEEM
1600-1880		
1880-1900		
1900-1975		

4. Mozambique weer onafhankelijk

Vrijheidsstrijd

Op 16 juni 1960 hield een grote menigte inwoners van de provincie Gabo del Gado een demonstratie in het stadje Mueda. Het Portugese leger schoot met scherp. Zeshonderd mensen bleven dood liggen. In 1962 werd de bevrijdingsbeweging voor Mozambique, het Frelimo, opgericht. Vreedzame betogingen hadden niet geholpen en het Frelimo begon met de gewapende strijd tegen de Portugezen.

Het verhaal van de vrijheidsstrijder Masinga (1972)

'Ik denk dat ik drieënvijftig jaar ben. Ik ben geboren in Marromeu in de provincie Manica e Sofala. Mijn hele leven heb ik zwaar geleden onder de Portugese kolonialisten. In 1959 kreeg ik een baantje als kelner in de restauratiewagen van de trein tussen Beira en Malawi.

Ik werkte er tot 1964. Toen werd ik gearresteerd door de Portugese geheime dienst. Ik zal uitleggen hoe dat kwam.

In oktober 1962 ontmoette ik in de trein een kameraad die mij over het Frelimo vertelde. Ik wist er niets van. Hij legde mij uit dat het Frelimo vocht om ons land te bevrijden. Ik besloot mij bij het Frelimo aan te sluiten. Ik hielp veel mensen het land uit en sommigen hielp ik Mozambique binnen: mensen die door Frelimo gestuurd werden om ondergronds werk te doen. Ook vervoerde ik propagandamateriaal voor de Frelimo strijders in Mozambique.

Op 20 mei 1964 werd ik gearresteerd door de geheime dienst. Ik kreeg bevel om mij uit te kleden en werd hard geslagen. We werden allemaal ernstig gemarteld. Kameraad Joguente werd zo lang aan zijn armen opgehangen dat zijn huid scheurde. Jeromo werd geslagen met een zweep met ijzeren punten. Dagelijks stierven er veel gevangenen door de martelingen en het slechte voedsel. In mijn afdeling alleen al stierven twee à drie mensen per dag. Ik zat van 1964 tot 1971 in de gevangenis.'

Het verhaal van een vrijheidsstrijdster, Modesta Assikala

'Ik ben geboren in Cabo del Gado. Ik heb vier broers en zusters. Mijn vader is een schoonmaker. Ik heb op een katholieke missieschool gezeten en werd daarna lerares.

Maar in 1965 werd het oorlog in het gebied en de pastoors, priesters zijn vertrokken en hebben me naar mijn familie terug gestuurd. Vanaf dat moment ben ik actief geworden voor het Frelimo. Mijn

ouders hebben er niets van gezegd dat een meisje naar het Frelimo ging, want zij waren er zelf ook actief in. Er waren al meer vrouwen in het Frelimo. Ik begon het Frelimo te helpen door materiaal te vervoeren. We maakten lange marsen. Ik heb ook op het land gewerkt om voedsel voor onze soldaten te verbouwen. Pas daarna heb ik een militaire training gekregen. Ik kreeg het sekretariaat erbij, want er zijn niet veel mensen onder ons die kunnen lezen en schrijven.'

Het Frelimo kreeg onderdak in het buurland Tanzania. Vanuit dat land trokken vrijheidsstrijders Mozambique in. Al vrij gauw hadden zij een groot deel van de noordelijke provincies Niassa en Gabo del Gado bevrijd. En vanaf 1970 ook van de provincie Tete.

41. Dorpsschool in bevrijd gebied in Niassa. Tijdens de bevrijdingsstrijd begon het Frelimo met de opbouw van het nieuwe Mozambique. Scholen en dorpen werden gecamoufleerd om ontdekking vanuit de lucht te voorkomen. (Foto: Komitee Zuidelijk Afrika)

In het gebied van de Portugezen: **Onderdrukking**

In het gebied van Frelimo: **Vrijheid**

OUTUBRO DE 1972, DISTRITO DE FINGÓE, PROVÍNCIA DE TETE: UMA BOMBADEIRA DO DEPARTAMENTO DE EDUCAÇÃO E CULTURA É APOIADA PELA POPULAÇÃO NO TRANSPORTE DE MATERIAL PARA UMA LOCALIDADE.

MEMO DE A. SAMIRINHO...

BOA... É UMA BOMBADEIRA... É UMA BOMBADEIRA... É UMA BOMBADEIRA...

DE MANHÃ CHEGAMOS À ALDEIA. REUNIMOS COM A POPULAÇÃO PARA LHEM CONTA O QUE SE TINHA PASSADO...

42. Oktober 1972. Distrikt Fingoé, provincie Tete: een groep van de afdeling onderwijs en cultuur van het Frelimo brengt onderwijsmateriaal naar een bevrijd dorp.

Hoe verliep de tocht?

Goed! ... We vervoeren boeken en ander materiaal voor de alfabetisatie.

's Morgens vroeg kwamen we in het dorp aan. We hielden een vergadering met de bevolking om te bespreken wat we zouden gaan doen.

(Uit: het stripboek van Helen Moita, naar het boek van Eduardo Mondlane, Lutar por Mocambique, Maputo 1984)

43. Medische post in Jequé. (Uit: H. Barnard, De laatste nacht in Jequé, pag. 90)

Het dorp Jeque bevrijd!

De Nederlandse schrijver en filmmaker Henk Barnard bezocht Mozambique en schreef er in 1979 een boek over: Laatste nacht in Jeque. Het gaat over een jongen die in het geheim boodschappen van de vrijheidsstrijders overbrengt. Op een goede dag heeft het Frelimo ook het dorp van Raul in de provincie Tete bevrijd.

'Het leven in het dorp veranderde sinds de komst van de Frelimosoldaten. Verscholen onder het dichte geboomte van het bos, ver voorbij de voorraadschuren, bouwden ze een kamp. Voor vijandige vliegtuigen nauwelijks te ontdekken. En je moest goed de weg weten, langs de kleine slingerende bospaden, om er te komen.

Raul en zijn vrienden gingen een keer kijken. Ze zagen de soldaten over het middenplein exerceren en luisterden naar hun gezang. Liederen over de vrijheid van Mozambique en Afrika.

De soldaten kwamen ook wel in het dorp. Raul kende er verscheidenen. Ze hielpen de bevolking met allerlei karweitjes en waren vriendelijk. Om in het gebied te komen waar ze hun acties uitvoerden, moesten ze meestal door het dorp en de rivier over.

Verplegers verzorgden de gewonden in

het legerkamp. Een enkele keer kwam er een dokter. Die bezocht tegelijk het dorp en zo kregen de bewoners voor het eerst een geregelde controle van hun gezondheid. Die bleek niet al te best te zijn. De mensen aten bijna altijd hetzelfde. Maïs-pap en soms wat bonen. Iets anders verbouwden ze niet. Bijna alle bewoners hadden vitaminegebrek.

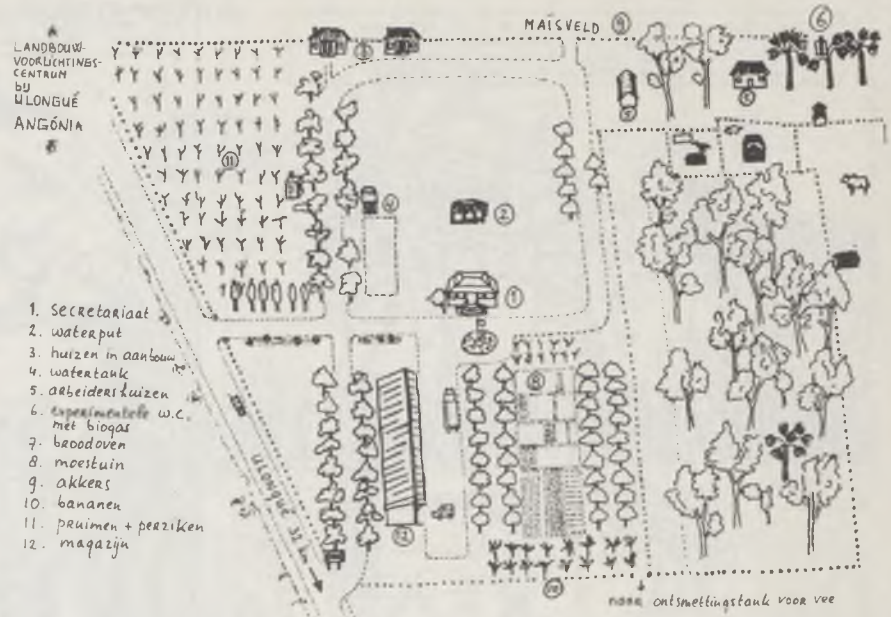
Onder het lange strodak legde camarada Joao uit, wat de dokter bedoelde. De mensen moesten andere dingen gaan eten. Maar dat betekende andere produkten verbouwen. Sla, wortelen.

44. Onafhankelijkheidsfeest. President Samora Machel spreekt op 25 juni 1975 de bevolking van Maputo toe. (Foto: AIM)

45. Feest in Mozambique, 25 juni 1975. (Foto: Marie Reehorst)

46. Het landbouwvoorlichtingscentrum in Ulongué. (Tekening: Hannie Koch/Ernst Schade)

Niemand kende die groenten en hoe moesten die gekweekt worden? Er was een soldaat, die er alles van wist. De vrouwen namen een afwachterende houding aan, toen hij met veel geduld vertelde, wat er moest gebeuren.

Bij de rivier zou een proefakker komen. Dicht bij het water. Die nieuwe groenten moesten iedere dag water hebben en daarom waren de oude akkers ongeschikt. Te ver weg. Te veel gesjouw met water. Het was voor de vrouwen allemaal nieuw. Zo hadden ze het nog nooit gedaan en hun moeder ook niet. De vragen bleven ook niet uit. Ze hadden al zoveel werk en dit betekende nog meer werk. Wie moest dat allemaal doen? De soldaten zouden helpen. Hoe moesten die nieuwe groenten klaargemaakt worden? Wat als de mannen ze niet lusten?

Mozambique onafhankelijk

De oorlog in Mozambique en in de andere koloniën kostte Portugal veel mensenlevens en geld. De Portugese soldaten zagen steeds minder de zin van de oorlog en in 1974 kwam een deel van het leger in opstand. Er kwam een nieuwe regering in Portugal en die besloot om de koloniën de onafhankelijkheid te verlenen.

Op 25 juni 1975 had Frelimo haar eerste doel bereikt: de onafhankelijkheid. Het was groot feest in Mozambique. President Samora Machel zei in zijn feesttoespraak op die 25ste juni 1975: 'Wij moeten de ervaringen, die wij tijdens onze

13-jarige bevrijdingsstrijd hebben opgedaan, gebruiken bij de opbouw van het land. Iedereen die ons land bezoekt, kan zien dat de bevolking in kleine families verspreid over het land leeft. Het is moeilijk voor ons als regering om zo voor onderwijs en gezondheidszorg te zorgen. Het is moeilijk om zo de levensomstandigheden te verbeteren. Daarom willen wij, het Frelimo, de verspreid levende bevolking in gemeenschapsdorpen bij elkaar brengen. Dan kunnen we de mensen water, elektriciteit, onderwijs en medische voorzieningen verschaffen'.

De vooruitzichten.

Toen Mozambikanen na het onafhankelijkheidsfeest om zich heen keken, zagen ze een door oorlog vernield land. De meeste Portugezen waren vertrokken en hadden auto's, tractoren en andere waardevolle goederen meegenomen of vernield. Er waren nauwelijks Mozambikanten die een behoorlijke schoolopleiding hadden gehad. Het zou een moeilijke tijd worden.

De opbouw van het land

Op de eerste plaats was het belangrijk dat de mensen voldoende voedsel zouden hebben. De regering van Mozambique besloot om de landbouw op twee manieren te hervormen. De door de Portugezen verlaten plantages werden staatslandbouwbedrijven en de kleine boeren in de familiedorpen moesten gaan samenwerken in landbouwkoöperaties, net zoals in de bevrij-

dingsstrijd was gebeurd. De boeren be-
werken daarbij gezamenlijk het land en
bezitten samen de machines.

Het meeste geld werd echter gestoken in
de aankoop van machines en de aanleg
van irrigatiewerken op de staatsland-
bouwbedrijven. Een succes werd dit ech-
ter niet. Het bleek moeilijk om zulke grote
bedrijven te organiseren en te leiden. Veel
traktoren en andere landbouwmachines
gingen kapot, omdat men niet goed wist
hoe ze te gebruiken.

De staatslandbouwbedrijven kostten meer
geld dan dat ze opbrachten. Ook de koöpe-
raties van kleine boeren liepen niet altijd
goed.

De door de regering beloofde steun bleef
vaak uit, omdat het geld was opgegaan
aan de staatslandbouw. De boeren zagen
het nut van koöperaties steeds minder in.

Natuurrampen

De natuur speelt Mozambique parten.
Grote overstroming en lange droogtepe-
riodes wisselen elkaar af. Vanaf 1981
heeft het in grote delen van Mozambique
niet meer geregend.

Opdrachten

22. Waarom is het Frelimo de gewapende
strijd begonnen?
23. Het dorp Jeque. Noem drie dingen die
er in het dorp veranderden met de
komst van het Frelimo.
24. Vergelijk dit stukje over het leven in
het bevrijde dorp Jeque eens met het
dorp uit Hoofdstuk 2. Wat aten de
mensen toen? Waarom eten de
mensen in Jeque geen groenten, denk
je?
25. Kijk naar de poster van het Frelimo.
(p. 24) De poster bestaat uit twee
verschillende afbeeldingen.
 - a. Beschrijf eerst wat er gebeurt op de
bovenste afbeelding.
 - b. Beschrijf wat er gebeurt op de
onderste afbeelding.
 - c. In de bovenste prent staat bij de
schildwacht 'prisao', dat is
gevangenis, geschreven. Bedenk zelf
wat de opschriften in het onderste
plaatje betekenen.
 - d. De poster is gemaakt om het verschil
tussen de Portugese en de Frelimo
dorpen te verduidelijken. Er stonden
ook onderschriften bij. Wat zou daar
op hebben kunnen staan? Maak zelf
die onderschriften!

In januari 1984 kwam de regen in Zuid-
Mozambique: maar veel te veel. Alles en
iedereen spoelde weg in het kolkende
water van overstromende rivieren. Al met
al liep de voedsel produktie in de afgelo-
pen negen jaar terug. Honderdduizenden
Mozambikanen lijdten honger.

Oorlog

Met de onafhankelijkheid van 1975 was
de oorlog niet voorbij. Mozambique
steunde de zwarte bevrijdingsbewegingen
van twee machtige buurlanden waar de
blanken nog aan de macht waren: Rhode-
sië en Zuid-Afrika. De legers van die lan-
den vielen Mozambique herhaaldelijk
binnen en bombardeerden steden en dor-
pen. Het ergste was dat ze een 'Mozambi-
kaanse verzetsbeweging', de MNR, orga-
niseerden, die nog steeds tegen de nieuwe
regering in Mozambique vecht. Het zijn
vooral Mozambikanen die vroeger in het
Portugese koloniale leger vochten. Er zijn
ook mensen bij die zich uit wanhoop over
de honger bij de MNR hebben aangeslo-
ten. In 1980 werd Rhodesië onafhankelijk

en heet nu Zimbabwe. De oorlog komt nu
vooral uit Zuid-Afrika. Gewapende ben-
des van de MNR maken tegenwoordig
bijna het hele land onveilig met overvallen
op dorpen, treinen en auto's. Onlangs
sloot Mozambique een vredesverdrag met
Zuid-Afrika, maar we weten niet of de
oorlog echt afgelopen zal zijn.

Een nieuwe politiek

In 1983 hield het Frelimo een partijkon-
gres. De landbouwpolitiek was een van de
belangrijkste onderwerpen. Veel boeren
klaagden bitter over het gebrek aan steun
van de kant van de regering. Er moest iets
veranderen en het kongres besloot om veel
meer geld te geven aan de koöperaties,
maar ook aan de kleine boeren zelf. Hier-
mee slaat Mozambique een nieuwe weg in
in het gevecht tegen de armoede. Voor-
lichtingscentra voor boeren zijn daarvoor
een belangrijk middel. Zoals het voorlich-
tingscentrum Ulongué, waarop Ernst
Schade werkte.

47. Vrouwen dansen op het jaarfeest.
(Foto: Ernst Schade)

Twee en een half jaar in Ulongué

In januari 1982 gingen Ernst Schade en
Hannie Koch in Ulongué wonen, een dorp
in het distrikt Angonia in de provincie
Tete. Hannie werkte in de veeteelt, en
Ernst leidde een voorlichtingscentrum
voor de landbouw.

*Na een jaar, op 13 februari 1983, schre-
ven ze:*

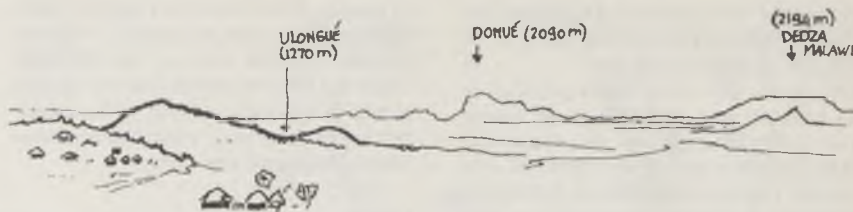
*In september en oktober tooit Angonia
zich met de kleuren van een savanneland-
schap. Prachtige tinten grijs, bruin en
rood met grote zwarte plekken ertussen
van uit de hand gelopen branden. Alles*

staat in bloei. Langzaam verandert het beeld. Overal verschijnen roodbruine akkertjes met hoopjes koemest. Dan komen in november de eerste aarzelende regens, en verschijnt het groen, in alle denkbare schakeringen. Dofgroen zijn de weiden en daartussen de lichtgroen glanzende maïs. Het licht in deze tijd is fascinerend: zwarte wolken, zwaar van de regen.

Op het centrum wordt volop gezaaid en geplant. Vijf hektaren maïs voor onze voedselvoorziening en vier hektaren teeltproeven met maïs, soja, aardappelen, pinda's, bonen en zonnebloemen. Proeven met en zonder kunstmest of koemest, verschillende afstanden tussen de planten, mengteelt en verschillende zaaidata. We hebben zes proefvelden met grassen en planten voor het vee.

Het afgelopen jaar is het werk op het centrum stevig doorgegaan. Eind januari vierden we het éénjarig bestaan met veel muziek, eten en 600 liter maïsbiere dat door 50 man in 5 uur werd verzwoegen. Het mooiste kado was een fikse bui.

Terwijl in heel Zuidelijk Afrika de droogte nu al voor het derde jaar toeslaat – in Zuid-Mozambique zijn de oogsten al bij voorbaat mislukt, een ramp – hebben we hier in Angonia gewoonlijk regen in overvloed. Toch regende het hier in de afgelopen maanden maar 8 mm. Er waren talloze verklaringen waarom de regen niet viel: 'Dan hadden we maar niet door moeten gaan met bouwen...' (huizen bouwen doet men hier in de droge tijd). In een dorp hier verderop werden zelfs drie mannen opgepakt die 'na enig aandringen' toegaven de regen te hebben tegengehouden. Ze deden dat door op een

48. Ulongué en omgeving. (Tekening: Ernst Schade/Hannie Koch)

top van een heuvel halfnaakt met een haneveer heen en weer te zwaaien. De bevolking gaf ze één week de tijd om de regen te laten terugkeren... Op de berg Domuë werden talloze ceremonies gehouden om regen af te smeken. Het heeft geholpen, en – gelukkig voor de drie mannen – binnen een week. In vroeger jaren zijn er al eens mensen om het uitblijven van de regen met een steen aan hun voet in de rivier gegooid. Haren afknippen wil ook wel helpen. Deze worden dan in een zwarte doek gevouwen en door de oudste vrouw van het dorp overhandigd aan de heilige slang, die de doek mét haren en al verorbert. Komt er dan nog geen regen, dan wordt de slang gedood en in de rivier ondergedompeld.

Iedereen was dolblij dat het weer begon te regenen, ik niet in de laatste plaats.

Behalve op het centrum zijn we ook behoorlijk actief in de koöperaties. We steunen er zes. Het was een hele klus om alle zaden en mest op tijd bij elkaar te krijgen. En op het allerlaatste moment moest nog van alles worden gerepareerd. Trek-ossen geleverd en getraind. Maïs-

molens aan het malen gekregen. Zo is het vertrouwen van de koöperatielieden duidelijk gestegen. Het is heel belangrijk dat de koöperaties redelijk oogsten halen, want de bevolking wantrouwt hen. Van overheidswege is voortdurend gehamerd op het grote belang van de koöperaties, en terecht, maar er is te veel gepraat en te weinig echte hulp gegeven. Door de slechte bevoorrading van zaden, mest en werktuigen worden de plannen niet gehaald. Op die manier kunnen de koöperaties nooit goed werken, en nemen de mensen hen niet serieus. Ze trekken zich dan weer op hun privé-akkerterjes terug.

Eind september 1982 kwam er een flinke ommekeer in de situatie hier, door een blokkade van de weg Tete-Angonia door de MNR, de 'Mozambikaanse verzetsbeweging'. Wat we allang vreesden werd nu werkelijkheid. Na een reeks aanvallen in het naburige distrikt verlamde een paniek golf Ulongué. We moesten verhuizen naar het dorp zelf.

Inmiddels is het rustiger geworden in Ulongué. We wennen aan de nieuwe situatie. De weg werd tot nu toe regelmatig

49. Onder grote belangstelling wordt een door ossen getrokken ploeg gedemonstreerd. (Foto: Ernst Schade)

50. Straatbeeld in Ulongué: op het nog aanwezige voedsel komen veel mensen af. (Foto: Ernst Schade)

aangevallen; een gemeenschapsdorp, een koöperatie, het kamp van de wegenbouwmaatschappij, alles op zo'n 70-80 km hier vandaan. Maar hier voelen we ons behoorlijk veilig.

Landelijk gezien verslechtert de situatie op bijna alle fronten. Er is weinig te koop, de produktie loopt terug, er moet veel geïmporteerd worden. Er is een onthutsende droogte in het midden en het zuiden van het land, cholera en een nog steeds toenemende aktiviteit van de MNR. Onder regie van Zuid-Afrika worden alle buurlanden die het niet eens zijn met de apartheid in dat land afgeknepen: haalt Zuidelijk Afrika 1984?

Januari 1984

Op een zondag morgen, Ulongué. Rust alom, binnen en buiten. Buiten is de straat leeg, op enkele rondsloeterende Mozambikanen na, radiootje aan het oor. In de verte komt een inktzwarte lucht aandrijven. Het regenseizoen is goed op gang en de regio waarin Ulongué ligt, wordt goed bedeed. De rest van de provincie Tete heeft te kampen met een forse droogte. En omdat Angonia nog één van de weinige distrikten is waar flink wordt geproduceerd, komen hier veel mensen naar toe op zoek naar voedsel. Het doet aan de hongerwinter in de Tweede Wereldoorlog denken: mensen die van ver komen en eindeloos te voet en liftend door het distrikt trekken. En voor woekerprijzen (één zak maïs voor 4000 meticals, in plaats van de 800 die het officieel kost) moeizaam tien zakken maïs bijelkaar slepen. En dan maar afwachten of een vrachtwagen ze mee wil nemen naar huis.

Het was half vier in de morgen toen de arts van het ziekenhuis ons kwam wekken. Hij waarschuwde dat Ulongué in staat van alarm was. De MNR zou aanvallen. Ulongué bleef vreemd stil die ochtend. De

51. De door de MNR vernielde vrachtauto. (Foto: AIM)

52. Het sekretariaatsgebouw op het landbouwvoorlichtingscentrum. (Foto: Ernst Schade)

meeste mensen waren buiten het dorp gaan slapen. Toen kwam er een treurige stoet het dorp binnenlopen, armoedig geklede mensen, met lusteloze passen en hangende hoofden. Ze waren dagenlang door de MNR gevangen gehouden en pas

bevrijd door het Mozambikaanse leger. Een vrachtauto met schoolmateriaal en een groep leerlingen en onderwijzers was onderweg hierheen beschoten. De chauffeur vertelde ons wat er gebeurd was. De vrachtauto kwam scheef in een grep-

pel terecht. Het schoolschoofd gooide het portier open om eruit te springen. Hij werd in zijn hoofd getroffen, en viel door de open deur uit de kabine. De leerlingen sprongen van de lading, op één na die dood was. Iedereen stond met de handen omhoog. Toen kwamen ze te voorschijn. Twaalf mannen, slecht gekleed met automatische geweren in de hand. Maar enkelen hadden schoenen. Ze zochten uit de lading van de vrachtauto wat ze konden gebruiken, een baal dekens, dozen gekondenseerde melkpoeder, pakken schriften. Een van de overvallers, een jongen van veertien, gooide een handgranaat. Met een dreun stond de vrachtwagen in licht-erlaie.

Degevangenen moesten de spullen dragen, en ze begonnen aan een lange mars, achter elkaar, eindeloos lopen onder het dunne bladerdek van het savannebos. Van één uur 's nachts tot vier uur 's morgens mochten ze rusten. Het regende zodat nie-

mand kon gaan liggen. De mannen van de MNR aten: bedorven vlees. De gevangenen kregen niets. De kinderen huilden van de honger. Ze kregen tenslotte een blikje melkpoeder. Om ongeveer vijf uur 's middags bereikten ze in de stromende regen een paar verlaten hutten, omgeven door maisveldjes. Het kamp van de bandieten.

De gevangenen hoorden hoe de MNR mannen overlegden of ze hen allen zouden afmaken of niet. Maar ze wilden hun munitie sparen en lieten de gevangenen vrij. Ze zwierven twee dagen door de bush, toen ontmoetten ze soldaten van het leger die hen naar Ulongué brachten.

Sinds juli 1983 zijn we druk bezig om de landbouw van de kleine boerenfamilies te verbeteren. Dit vraagt om enige uitleg. Want van 1975 tot mei 1983 ging de mees-

te aandacht van de regering uit naar de staatslandbouwbedrijven. De kleine boeren moesten het maar uitzoeken. Maar nu is men tot de konklusie gekomen dat die staatsbedrijven en ook de gemeenschapsdorpen niet zo'n sukses zijn als men gehoopt had. Sterker nog, het belang van hun produktie is verwaarloosbaar, terwijl de familiebedrijfjes zich in stand hebben gehouden, want dat is pure noodzaak voor de families zelf. Die familiebedrijfjes nemen nog steeds meer dan 80% van de nationale produktie voor hun rekening.

En nu, zoals dat hier zo vaak gaat, wordt ineens alle aandacht op de kleine boeren gericht, en wordt er over de gemeenschapsdorpen met geen woord meer gerept.

53. De met eenvoudige hulpmiddelen gemaakte dam. (Foto: Ernst Schade)

Gisteren eindigde een vergadering van de districts-autoriteiten. Mijn assistent Carlos was er heen geweest. Wat was beslist?

Voortaan moet elke familie in Angonia 100 kg maïs per jaar verkopen aan de landbouworganisatie, die landbouwprodukten opkoopt. Die maïs is bestemd voor de mensen in de rest van het land, die honger lijden. Het is een heel pijnlijke situatie want veel families hier kunnen die 100 kilogram moeilijk missen. De kleine boeren moeten nu dus verplicht gaan inleveren. Let wel: niet alleen hier, maar ook in de provincies Niassa, Cabo del Gado en Nampula... Daar heeft men verplichte verbouw van 2 ha katoen per familie ingesteld. Tijdens de koloniale tijd was dat óók gebruikelijk. Maar... toen kreeg men bar weinig vergoeding voor de ingeleverde prouukten. Echter, toen was er wél wat te koop. Nu krijgt men een hogere prijs maar er is niets, maar dan ook NIETS te koop. De

geschiedenis herhaalt zich... wat is nu eigenlijk in al die tijd veranderd, zo vragen velen zich af.

Is er dan niets echt vrolijks te melden? Jazeker, het werk loopt beter dan ooit. Dit (derde) seizoen is weer veel meer tot stand gekomen. Het voorlichtingscentrum ziet er piekfijn uit. Er is veel gebouwd: een duiventil (!), huizen. Verder zijn er meer dieren bijkomen, verbeterde weiden, fruitbomen, 10.000 bomen geplant, een tuin aangelegd. Nu tijdens het nieuwe landbouwseizoen is het merendeel van de ploeg van 11 mensen actief buiten het centrum, in de koöperaties en de omliggende dorpen. Ons parool is: alleen praktische hulp: voorlichting en materialen. En omdat er van buiten het distrikt bijna niets kan worden aangevoerd, richten we op materialen die van hier komen: bomen (tot nu toe 5000 afgezet, nog niet

erg veel maar een begin); goed zaaigoed (een verbeterde soort uit deze streek die weinig kunstmest nodig heeft); groentezaden, begeleiding voor het vee, transport, meer ossen voor de ploegen. En nog dit jaar beginnen we met de voorbereidingen om in twee dorpen waterpompen aan te leggen. Steeds meer mensen uit de omtrek komen naar het centrum om er rond te kijken en om raad te vragen. Het blijkt maar weer eens dat je mensen wat moet laten ZIEN. Tonen dat het mogelijk is om met weinig middelen een forse dam in de rivier te bouwen (hij lekt nog wel wat maar dat is een kwestie van tijd). Op die manier kunnen we twee miljoen liter water voor de droge tijd verzamelen. Dat het mogelijk is om op een eenvoudige manier aan extra voedsel voor het vee te komen door struiken en gras te planten. Wilt u het proberen, meneer de kleine boer? Hier zijn het gras en de zaden!

Opdrachten

26. Het Frelimo wilde veel veranderen.
 - a. Waarom wilde het Frelimo gemeenschapsdorpen en koöperaties vormen en waarom staatsbedrijven?
 - b. Welke problemen kwam men daarbij tegen? Kijk hierbij ook naar Hoofdstuk 1.
27. Het centrum in Ulongué. Bekijk de plattegrond van dit landbouwvoorlichtingscentrum.
 - a. Wat gebeurt er allemaal?
 - b. Hannie en Ernst woonden eerst in het sekretariaat. Daarna zijn ze verhuisd naar Ulongué. Waarom was dat? Hoever is Ulongué van het centrum?
 - c. Wat zouden de boeren kunnen leren op het centrum? Hoe wil het centrum hen ondersteunen? Waar wonen de boeren?
 - d. Waarom denk je dat de boeren soms wat wantrouwig zijn?
28. Wat is de MNR? Wat zijn de gevolgen van het wrede optreden van de MNR voor de mensen in Ulongué?
29. Er is geen droogte in Ulongué. Hoe merken de mensen dat er droogte is in de rest van het land?
30. Ontwikkelingswerkers zien het vaak niet meer zitten en verliezen de moed. Hoe zit dat met Ernst en Hannie? Geef je ze gelijk?
31. Een kort rollenspel. Twee leerlingen spelen Ernst en Hannie, anderen spelen enkele boeren en boerinnen, die op bezoek komen op het centrum om eens poolshoogte te nemen. Ernst en Hannie leiden hen rond op het centrum en leggen hen uit wat het allemaal te bieden heeft.
32. 's Avonds is er op het landbouwvoorlichtingscentrum een meeting. Een aantal leerlingen speelt de volgende rollen: een partijsekretaris die komt uitleggen, waarom de boeren maïs moeten leveren; boeren en boerinnen die het niet zonder meer eens zijn met deze maatregel en protesteren; de assistent van Ernst, Carlos, die zijn mening geeft over deze kwestie.
33. Er is nu hongersnood in Mozambique. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Licht de oorzaak bij het kolonialisme? Of ligt de oorzaak bij de ontwikkelingen van de laatste jaren?

Literatuur

Achtergrondstudies

Van Rovuma tot Maputo. Uitg.: Mondlane Stichting, 1982

Een verzameling journalistieke artikelen van het Mozambikaanse persburo AIM. Reportages over landbouwbedrijven, gemeenschapsdorpen, fabrieken, onderwijs, gezondheidszorg, die een duidelijk beeld geven de ontwikkelingsplannen van Mozambique en de problemen die zich in de praktijk voordoen.

Ko ter Hofstede, *Gemeenschapsdorpen in Mozambique*, uitg.: Mondlane Stichting, 1984.

Een artikel van een landbouwdeskundige die onderzoek deed naar het reilen en zeilen van gemeenschapsdorpen en landbouwkoöperaties in het distrikt Angoche. Levendige beschrijvingen van dorpen, statistische verwerking van gegevens, en een analyse van mogelijkheden en obstakels bij landbouwhervorming, die symptomatisch zijn voor heel Mozambique.

Gezondheidszorg in Mozambique, uitg.: Mondlane Stichting en Werkgroep Gezondheidszorg Utrecht, 1980.

Brieven en artikelen van Nederlanders die in Mozambique in de gezondheidszorg werken en werkten.

Mozambique, een volk in beweging. Uitg.: Komitee Zuidelijk Afrika, 1978.

Een bundel vertaalde artikelen uit het Mozambikaanse weekblad Tempo, jaargang 1977. Het geeft een eerlijk beeld van de eerste jaren na de onafhankelijkheid.

Mozambique, socialistische ontwikkeling in de praktijk, uitg.: A.I. cahiers, 1980.

Vertaalde artikelen uit het franse tijdschrift Afrique-Asie, een beeld van Mozambique na vijf jaar onafhankelijkheid. Met een overzichtelijke inleiding.

Novib-map Mozambique. Uitg.: Novib, 1980. Alle informatie over Mozambique overzichtelijk op een rijtje, in korte vlot geschreven hoofdstukken.

romans

Bertus Dijk, *De Verbittering*, uitg.: van Gennep, 1973. Hierin verhalen van Joao E. Dias, een Frelimo-querillo en Luis Bernardo Honwana. Alledrie de verhalen gaan over de onderdrukking onder de Portugezen.

Luis Bernardo Honwana, *We killed Mangy-dog*, uitg.: Heinemann, Londen, 1979. Een verhalenbundel met subtiele verhalen, die allegorisch het kolonialisme behandelen. Een van de zeer weinige Mozambikaanse romans, waarvan er nog minder in een andere taal vertaald zijn.

Tales of Mozambique, uitg.: Young World books, Een serie dierenverhalen in het Engels vertaald en voorzien van mooie illustraties. Ze geven een aardige indruk van de fabels zoals die eeuw na eeuw mondeling werden overgeleverd in Mozambique.

Slaven en wapens. Uitg.: Socialistische Solidariteit, 1984. Vertaling van een Mozambikaans stripverhaal over de slavenhandel. Je ziet hoe een bende slavenjagers de slaven uit het binnenland rooft, en ze naar de kust vervoerd, waar ze in kleine schepen worden gepakt.

jeugdliteratuur

Henk Barnard, *Laatste nacht in Jeque*, uitg.: van Holkema & Warendorf, Bussum, 1979.

Deze bekende schrijver van jeugdboeken heeft ook een boek over Mozambique geschreven, na een reis naar dat land om een documentaire film te maken. Hoofdpersoon is de jongen Raul, die betrokken raakt bij het Frelimo. Als beloning mag hij naar de opleiding school van de bevrijdingsbeweging. Het verhaal speelt in de provincie Tete, tijdens de vrijheidstrijd. Het is een spannend boek dat tegelijk een indruk geeft van de idealen van het Frelimo en van de vrijheidstrijd.

K. Norel, *Zarco, de zeevaarder*, uitg.: Roelofs van Goor, Amersfoort geen datum.

Ook de bekende schrijver van de zee, Norel, schreef een boek waar in Mozambique voorkomt. Maar hier maar heel kort en eenzijdig, in hoofdstuk 15: Negers en Arabieren. Het is een klassiek ontdekkingsreizen-boek, waarbij het perspectief geheel ligt bij de ontdekkingsreizigers, de helden uit het Westen. De Afrikanen (en Arabieren, Indiërs en Chinezen) zijn niet meer dan botte stereotypen. Niet zo'n goed boek dus. Het geeft daarentegen wel een aardig beeld van het Portugese hof en het klikje ontdekkingsreizigers, waaronder Vasco da Gama en Cabral.

De Eduardo Mondlane Stichting

Deze Kleio is geschreven en samengesteld door twee medewerkers van de Eduardo Mondlane Stichting in Amsterdam. De Mondlane Stichting is een solidariteitsorganisatie met Mozambique, Angola, Guiné-Bissau en Cabo Verde: de voormalig Portugese koloniën in Afrika.

De Mondlane Stichting heeft veel informatie over Mozambique (en over de andere drie landen). Er is een kleine bibliotheek met een verzameling boeken, tijdschriften, pamfletten en artikelen. Oude, unieke documenten vanaf het begin van de bevrijdingsstrijd. Maar ook de kranten en weekbladen uit Mozambique van deze week.

Mozambique heeft zelf nog niet zo veel onderwijs materiaal uitgegeven. Maar wat er is aan schoolboekjes, strips en verhalenbundels, kun je vinden bij de Mondlane Stichting. De Mondlane Stichting geeft ook zelf een informatiekrant uit, en boekjes over Mozambique. De titels kun je vinden in de literatuurlijst. De krant en de boekjes kun je bestellen bij de Mondlane Stichting.

Beeldmateriaal over Mozambique

De Mondlane Stichting heeft veel dia's, foto's en affiches over en uit Mozambique. Die kun je lenen. We hebben een foto-tenoonstelling over vrouwen in Mozambique, en een met prachtige foto's van Mozambikaanse fotografen. Er is een diaserie met algemene informatie over Mozambique. Verder zijn er een aantal video-tapes.

Nederlanders die in Mozambique gewerkt hebben

De Mondlane Stichting zendt Nederlanders uit die in Mozambique gaan werken. Op dit moment werken er bijna zestig van hen in Mozambique. Maar er zijn ook al veertig mensen die in Mozambique gewerkt hebben naar Nederland teruggekommen. Er is altijd wel iemand van hen die iets over Mozambique wil komen vertellen op school. Over hoe het is om te wonen en werken in Mozambique.

Projektjes steunen in Mozambique

De Mondlane Stichting steunt een aantal kleine projecten van koöperaties, dorpscomitees en vrouwengroepen in Mozambique. Met hakken, gieters, zagen, waterpompen, machineonderdelen, kleding, naaigarens en nog veel meer. Je kunt met school meedoen aan deze aktie.

Bel of schrijf

Als je gebruik wilt maken van de bibliotheek, beeldmateriaal wilt lenen, boekjes of kranten wilt bestellen, mensen die in Mozambique hebben gewerkt wilt uitnodigen, of een aktie voor kleine projecten in Mozambique wilt organiseren, bel of schrijf dan met de Mondlane Stichting, Oudezijds Achterburgwal 173, 1012 DJ Amsterdam, telefoon: 020-237263.

Donateur worden

Verreweg het grootste deel van het werk dat de Mondlane Stichting doet, informatiemateriaal maken, mensen naar Mozambique uitzenden en projecten steunen, wordt betaald uit bijdragen van donateurs. Wordt daarom donateur. Voor minimaal tien gulden krijg je dan drie keer per jaar de informatiekrant over Mozambique, Angola, Guiné-Bissau en Cabo Verde. Donaties: postgiro 1884800, t.n.v. Mondlane Stichting, Amsterdam.

en kort teruggrijpen op wat er toen in de klas besproken is. Het is echter in dit hoofdstuk vier niet de bedoeling daar nog eens lang bij stil te staan. De nadruk ligt op hoe de problemen te merken zijn in een dorp: Ulongué.

Twee en een half jaar in Ulongué

In dit verhaal – een compilatie van brieven – komen een aantal grote problemen in het klein voor: de droogte, de oorlogssituatie, de weerstand van de boeren tegen landbouwhervormingen en de historische achtergrond daarvan. Het stukje over de regenriten sluit mooi aan op wat daarover in hoofdstuk twee is gezegd. Dit verhaal geeft ook een perspectief aan: de kleine stapjes. Met deze tekst willen we de inleving en de betrokkenheid van de leerlingen stimuleren.

Literatuur

Afrikaanse geschiedenis, algemeen

Basil Davidson, *Afrika een groots continent*. 1984.

Het rijk geïllustreerde boek dat hoort bij de serie televisiedokumentaires die Davidson maakte. Ondanks Davidsons soms moraliserende toon geeft dit boek een schat aan informatie en veel bruikbaar onderwijsmateriaal. Mozambique is een van de vele voorbeelden die Davidson gebruikt.

Walter Rodney, *How Europe underdeveloped Africa*, London, 1972. Het standaardwerk over de geschiedenis van de onderontwikkeling van Afrika. Rodney beschrijft met veel gevoel voor detail de oude koninkrijken in Afrika, de transatlantische slavenhandel, en de desastreuze gevolgen van het kolonialisme op de Afrikaanse economieën en samenlevingen.

Mozambikaanse geschiedenis, algemeen
Historia de Mozambique (2 delen) Maputo, 1983.

Het Mozambikaanse geschiedenisboek over Mozambique, geschreven door medewerkers van de universiteit van Maputo, de hoofdstad van Mozambique. Helaas alleen in het Portugees.

T.H. Henriksen, *Mozambique, a history* London, 1978.

Een min of meer complete geschiedenis van Mozambique, met de nadruk op de koloniale periode.

Voor-koloniale periode

Henri A. Junod, *The life of a South African tribe*. 2 delen, London 1927 (reprint: New York, 1962)

De beste beschrijving van een Mozambikaanse samenleving voor die nog niet beïnvloed is door het kolonialisme. Junod heeft vele jaren onderzoek gedaan naar de

kultuur van de Thonga's in zuid Mozambique, en Zuid-Afrika. Hij tekende sprookjes en volksverhalen van hen op en schreef een grammatica van hun taal. Dit boek geeft veel uitvoerige en heldere beschrijvingen, met een schat aan detailinformatie. Hoofdstuk 2 van deze Kleio is voornamelijk op dit boek gebaseerd.

E.A. Alpers, *Ivory and slaves*, London, 1975.

Alpers beschrijft en analyseert de voor-koloniale handel in het noorden van Mozambique, en in Oost-Afrika. Hij gaat vooral in op de rol van een aantal Afrikaanse volken, maar ook op de invloed van het Arabische handelsimperium en van de komst van Europese handelaren.

D. Beach, *The Shona economy*.

S. Young, *Fertility and Famine: women's agricultural history in Southern Mozambique*.

Twee artikelen in: R. Palmer en N. Parsons (eds), *The roots of rural poverty in Central and Southern Africa*, London 1977.

Deze artikelen laten aan de hand van case-studies zien hoe de voor-koloniale landbouw georganiseerd was, en hoe die marginaliseerde onder het kolonialisme.

Koloniale periode

L. Vail en L. White, *Capitalism and colonialism in Mozambique*, London, 1980.

Een studie van het kolonialisme in de Zambezi-vallei. Hoofdstuk 3 van deze Kleio didactica is grotendeels gebaseerd op dit boek. Naast de koloniale bronnen hebben de auteurs ook gebruik gemaakt van mondelinge overlevering van de Afrikanen en van een analyse van hun liederen door de eeuwen heen.

A.F. Isaacman, *The tradition of resistance in Mozambique*. London, 1976.

Studie over het verzet in de Zambezi-vallei onder de Afrikanen in het begin van deze eeuw.

A.F. Isaacman en B. Isaacman, *Mozambique, from colonialism to revolution 1900-1982*.

Geschiedenis van het kolonialisme in Mozambique en hoe dat doorwerkte in de eerste zeven jaar na de onafhankelijkheid. Het boek geeft ook een beschrijving van het nationalisme en de strijd van het Frelimo.

Mozambican Studies, no. 1, en no. 2/3, Amsterdam, 1982/1983. Een vertaling in het Engels van het tijdschrift van het Mozambikaanse instituut voor Afrikaanse studies. Hierin staan o.a. artikelen over het kolonialisme.

Vrijheidstrijd en onafhankelijkheid

E. Mondlane, *The struggle for Mozambique*. Harmondsworth, 1969. (reprint, London, 1983)

In dit boek analyseert Eduardo Mondlane, oprichter en eerste president van het Frelimo, het koloniale systeem, en beschrijft de vrijheidstrijd.

Red. Marquetalia, Mozambique: Van trekarbeid tot gemeenschapsdorp, in: *Marquetalia no. 2., De moeilijke weg voorwaarts*, Wageningen 1980.

Vanuit een korte historische analyse van de koloniale landbouwpolitiek geeft dit artikel een bondig overzicht van de problemen bij de landbouwhervorming van na 1975, de onafhankelijkheid.

René Meeuws, Mozambique, in: *Socialisme in de Derde Wereld*, A-I cahier 11, Nijmegen 1982.

Vervolg op het bovenstaande artikel. Aandacht voor de landbouw de staatsinrichting en de moeilijkheden die Mozambique van buitenaf krijgt opgedrongen, zoals de agressie van Rhodesië en Zuid-Afrika.

Joseph Hanlon, *Mozambique, the revolution under fire*. London 1984. Verschijnt voorjaar 1985 in een Nederlandse vertaling bij A.I. cahiers.

Tot nu toe het beste boek over het Mozambique van na de onafhankelijkheid, vlot en indringend beschreven door de korrespondent van o.a. het Britse dagblad The Guardian, die vijf jaar in Mozambique woonde.

Films en Video

Het Missionair Centrum, Gasthuisstraat 19, 6411 KD Heerlen, telefoon: 045-711980, heeft een uitgebreide collectie films en televisiereportages op video gezet. De banden zijn te lenen. Voor actuele films is het dus het beste u te wenden tot het Missionair Centrum.

De Mondlane Stichting heeft ook filmmateriaal beschikbaar en een grote collectie dia's. Zie daarvoor het kadertje over de Mondlane Stichting, op de laatste bladzijde van het leerlingenmateriaal.

De strijd gaat door, Robert van Lierop, USA, 30 min., Nederlandse ondertiteling.

Dokumentaire over de bevrijde gebieden voor de onafhankelijkheid: gezondheidszorg, onderwijs en landbouwhervorming. Nederlands Film Instituut, Postbus 515, Hilversum, tel: 035-17645.

Het volk georganiseerd, Robert van Lierop, USA, 1976, 60 min., Nederlandse ondertiteling.

Een overzicht van de bevrijdingsstrijd en het eerste jaar van de na de onafhankelijkheid. Veel aandacht voor de landbouw en de vorming van gemeenschapsdorpen. Fugitive, Van Hallstraat 52, Amsterdam, tel: 020-867690.

VGN - nieuws

JAARVERGADERINGEN 1985

Het bestuur constateerde de laatste jaren dat op de jaarvergadering zowel het beleidsvoorbereidend als het meer feestelijk aspect elkaar in de weg zaten. Daarom heeft het besloten twee jaarvergaderingen te organiseren in 1985: één voor beleidszaken en één met een feestelijk en 'leerzaam' karakter.

Beleidsvergadering

9 februari 1985 te Utrecht (de plaats wordt nog nader bekend gemaakt in januari).

Op deze vergadering zullen centraal staan: het beleids- en activiteitenplan, een voorstel tot wijziging van de statuten en de jaarstukken.

Als er onder de leden bepaalde wensen leven t.a.v. de agenda, dan kan men deze sturen naar de secretaris vóór 1 januari 1985.

Feestelijke vergadering

9 maart 1985 te Utrecht in het museum het Catherijneconvent.

Het bestuur is zeer verheugd dat het in de gelegenheid is gesteld om samen met het Catherijneconvent een dag te wijden aan het museum en het geschiedenisonderwijs.

Het ochtendprogramma biedt een inleiding over de historie en de mogelijkheid van dit museum, alsmede een rondleiding; in de middag is er gelegenheid kennis te maken met allerlei mogelijkheden om met leerlingen in een museum te werken, met o.a. een programma over Heiligenverering, een show van kerkelijke kleding, dia- en videoprogramma's.

Uitgebreidere informatie over beide vergaderingen krijgt u in januari 1985 toegestuurd.

Afdelingsvergaderingen

Afdeling Goes

Woensdag 23 januari 1985, St. Willibrorduscollege, Fruitlaan 3 te Goes, aanvang 16.30 uur. Lezing door de heer P. Vries over Nederland 1945-1973, waar zowel de politieke als de economische aspecten van dit onderwerp belicht zullen worden. Gelegenheid tot discussie. Hierop aansluitend zal de jaarlijkse afdelingsvergadering gehouden worden:

- opening,
- notulen,
- verkiezing bestuursleden (allen herkiesbaar),
- CSE-normenbespreking en de voorbereiding hiervan
- nascholing
- rondvraag en sluiting.

De vergadering zal rond 18.00 uur onderbroken worden voor een korte maaltijd (fruit en broodjes), kosten worden hoofdelijk omgeslagen. Het afdelingsbestuur rekt op een grote opkomst en groet u inmiddels vriendelijk via de secretaris Mevr. I. Nooren-Damen, Parkweg 11, 4461 SG Goes, tel. 01100-14787.

Afdeling Den Haag

De vergadering vindt plaats 5 februari 1985 om 20.00 uur, Edith Stein college, Louis Couperusplein 33 te Den Haag. Het bestuur belooft een interessante spreker, de rest van de agenda zal nog vastgesteld worden, aldus de secretaris W. Duynstee, Burg. Keyzerlaan 32, 2262 BJ Leidschendam, tel. 070-272258.

Afdeling Rotterdam

De vergadering vindt plaats 31 januari 1985 om 20.00 uur, Laurenscollege, Wagenaarlaan 6, Rotterdam-Hillegersberg. Op de agenda staat o.a. een inleiding door de voorzitter van de VGN, Nico Maarsen die de leden van de afdeling Rotterdam (en zo mogelijk van Den Haag) wil informeren en raadplegen over het bestuursvoorstel om in plaats van afdelingen regio's te vormen. Tevens bestuurswisseling (van de afdeling wel te verstaan) etc., aldus de voorzitter afd. Rotterdam, Esdoornlaan 1, 3053 WS Rotterdam, tel. 010-226431.

Afdeling Utrecht

De vergadering zal gehouden worden woensdag 16 januari 1985 om 20.00 uur, St. Bonifatiuscollege, Fockema Adrealaan 9, Utrecht.

Het afdelingsbestuur zal voor een interessante agenda zorgen. Noteert u het nieuwe adres van de secretaris: Piet van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht, tel. 030-733562.

Afdeling Heerlen

Op dinsdag 8 jan. 1985 is er om 16.00 u. een bijeenkomst in het gebouw van de Katholieke Lerarenopleiding, Oude Markt 5 te Sittard. Samen met collega's van het Koninklijke Nederlands Aardrijkskundig Genootschap zal van gedachten worden gewisseld over de belabberde positie, die beleidsmakers aan de vakken aardrijkskunde en geschiedenis hebben toegedacht in allerlei nieuwe schooltypen.

Afdeling Alkmaar

Op 24 jan. is er om 20.00 u. een vergadering in de St. Josephmavo, Ferdinand Bolstraat 32, Alkmaar. Aan de orde komen naast de stukken voor de jaarvergadering van de VGN het functioneren van de afdeling en het eindexamenrapport afgedrukt in KLEIO 9, nov. 1984.

Afdeling Arnhem

Er wordt vergaderd op donderdag 17 jan. De leden krijgen nader bericht over plaats, tijd, en thema van de avond.

Afdeling Leeuwarden

De afdeling Leeuwarden organiseert op donderdag 17 januari 1985 om 16.30 uur een bijeenkomst in het Chr. Gymnasium, Gymnasiumstraat, te Leeuwarden.

Agenda:

- huishoudelijk gedeelte: voorbereiding jaarvergadering; (her)verkiezing bestuur (C. Zuil, H.G. Wolthoff, J. Poiesz; tegenkandidaten voor de aanvang van de vergadering.

- Lezing en discussie ($\pm$ 17.00 uur)

Spreker: Drs. J.L. v. Zanden (VU, Amsterdam)

Onderwerp: *De economische geschiedenis van de landbouw in NO-Nederland in de 19e eeuw*

(Dit is een gedeelte van de dissertatie van de spreker. Als didactische aanvulling zorgt de spreker voor enig statistisch materiaal)

- Tussen $\pm$ 18.00 en 18.45 uur wordt de lezing onderbroken door een maaltijd bij de Chinees (op eigen kosten)

- Sluiting: 20.00 uur.

H.G. Wolthoff (secr. VGN-Lwd)

N. v. Hichtumwei 66

8915 JJ Leeuwarden

Te koop:

De nieuwe AGN, 15 delen (Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Haarlem ca. 1980).

Prijs na overleg.

Tel. 05920-47372.

Kroniek

Historische leesportefeuilles

Bij het begin van het nieuwe jaar zullen er drie plaatsen open komen bij de historische leesportefeuilles. Deze staan onder auspiciën van de VGN en rouleren al 27 jaar. Momenteel zijn er 39 deelnemers, onder wie vier portefeuilles rondgaan.

De bedoeling is, het u gemakkelijk te maken, uw vakkennis bij te houden en uit te breiden. Wij gaan er van uit dat u al één of meer Nederlandse historische tijdschriften leest en bieden u nu de lektuur van een vijftal buitenlandse periodieken aan. Door de artikelen en literatuuroverzichten en boekbesprekingen kunt u zich op de hoogte stellen van de nieuwste inzichten in het buitenland. Per 1 jan. 1985 zal de inhoud van de portefeuilles bestaan uit:

- *Historische Zeitschrift*, het voornaamste Duitse tijdschrift, dat alle terreinen bestrijkt;

- *History*, het orgaan van de English Historical Association, eveneens algemeen gericht;

- *Revue Historique*, een van de belangrijkste Franse vaktijdschriften;

Past and Present, waarin de moderne tendenzen in de geschiedschrijving tot uiting komen;

Journal of Contemporary History, dat zich richt op de nieuwste geschiedenis.

De deelnemers ontvangen buiten de zomervakantie ongeveer eenmaal per vijf weken een map met twee of drie tijdschriften. De leestijd daarvan is vier weken. Per portefeuille zijn er tien deelnemers, zodat ook de laatste op de lijst de tijdschriften binnen een jaar kan ontvangen.

De prijs is f 65,— per kalenderjaar. Bovendien is de porto voor de doorzending naar de volgende lezer voor uw rekening. U kunt de kosten als verwervingskosten aftrekken van de inkomstenbelasting. Zou u een eigen abonnement op deze tijdschriften nemen, dan zou u ongeveer f 650,— per jaar moeten betalen.

U kunt u als deelnemer opgeven of nadere inlichtingen vragen bij de ondergetekende. Maar meld u alleen aan, als u weet dat u de zelfdiscipline kunt opbrengen om de mappen op tijd door te zenden. Zo niet, dan zouden er vertragingen en opstoppingen ontstaan, die veel moeite en ergernis geven.

Dr. J. Swart,
Lindelaan 20,
9404 KS Assen
05920-14591

Recensies

Evert Jansen, *Nederland 1884 Vreemd Land – Vertrouwd Volk* Uitgeverij Terra, Zutphen 1984, 240 blz., f 49,—.

In de inleiding schrijft de auteur, dat dit boek over 1884 het resultaat is van verbazing en nieuwsgierigheid. Verbazing over het feit, dat Orwell tallozen zo boeit, maar dat men nauwelijks weet, hoe het in ons land zo'n honderd jaar geleden toeging. Daarom heeft de schrijver zich uit nieuwsgierigheid uitputtend op de vaderlandse literatuur en pers uit die tijd geworpen.

Verbijsterd is meer het woord, dat zich van de lezer meester maakt, wanneer hij zich verdiept in het grote aantal bronnen, dat de schrijver voor hem heeft uitgezocht. De wereld van 1884 staat zeker heel ver van ons af, Orwells toekomstvisie is ons inderdaad veel vertrouwd.

De bronnen geven met elkaar een caleidoscopisch beeld van 1884, waarbij de indrukken van verregaande kneuterigheid, een ongebreideld vertrouwen in de techniek en een groot gebrek aan (zelf)kennis overheersen. Het leven van de Nederlandse burger was zeer beschermd en leek slechts ernstig bedreigd te worden door de dood die voortdurend op de loer lag.

Ongelooflijk is het taalgebruik waarvan nagenoeg iedereen zich lijkt te bedienen. De brallende volzinnen die in veel bronnen gehanteerd worden wekken de indruk dat men zich nog niet, zoals in de huidige Dallas- en Telegraafcultuur, hoefde te beperken tot enige eenvoudige zinnen. Maar op dit punt bedriegt de schijn. Daar de schrijver de dagbladpers uit die tijd helaas, nagenoeg buiten beschouwing heeft gelaten wordt dit mijns inziens onjuiste beeld gewekt. Want in kranten is de berichtgeving vaak heel compact. Hierdoor wordt de dramatiek van deze periode vaak helderder weergegeven dan in de breedvoerige tragische feuilletons – met happy end – uit de tijdschriften.

Wel geeft de schrijver ons ruim de gelegenheid het jaar 1884 te leren kennen door middel van verschillende, vaak geïllustreerde tijdschriften en literatuur, hoe wel, volgens Jansen, maar weinig boeken uit die tijd aanspraak op deze titel konden maken. Maar liefst twintig hoofdstukken zijn gewijd aan evenzovele onderwerpen, vaak nog onderverdeeld in deelonderwerpen. Oranje, letterkunde, vrouwenstrijd, schilderkunst, jeugd, ons onderwijs en nog veel meer heeft een plaats gevonden door middel van goed geselecteerde bronnen. In de verbindende teksten houdt de schrijver zich zoveel mogelijk op de achtergrond

om de bronnen zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken.

Er lijkt te zijn gestreefd naar een heel volledig beeld, maar hierdoor vallen zaken die zijn weggelaten extra op. In de bronnen over de politiek in die tijd wordt wel gewag gemaakt van het onmogelijk maken van vrouwenkiesrecht in 1887, maar een artikel over de algemeen kiesrecht manifestaties in september 1884 ontbreekt. In het hoofdstuk over verkeer en communicatie worden wel de zegeningen van de telefoon duidelijk gemaakt maar het vermakelijke artikel in *De Huisvriend* uit 1884 waar juist gewezen wordt op de gevaren die verbonden waren aan het gebruik van de telefoon ontbreekt: in Philadelphia was iemand maar liefst een half uur bewusteloos geweest toen een elektrische vonk via de telefoon op zijn voorhoofd en horloge was overgesprongen. Dit is maar een voorbeeld van de talloze artikelen uit 1884 die ons nu honderd jaar later doen schateren. Ik vind het jammer dat dit soort stukjes de vaak loodzware ernst van dit boek niet wat meer relativeren.

De schrijver stelt in de inleiding van zijn boek, dat de klassenmaatschappij van 1884 zich door zijn vele verschijningsvormen in de cultuur zo duidelijk liet zien. Daar de auteur niet zo vaak van de socialistische pers gebruik gemaakt heeft, viel juist dat mij wat tegen. 1884 was een crisisjaar, maar de gevolgen daarvan voor de arbeiders en de boeren zijn uit de bronnen nauwelijks te achterhalen. In *Recht voor Allen* verscheen een artikel over de begrafenis van kroonprins Willem Alexander, dat toch wel een heel andere toon had dan de bronnen in dit boek aangehaald. Maar dit soort details buiten beschouwing gelaten is het een onthullend boek, waar docent en leerling veel van hun gading in kunnen vinden. Voor de docent is er een stortvloed aan teksten die de Nederlandse samenleving aan het eind van de 19e eeuw uitstekend weergeven. Voor een VWO-leerling die zich in het kader van een speciaal onderwerp in de geschiedenis van Nederland in die tijd verdiept, is het een prima boek. Al bladerend en lezend kan de leerling zich een duidelijk beeld vormen. Kortom een boek dat in elke schoolbibliotheek aanwezig moet zijn.

De lay-out van dit boek ziet er heel verzorgd uit en ademt de sfeer van de boeken en tijdschriften van toen. Om dit te bereiken heeft de uitgever alle bronnen in fascimile uitgevoerd. Om het effect te vergroten heeft hij ze ook nog een vergeeld kleurtje gegeven. Maar hierdoor boeten de bronnen wel aan leesbaarheid in. Buitengewoon hinderlijk is echter de summiere bronvermelding. Slechts in de begeleidende tekst is een verwijzing te vinden. Soms ontbreekt echter elke bronvermelding. Dit

leidt tot verwarring. In het geval van de kritieken op de dichtbundel 'Blauwe Bloemen' van Helene Swarth is zo niet na te gaan of er soms een vergissing in het spel is. Toch blijft het een heel aantrekkelijk boek waar historici en niet-historici veel kijk- en leesgenot aan kunnen beleven.

Joke van der Leeuw-Roord

Dr. R. van Roosbroeck, Willem van Oranje. Kruseman's Uitgeversmaatschappij b.v., Den Haag 1983, vierde verbeterde en meer uitgebreide druk, 152 blz., f 24,90.

J.G. Kikkert, Willem van Oranje. Unieboek, Weesp 1983, 159 blz., f 19,90.

In de serie *Kopstukken uit de geschiedenis* verscheen in 1962 een monografie over Willem van Oranje. De derde druk werd besproken in KLEIO 9, 1978. Om nogal voor de hand liggende redenen dan nu de vierde druk. De auteur, adviseur bij de even opvallende als smakeloze serie over De Zwijger, laat in de nieuwe uitgave zijn verhaal voorafgaan door een inleiding die vele zaken overhoop haalt, talloze uitweidingen kent en die de lezer meer in verwarring brengt dan helderheid verschaft. Aan de uitgave zijn een chronologie, een naamlijst van personen, een register en een aantal foto's toegevoegd. Deze uitgave lijkt geen aanwinst: Van Roosbroecks' visie op Oranje als de, door God gezonden, onverschrokken rebel is in de loop der jaren niet veranderd en dat doet anno 1984 bijna pijnlijk naïef en achterhaald aan.

Het boekje van J.G. Kikkert is hierna een verademing. Op prettig leesbare wijze schetst de auteur het beeld van de 'vasthoudendheid en het aanpassingsvermogen' (p. 138) van de Vader des Vaderlands, een kwalificatie overigens die Kikkert niet klakkeloos overneemt. Heldenverering is hier ver te zoeken.

De schrijver laat Willem moeizaam laveren tussen diens dynastieke belangen en diens leiderschap van een club opstandelingen. Kikkert ziet kans om de vele politieke intriges uiteen te rafelen en op een heldere wijze voor te schotelen. Sociaal-economische factoren komen in geringe mate aan bod. De auteur haalt in zijn werk vele bekende Oranje-historici aan en weet deze uitstekend in hun tijd te plaatsen. Maar in het hoofdstuk 'Na de moord' wordt de uiterst ingewikkelde positie van de Oranjes in de Republiek tot 1795 in té kort bestek weer gegeven. Hoe goed bedoeld ook, die tweehonderd jaar in acht bladzijden, dat gaat niet.

Een lijst met personen en een chronologie zijn toegevoegd.

Het is wel duidelijk dat Van Roosbroecks'

herdrukke Kopstuk niet in de schoolbibliotheek hoeft te prijken. Zowel voor de docent als voor de leerling (van hogere leerjaren) is *Willem van Oranje* door J.G. Kikkert aan te bevelen.

J. Harderwijk

Emma Goldman, Essays en brieven. Wereldvenster, Bussum 1982, prijs f 24,50.

Uiteraard is het schrijven van een recensie een zeer persoonlijke zaak. De mate waarin men affiniteit heeft met de auteur of het onderwerp bepaalt grotendeels de inhoud. Met grote verwachtingen begon ik dan ook aan deze essays en brieven omdat ik zo had genoten van haar autobiografie *Mijn leven*. Nieuwe facetten voegden deze essays echter niet aan mijn indruk van haar. Het was me allemaal te bekend. Haar visie op b.v. het anarchisme, het feminisme en Trotzky was uiteraard al uitgebreid aan de orde geweest in haar autobiografie.

Wel interessant waren de in deze bloemlezing opgenomen brieven uit haar correspondentie met Alexander Berkman die op het persoonlijke vlak toch menige controverse lieten zien tussen deze twee, elkaar zo nauw staande mensen. In zijn geheel dus een bundel die het niveau van haar levensbeschrijving in de verste verte niet haalt.

F.R. Kat

Leo Hartveld, Frits de Jong Edz. en Dries Kuperus, De Arbeiders Jeugd Centrale AJC 1918-1940/1945-1959. v. Gennep, Amsterdam 1982, prijs f 29,50.

In zijn 'Rode en blauwe jeugd' kenschetst Harmsen de AJC als een a-politieke organisatie die een nieuwe cultuur wilde scheppen die, volgens hem, noch nieuw noch cultuuromvattend was. De auteurs beschouwen de AJC als een politieke gerichte organisatie. Gezien tegen het licht van de feiten lijkt me dit juist. De actieve steun van AJC'ers bij verkiezingsmanifestaties van de SDAP bewijst dit overduidelijk.

De auteurs verdelen de geschiedenis van de AJC in drie fasen. De eerste fase is die van de jaren twintig. Hierin werd een socialistische jeugdorganisatie opgebouwd, zich afzettend tegen de burgerlijke maatschappij met haar waardepatroon en tegen alles wat maar riekte naar communisme. Evenals de moederpartij onderging ook de AJC sterk de invloed vanuit Duitsland. Speciaal de internationale jeugddag te Bielefeld in 1921 maakte grote indruk op de AJC-delegatie. Vorrink merkte over de Duitse jeugd op 'Zij strijden in eigen kring niet tegen de sterke drank, niet tegen de bioscoop, niet tegen

het smerige en onbenullige boek, zij lachen er eenvoudig om' (blz. 40). Het betekende dat het cultuursocialisme terrein won. Een alternatieve stijl van leven en kleden werd nagestreefd.

De tweede fase is die van de jaren dertig. Hierin vond een heroriëntering plaats. Behoud van de democratie tegen de dreiging van fascisme en communisme kwam centraal te staan. In feite betekende het een geleidelijke ingroei in de kort tevoren versmadelijke samenleving.

De derde fase is die van na 1945 waarin de nadruk kwam te liggen op menselijkheid. In de jaren vijftig bleek dat de oude leiders geen voeling meer hadden met de beleavingswereld van de jongeren.

Hoe gedegen het boek ook is, toch zijn er wel een paar bezwaren. De AJC wordt te veel als organisatie beschreven. De visies van de leiders worden breed uitgemeten, maar wat de gewone AJC'er dacht of voelde schittert door afwezigheid. Aan het anti-communisme zijn ook de auteurs niet ontkomen. Het gaat wel wat ver te stellen dat de Trumandoctrine voorkwam dat Griekenland, Italië en Frankrijk in communistische handen vielen (blz. 209).

In het kader van lessen over verzuiling in Nederland kan de leraar uit dit boek beslist de nodige citaten halen om de socialistische zuil adequaat te portretteren.

F.R. Kat

Drs. P.H. Kamphuis, De algemeene Nederlandsche Vredesbond 1871-1901. Een verkennend onderzoek over dertig jaar ijveren voor een vreedzame internationale samenleving. Bijdragen van de sectie militaire geschiedenis (van de landmachtstaf Koninklijke Landmacht), nr. 13. Den Haag 1982. VII + 281 blz., f 15,—.

(Telefonisch of schriftelijk te bestellen: Frederikkazerne, gebouw 103, Postbus 90701, 2500 LS 's-Gravenhage; tel. 070-732364)

Een boek over een Nederlandse vredesorganisatie verschijnend onder de auspiciën van de 'sectie militaire geschiedenis' kan de vergelijking oproepen aan een geschiedenis van het vegetarisme gepubliceerd door een slagersgenootschap. Dit is echter nog geen reden om dit (goedkope) boek niet te lezen en/of te kopen. Het heeft weinig pretenties maar het biedt een helder overzicht van de geschiedenis van deze in enige opzichten niet zo indrukwekkende en zeker weinig massale Nederlandse vredesorganisatie.

Vergelijkingen met de hedendaagse vredesbeweging in Nederland liggen uiteraard voor de hand, al maakt de auteur duidelijk dat van een 'gidsland'-functie van Nederland als baanbreker van de vredes-

beweging in die periode (nog) geen sprake is. Het aandeel van deze ('dit!') Bond aan het Haagse vredescongres van 1899 was opvallend gering, terwijl de Boerenoorlog een zekere radeloosheid m.b.t. de idee van internationale arbitrage verwekte.

De constatering dat dezelfde tsaar (Nicolaas II) die opriep tot de Haagse vredesconferentie 'tot dan toe in zijn eigen land iedere poging om een vredesbeweging van de grond te krijgen, met geweld had onderdrukt' (p. 139), doet uiteraard denken aan de tweesporige politiek van zijn opvolgers. In 1901 kwam een fusie tot stand met de in 1898 opgerichte 'Nederlandsche Vrouwenbond ter Internationale Ontwapening' en ontstond de Algemeene Nederlandsche Bond "Vrede door Recht"

E.M. Janssen Perio

Dagboek van een patriot. Journaal van Willem Hendrik Teding van Berkhout. Ingeleid en toegelicht door dr. mr. L. de Gou. Nijhoffs Historische Monografieën, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1982. 294 blz. f 42,50.

Bij de hedendaagse belangstelling voor de zgn. (historische) egodocumenten heeft men m.i. één aspekt nog te veel verwaarloosd: wat doet men met die documenten, waarin zich nauwelijks enig ego nifesteert? Het probleem wordt al aangeduid in een gedichtje, mij uit mijn jeugd bekend: 'Wees u zelf zei ik tot iemand, maar hij kon niet, hij was niemand'. Met een soortgelijke niemand heeft men, zo dunkt me, te doen in het geval van de heer Teding van Berkhout (1745-1809), wiens politieke dagboek zeer consciëntieus is uitgegeven door dr. de Gou, die de betekenis ervan echter naar mijn smaak al evenzeer overschat als deze onpersoon zelf.

De schrijver van dit dagboek (over de periode 1796-1797) is zeker een brave en vermogende heer geweest, wiens verdiensten (in beiderlei betekenis) door de uitgever worden opgesomd – maar mijn hemel, what a bore! Alles wat zich in deze toch niet zo ondrumatische tijd in Nederland heeft afgespeeld, krijgt men hier te zien als gold het een schimmenspel. Als men dit leest, gaat men vermoeden dat de vaderlandse democratie destijds in de verveling is gesmoord.

T. v. B. was overigens een typische 'moderaat' of 'slijmgast': 'Hij verfoeide de extreme richting van de democraten', schrijft de uitgever op p. 8 – en dat wekt bij mij (pace dr. C.H.E. de Wit) een geweldige sympathie voor die democraten. Wie zou bij zo'n man niet graag de ruiten ingooien van zijn landhuis 'Pasgeld' bij Delft (de naam is helemaal in stijl!).

Wie overigens last mocht hebben van slapeelousheid, kan ik de lezing van dit boekje van harte aanbevelen, slaapverwekkender lectuur kan ik me nauwelijks denken. Alleen op een enkele bladzijde wordt men even wakker, als op p. 93, waar T. v. B. (de 26e augustus 1796) neerschrijft: 'Vervolgens in de Vergadering, daar niet veel van belang voorviel, als wederom over de Jooden', en dat betreft dus hun emancipatie; T. v. B. was tegen (p. 94). Maar deze bespreking gaat te lang worden, en bovendien krijg ik zo'n ... grrr ...

E.M. Janssen Perio

P. Denekamp, J.W. Duyvendak, J. Hofman e.a., Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar P.S.P. Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP Amsterdam 1982, prijs f 25.

Dit boek is uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de PSP. Het is samengesteld door enige leden van de partij op basis van vele interviews en bestudering van archieven en congresverslagen. Het bleek onmogelijk het reilen en zeilen van afdelingen in kaart te brengen. Het boek is een chronologisch gerangschikt verhaal over opkomst, groei, richtingenstrijd rond de jaren '70 en hernieuwde groei. Aan een kritische analyse van de oorzaken van groei en achteruitgang zijn de auteurs nauwelijks toegekomen. Soms ontstaat het beeld dat de PSP als democratische, naar de basis open partij allerlei vormen van sociaal protest sterk 'ingekleurd' heeft op basis van participatie van enige partijleden. In hoeverre de PSP-denkbelden de beweging beïnvloed hebben blijft enigmatisch in het vage. Toch is het een helder geschreven, overzichtelijk gedenkboek waarin voor de PSP netelige zaken als de houding t.o.v. de vakbeweging, de kwestie van het gebruik van geweld door bevrijdingsbewegingen, de houding t.o.v. PAK en Progressief Accoord duidelijk aan de orde komen.

De waarde van het boek wordt nog vergroot door de opname van het beginsel-program van 1957, tabellen over het ledenbestand, percentages van de uitslagen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en Europees Parlement van 1945-1982 en een persoons- en zakenregister.

F.R. Kat

A. ten Hooven, Lemmingen. Uitg. Agathon, Bussum 1982, prijs f 29,50.

Inge P. Spruit, Onder de vleugels van de partij. Kind van de Führer. Wereldvenster, Bussum 1983, prijs f 27,50.

Rinnes Rijke, Niet de schuld, wel de straf. Herinneringen van een NSB-kind. Van Holkema en Warendorff, Bussum 1983, prijs f 27,50.

Een vergeten groep begint zich langzaam te manifesteren. Kinderen van NSB'ers vertellen onder pseudoniem hun oorlogservaringen en speciaal hun gestigmatiseerd zijn in de naoorlogse jaren. Waarom dit 40 jaar na afloop van de oorlog pas gebeurt blijft grotendeels nattevingerwerk.

Bij de beoordeling literaire maatstaven aan te leggen lijkt me niet juist. In dat geval is Lemmingen beslist de beste van de drie. De verteller is Hans van Amerongen die te horen krijgt dat hij nog maar twee maanden te leven heeft. Dan begint de speurtocht naar het verleden. Hierbij lopen twee tijdslagen dooreen. In het heden is hij de hoofdpersoon, in het verleden zijn broer Daniël die een overtuigd fascist was.

In tegenstelling tot de hoofdpersonen uit de twee andere boeken komt de auteur uit een harmonieus gezin. Speciaal de vader wordt vereerd. Deze was een NSB'er van het ideële soort die in de richtingenstrijd binnen de NSB wél voor een verbond van Germaanse staten was maar niet voor het opgaan van Nederland in een Groot Germaans Rijk. Het plebeïsche element in de NSB wordt geminacht maar voorlopig moet het geduld worden. Heel geestig zijn de bezoeken van Mussert aan zijn ouderlijk huis beschreven. In feite schamen zijn ouders zich voor dit onbetekenende burgermannetje. Hij is hooguit een overgangsfiguur bij gebrek aan beter.

De onbekende auteur in het boek van Inge Spruit is een zoon van gerefor meerde ouders: uit zijn vaders derde huwelijk is hij zijn zevende kind en haar eerste kind. Het gezin is bepaald niet harmonieus te noemen. Eerst zijn er politieke tiwsten tussen ARP (moeder) en NSB (vader). Bij verkiezingen is het huis voor de ene helft beplakt met verkiezingsaffiches van Colijn, voor de andere helft met Mussert. Na de overgang van de moeder tot de NSB lopen de spanningen in het gezin hoog op omdat vader de Van Geelkerkenlijn volgt en moeder de Rost van Tonnigenlijn. Ook in dit milieu is de waardering voor de Leider niet groot: een stropop zonder principes (blz. 40). Duidelijk wordt dat een openlijke keuze voor de NSB sociaal isolerend werkte en daarmee tevens zelfbevestigend.

Uiteindelijk wordt het de jongen allemaal te veel. In april 1940 loopt hij weg en belandt via allerlei omzwervingen bij de SS. Hoe diepgaand de invloed van de opleiding tot SS'er is geweest memoreert hij terloops op bladzijde 99. Kameraadschap stond zo hoog in het vaandel van de SS dat het hem meer moeite kostte dit boek te laten uitgeven dan overtuigd te worden van het principiële fout zijn van de organisatie.

Irritant in dit boek is, hoe goed bedoeld ook, de belerende toon. Voortdurend wordt de loop van het verhaal onderbroken om te laten zien wat hij toen niet opmerkte of verdrong en nu wil tonen. Aan de fantasie van de lezer wordt niets overgelaten.

Verreweg het minst interessant van de drie boeken is het verhaal van Rinnes Rijke. Op Dinsdag vlucht zijn vader met vier kinderen, van wie Rinnes als negenjarige de oudste is, naar het veilige Duitsland. Daar krijgt Rinnes een opvoeding als HJ'er. Na terugkomst in Nederland blijkt zijn vader geïnterneerd te zijn en wordt hij honds behandeld door diens vrouw die een nieuwe vriend heeft. Het boek is geschreven in een zo kinderlijke stijl dat de laatste bladzijde als een verademing kwam.

Voor leerlingen zijn de eerste twee boeken beslist zeer aan te bevelen omdat ze een goed beeld geven van het leven binnen de nationaal-socialistische zuil. In een schoolbibliotheek zullen ze beslist veel uitgeleend worden.

F.R. Kat

Peter G. Forster, *The Esperanto Movement*. Serie: Contributions to the Sociology of Language 32, Mouton, Den Haag 1982, 414 blz.

In een vlaag van jeugdsentiment pakte ik op de redactievergadering *The Esperanto Movement* van de stapel om het boek te behoeden voor terugzending naar de uitgever. Ben ik niet in mijn gymnasiumtijd lid geweest van de Haagse Katholieke Esperantisten Vereniging Mara Stelo (= Sterre der Zee, Maria dus)? In Augustus 1960 twijfelde ik openlijk in het verenigingsblad onder de titel 'Limigado de idealimo estas necesa'. Nu dit Esperanto kan iedereen lezen en ook deze stellingname: 'Laŭ mia opinio nia celo nur estas: ke Esperanto estu mondlingvo'.

Dat het niet zover gekomen is dat Esperanto een wereldtaal werd, wordt duidelijk in het historisch overzicht dat Forster geeft. Sociologisch is het boek alleen tussen bladzijde 299 en 375 waar het over de sociale samenstelling van de Brita Esperantista Asocio. Volgens mijn sociologische mening is het niet meer dan de obligate verenigingsenquête waartoe organisaties in crisis overgaan. Kortom: een onnodige uitbreiding van het toch al kloek werk. Ach, en dat Esperantisten gemiddeld van gevorderde leeftijd zijn en wat meer naar links neigen, hadden we daarvoor een socioloog nodig? Moesten we nu echt weten dat de Britse Esperantisten Vereniging van 1929 tot de tweede wereldoorlog een automobiel bezat? (blz. 276)

Mijn leesadvies: stop de lektuur op blz. 260. De lezer heeft dan een opmerkelijk nuchtere geschiedenis van de Esperantobeweging achter de rug, opmerkelijk onder de ronkende of polemische werkjes die Esperantisten normaal afscheiden (het uitroepteken is het meest misbruikte leesteken bij Esperantisten). Van het begin af aan heeft de tegenstelling 'norm-orientation' tegenover 'value-orientation' bestaan en de organisatievormen, die Forster in tijdperken beschrijft, gekleurd.

Forsters boek heeft mij in staat gesteld mijn gemengde gevoelens over Esperantisten in een breder kader te zien dan mogelijk was temidden vande lieve, soms vreemde mensen in de Haagse huiskamer waar Mara Stelo bijeenkwam. Voor wie die blikverruiming ook nodig heeft, of voor wie gewoon interesse heeft voor het fenomeen Esperanto, is *The Esperanto Movement* een goede blik-opener.

Anton J.L. van Hooff

Willem Hoogendijk, Dikke Karel en de aarde, Utrecht z.j., 96 blz., veel afbeeldingen, f 4,50 en andere uitgaven van de Stichting voor Milieu Edukatie.

Het Kleionummer over techniek en geschiedenis van april 1983 gaf de Stichting Milieu Edukatie aanleiding ons enige van haar uitgaven toe te sturen. Behalve het hierboven genoemde boekje bevatte het kennismakingspakket nog *De grote aandrijver*, ook van Willem Hoogendijk en de bulletins 2 en 6 van de lessenreeks *Energie, waar komt zij vandaan?* Van de pennevruchten van Hoogendijk beviel me *De grote aandrijver* nog het beste. Hier stoort de nadrukkelijkheid die het kenmerk schijnt te moeten zijn van hen die een boodschap hebben, het minst. Aardig geschematiseerd en geïllustreerd wordt een geschiedenis van energie/techniek gegeven.

De opdracht van *Dikke Karel en de aarde* wekt hoge verwachtingen over leesbaarheid: 'Opgedragen aan de voorzitter van de Stuurgroep Maatschappelijke Discussie Energiebeleid. Deze heeft de schrijver van dit boek ooit nog eens ontgroend. Het heeft niet mogen baten.

Dit is echter het enige moment van speelsheid in een publikatie die ik werkelijk vreselijk vind. Klinkt er verontschuldiging in de eerste regel van het voorwoord? 'Dit boekje is in korte tijd (mijn kursivering) samengesteld ten behoeve van de Maatschappelijke Discussie Energiebeleid'.

In achttien hoofdstukken wordt dan uit de doeken gedaan wat energie is, wat de konsekwenties van het gebruik van bepaalde energiebronnen is en dat we natuurlijk in actie moeten komen. So far so good. Zegt het Latijnse spreekwoord niet 'de schipper

heeft de mond vol van winden, de boer van vee?' Maar wat de slechte indruk die ik van deze publikatie heb overgehouden, bepaald heeft, is de mislukte poging om het geheel appetijtelijk te maken. Het boekje is bedoeld voor volwassenen (voorwoord); hun moet 'wat peper in de kont gestrooid worden'. Op mij had het geheel meer de werking van lachpoeder. Er treedt een leraar op van een schare kinderen onder wie Dikka Karel, Marjo en Inge die als bijnaam de Wenkbrauw draagt. 'Samen met zijn leerlingen had hij besloten een maand lang in zijn biologiesenhhet thema energie te behandelen.'

Waar kennen we deze formule van? Van onze eerste schoolmeester, Hendrik Wester, in zijn Geschiednisse van ons vaderland, waarin meester Vormhart de kinderen leidt. Thuis voegt vader Kroostlief zijn opvoeding eraan toe. Ook Inge en Marjo hebben een thuis. Na ieder hoofdstukje brengt een kursiefje verslag van hun avonturen bij opa en oma: 'Oma was in de stad geweest om wat te winkelen. Opgewekt kwam ze terug. 'Ik heb een winkel ontdekt waar ze kringlooppapier verkopen,' zei ze tegen opa. 'En allemaal boekjes over milieu en natuurbehoud en energie...' De scène eindigt idyllisch: 'Toen verdiepten ze zich weer in hun lektuur. Oma las iets van de milieuwinkel, opa had een boek over mieren uit de kast gehaald.' (33) Lezen de kinderen bij Hendrik Wester ook niet 'nuttige boekjes'?

De (didaktische) vormgeving is beter geslaagd in de lesbrieven. Bulletin 2 bevat les 4 over energie en maatschappij. Het geschiedverhaal is heel schematisch en we zullen maar zeggen dat het historisch-materialisme omwille van didaktische simpelheid is toegepast.

Rijker is Bulletin 6 met les 8 over de geschiedenis van Brazilië als voorbeeld van een derde-wereldland. Er is wel enige discrepantie tussen het taalnivo van de hoofdstukjes en de opdracht een beeldverhaal te maken. Maar bepaald 'akademisch' is de eindopdracht een 'relatienetwerk', een schema van ketens van factoren, te maken. Het geheel maakt een goed doordachte indruk en is rijkelijk voorzien van surplusinformatie ten behoeve van de docent.

Een van de favoriete manieren om lessen te maken is het zich laten inspireren door het zien van wat anderen doen. Het materiaal van de Stichting voor Milieu Edukatie is zeker de moeite waard om te verwerken. Het adres is: Oude Gracht 42, 3511 AR Utrecht.

Anton J.L. van Hooff

KIJK OP DE TIJD

Met aparte edities voor lbo en a.v.o.

Kijk op de tijd

is leerlingvriendelijk:

- boeiend geschreven
- zorgvuldig en origineel geïllustreerd
- duidelijk gestructureerd
- veel gevarieerde opdrachten
- handzaam formaat.

is docentvriendelijk:

- heldere taal; geen onnodige tekstuitleg
- leerlingenboek en werkboek apart
- veel werk materiaal gericht op zelfwerkzaamheid
- compleet: docentenhandleiding met antwoorden en toetsenbundel bij elk deel.

'Kijk op de tijd' bewijst zichzelf in de praktijk. Een nieuwe druk is van start gegaan, op basis van intensief contact met de gebruikers. Stand van zaken:

- deel 1 a.v.o. verscheen januari 1984
- deel 2 a.v.o. verschijnt januari 1985
- deel 1 lbo verschijnt januari 1985.

'Kijk op de tijd', een geweldige hoeveelheid praktijkervaring die eigenlijk voor iedereen beschikbaar zou moeten zijn ... dus direct na verschijnen ontvangt u automatisch een beoordelingsexemplaar!

Nadere informatie op aanvraag bij:

Malmberg B.V.
Postbus 233
5201 AE Den Bosch
Tel.: 073-215565,
toetsel 144/259.

***De meest gebruikte
geschiedenismethode!***

Nieuw!

Een boeiend naslagwerk met teksten, kaarten, grafieken en illustraties in een functionele en harmonieuze samenhang

Geïllustreerde bosatlas van de wereldgeschiedenis

Meer dan 300 kaarten, 250 illustraties, waarvan 200 in kleur en 150 pagina's tekst van historici van naam.

- Kaarten, grafieken en illustraties met een toelichtende en ondersteunende tekst.
- Veel thema's uit de sociaal-economische geschiedenis: een dankbare informatiebron bij de lesvoorbereiding.
- Een uitvoerig naslagregister met duizenden trefwoorden.
- Overzichtelijke achtergrondinformatie voor leerlingen: bij uitstek geschikt als steun bij het maken van werkstukken en het voorbereiden van spreekbeurten.

Geïllustreerde Bosatlas van de wereldgeschiedenis
Een aanwinst voor elke privé- en schoolbibliotheek.

ISBN 9001 121365 240 p. f 59,50

De leerlingenatlas voor geschiedenis, samengesteld volgens de nieuwste inzichten op het gebied van didactiek, geschiedenis en cartografie

Bosatlas van de wereldgeschiedenis

- Met 200 kaarten en 80 grafieken.
- Geschikt voor alle leerjaren en vormen van voortgezet onderwijs.
- Naast elke moderne geschiedenis-methode bruikbaar.
- Gratis didactische verantwoording.
- Gratis opdrachtbladen.

Bosatlas van de wereldgeschiedenis
ISBN 9001 121276 64 p. f 39,75

Didactische verantwoording
ISBN 9001 121292 gratis

Wolters-Noordhoff Atlasproducties
postbus 58, 9700 MB Groningen
tel. (050) 22 68 88

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Wolters-Noordhoff Atlasproducties